ISSN 1682-9123

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ODLAR YURDU UNİVERSİTETİ

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ

THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

НАУЧНЫЕ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИЗВЕСТИЯ УНИВЕРСИТЕТА ОДЛАР ЮРДУ

№ 68

Bakı ☆ 2026 ☆ Baku

Baş redaktor: f.r.e.d., prof.Ə.A.VƏLİYEV

Məsul katib: dosent F.K. Xudaverdiyev

Humanitar elmlər üzrə baş redaktor müavini: prof.S.Ə.Vəliyev
Texniki və təbiət elmləri üzrə baş redaktor müavini: prof.F.S. Məmmədov

Redaksiya heyətinin üzvləri: akad.A.M.Paşayev, akad.N.Q.Cəfərov, akad.Ə.M.Abbasov, AMEA müxbir üzvü, prof.Q.C.İmanov, prof.Ə.Q.Əlirzayev, prof.M.H.Əliyev, prof.M.M.Bağırov, prof.E.Y.Məmmədov, prof.R.M.Məmmədov, prof.R.V.Cabbarov, prof.M.Ə.Vəliyev, prof.M.B.Vəliyev, prof.M.İ.Əliyev, prof.N.H.Cavadov, prof.A.Ə.Əliyev, prof.B.T.Bilalov, prof.A.Avey (Türkiyə), prof.M.Cəmşidi (ABŞ), prof.H.B.Meladze (Gürcüstan), prof.Y.M.Morozov (Rusiya), prof.E.H.Hüseynov, dosent M.M.Quliyev.

Журнал рецензируется и реферируется в ВИНИТИ (№10211-5335/54-34)

Editor-in-chief: Prof. A.A.VALIYEV

Executive Secretary: assoc. prof.F.K.Hudaverdiyev

Deputy Editors-in-chief: prof.S.A.Valiyev (Humanities), prof.F.S.Mamedov (Exact Sciences)

Editorial Board: acad.A.M.Pashayev, acad.N.G.Jafarov, acad.A.M.Abbasov, correspondent member of the National Academy of Science of Azerbaijan prof.G.J.Imanov, prof.A.G.Alirzayev, prof.M.H.Aliyev, prof.M.M.Baghirov, prof.E.Y.Mamedov, prof.R.M.Mamedov, prof.R.V.Jabbarov, prof. M.A.Valiyev, prof. M.B.Valiyev, prof.M.I.Aliyev, prof.N.H.Javadov, prof.A.A.Aliyev, prof.B.T.Bilalov, prof.A.Avey (Turkey), prof.M.Jamshidi (USA), prof.H.B.Meladze (Georgia), prof.Y.M.Morozov (Russia), prof.E.H.Huseynov, assoc.prof.M.M.Guliyev.

All the articles in this journal are peer-reviewed and include summaries.

The address of editorial office:
General Department, Odlar Yurdu University, 13 Koroglu Rahimov St., Baku AZ1072, Azerbaijan
Tel.: (+994 55) 465 85 27
Fax: (+994 12) 465 67 05
http://www.journal.oyu.edu.az
e-mail: journal@oyu.edu.az

OYU-2026

Az.073 «Odlar Yurdu» nəşriyyatı, 2026-cı il

Redaksiyanın ünvanı: Bakı AZ1072, Koroğlu Rəhimov küçəsi 13
Odlar Yurdu Universiteti, Ümumi şöbə

TƏSİSÇİ:

Odlar Yurdu Universiteti

Jurnal 1998-ci ilin dekabr ayından nəşr olunur

Dövriliyi ildə ən azı iki dəfədir

Jurnal Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən rəsmi qeydiyyata alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi: AB022011, 27.11.1998

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən riyaziyyat, mexanika, iqtisad, texnika, tibb, əczaçılıq, biologiya, aqrar, hüquq, tarix, antropologiya, siyasi, psixologiya, pedaqogika və filologiya elmləri sahəsində tövsiyə edilən elmi nəşrlər siyahısına daxil edilmişdir

Redaksiyanın ünvanı: Bakı AZ1072, Koroğlu Rəhimov küçəsi 13, Odlar Yurdu Universiteti, Ümumi şöbə

Tel.: (055) 465 85 27
Faks: (012) 465 67 05
http:// journal.oyu.edu.az
e-mail: journal@oyu.edu.az

FOUNDED BY

Odlar Yurdu University

Published since December 1998

Issued at least twice a year

Registered by the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan under reference number №022011 (AB series) on November 27, 1998

Included into the list of scientific periodicals recommended by the Presidential Higher Certifying Commission of the Republic of Azerbaijan in the fields of Mathematics, Mechanics, Economics, Technical Science, Medicine, Pharmacology, Biology, Agrarian Science, Law, History, Anthropology, Political Science, Psychology, Pedagogy and Philology.

Editorial Address: General Department, Odlar Yurdu University, 13 Koroglu Rahimov St., Baku AZ1072, Azerbaijan

Tel.: (055) 465 85 27
Fax: (012) 465 67 05
http:// journal.oyu.edu.az
e-mail: journal@oyu.edu.az

УЧРЕДИТЕЛЬ:

Университет Одлар Юрду

Издается с декабря 1998 года

Выходит не менее двух раз в год

Официально зарегистрирован Министерством Юстиции Азербайджанской Республики. Регистрационный номер: AB022011 от 27.11. 1998

Включен в перечень изданий, рекомендованных ВАК при Президенте Азербайджанской Республики для публикации основных результатов кандидатских и докторских диссертаций в области математики, механики, экономики, технических наук, медицины, фармакологии, биологии, аграрной науки, права, истории, антропологии, политологии, психологии, педагогики и филологии.

Адрес редакции: Баку AZ1072, ул. Кёроглу Рахимова 13, Университет Одлар Юрду, Общий отдел

Тел.: (055) 465 85 27
Факс: (012) 465 67 05
http:// journal.oyu.edu.az
e-mail: journal@oyu.edu.az

R İ Y A Z İ Y Y A T,
İ N F O R M A T İ K A
V Ə T E X N İ K İ E L M L Ə R
B Ö L M Ə S İ

S E C T I O N O F
M A T H E M A T I C S,
I N F O R M A T I C S
A N D
T E C H N I C A L S C I E N C E S

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 007
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.1

DDoS HÜCUMLARINA QARŞI FIREWALL TEXNOLOGİYALARININ TƏTBİQİ VƏ MÜDAFİƏ MEXANİZMLƏRİ

S.H.Abdullayev
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: senanabdullayev887@gmail.com

Açar sözlər: DDoS hücumları, firewall texnologiyaları, şəbəkə təhlükəsizliyi, kibertəhlükəsizlik, botnet, NGFW
Keywords: DDoS attacks, firewall technologies, network security, cybersecurity, botnet, next-generation firewall (NGFW)
Ключевые слова: DDoS-атаки, технологии Firewall, сетевая безопасность, кибербезопасность, ботнет, NGFW

Giriş

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və internet infrastrukturlarının geniş yayılması müasir cəmiyyətin bütün sahələrinə ciddi təsir göstərmişdir. Elektron xidmətlərin, bulud texnologiyalarının və onlayn platformaların geniş tətbiqi təşkilatların şəbəkə infrastrukturlarından asılılığını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Bu isə informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini strateji əhəmiyyətli məsələyə çevirmişdir.

Müasir dövrdə şəbəkə infrastrukturlarına qarşı həyata keçirilən ən təhlükəli kiberhücum növlərindən biri Distributed Denial of Service (DDoS) hücumlarıdır. Bu hücumlar server və şəbəkə resurslarını həddindən artıq trafiklə yükləyərək sistemlərin fəaliyyətini dayandırmağa və istifadəçilərin xidmətlərə çıxışını məhdudlaşdırmağa yönəlmişdir. DDoS hücumları adətən minlərlə və ya milyonlarla yoluxmuş cihazdan ibarət olan botnet şəbəkələri vasitəsilə həyata keçirilir və bu hücumların intensivliyi son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu səbəbdən şəbəkə təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün daha inkişaf etmiş müdafiə mexanizmlərinin tətbiqi zəruri olmuşdur. Bu kontekstdə firewall texnologiyaları şəbəkə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir və şəbəkə trafikinə nəzarət etməklə təhlükəli fəaliyyətlərin qarşısının alınmasına imkan yaradır.

DDoS Hücumlarının Mahiyyəti və İşləmə Prinsipi

DDoS hücumları Denial of Service (DoS) hücumlarının inkişaf etmiş forması hesab olunur. DoS hücumlarında hücum bir mənbədən həyata keçirildiyi halda, DDoS hücumlarında çoxlu sayda kompüter və ya cihaz eyni vaxtda hücum prosesində iştirak edir. Bu hücumların əsas məqsədi server və ya şəbəkə resurslarını böyük həcmdə trafiklə yükləyərək, sistemin normal fəaliyyətini pozmaqdır. DDoS hücumlarının həyata keçirilmə-

si adətən bir neçə mərhələdən ibarət olur. İlk mərhələdə hücumçu müxtəlif cihazları zərərli proqramlar vasitəsilə yoluxduraraq, onları botnet şəbəkəsinə qoşur. Daha sonra bu cihazlar uzaqdan idarə olunan sistemlər vasitəsilə koordinasiya edilir və eyni anda hədəf serverə çoxlu sayda sorğu göndərilir. Bu sorğular nəticəsində server resursları tükənir və sistem istifadəçilər üçün əlçatmaz vəziyyətə düşür. Bu cür hücumlar xüsusilə bank sektorunda, dövlət qurumlarında və elektron ticarət platformalarında ciddi problemlərə səbəb ola bilər.

DDoS Hücumlarının Növləri

DDoS hücumları müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər və əsasən üç əsas kateqoriyaya bölünür. Birinci kateqoriya həcm əsaslı hücumlardır. Bu tip hücumların əsas məqsədi şəbəkə bant genişliyini tam şəkildə doldurmaqdır. Hücum zamanı serverə çox böyük həcmdə məlumat göndərilir və nəticədə şəbəkə trafiki idarə olunmaz vəziyyətə düşür. UDP Flood, ICMP Flood və DNS Amplification hücumları bu kateqoriyaya aid edilən ən geniş yayılmış hücum növləridir.

İkinci kateqoriya protokol əsaslı hücumlardır. Bu hücumlar şəbəkə protokollarının zəifliklərindən istifadə etməklə server resurslarını tükəndirməyə yönəlmişdir. Məsələn, SYN Flood hücumu TCP əlaqə qurma mexanizminin zəifliklərindən istifadə edərək serverə çoxlu sayda yarımçıq bağlantı sorğuları göndərir. Bundan əlavə Ping of Death və Smurf hücumları da protokol əsaslı hücumlar sırasına daxildir.

Üçüncü kateqoriya isə tətbiq səviyyəli hücumlardır. Bu hücumlar OSI modelinin tətbiq qatında həyata keçirilir və normal istifadəçi trafikinə bənzər sorğular göndərməklə server resurslarını tükəndirir. HTTP Flood, Slowloris və DNS Query Flood hücumları tətbiq səviyyəli hücumlara nümunə kimi göstərilə bilər.

Firewall Texnologiyalarının Şəbəkə Təhlükəsizliyində Rolu

Firewall sistemləri şəbəkə təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır və şəbəkəyə daxil olan və çıxan trafiki nəzarət edərək təhlükəli fəaliyyətlərin qarşısını alır. Ənənəvi firewall sistemləri əsasən IP ünvanı, port nömrəsi və protokol məlumatlarına əsaslanaraq paket filtrasiya mexanizmini həyata keçirir. Bu sistemlər şəbəkə səviyyəsində təhlükəsizliyi təmin etsə də, tətbiq səviyyəsində həyata keçirilən mürəkkəb hücumların aşkarlanmasında məhdud imkanlara malikdir. Bu səbəbdən müasir dövrdə daha inkişaf etmiş təhlükəsizlik həllərinə ehtiyac yaranmışdır. Yeni nəsil firewall texnologiyaları ənənəvi firewall sistemlərinin imkanlarını genişləndirərək daha kompleks təhlükəsizlik mexanizmlərini özündə birləşdirir. Next Generation Firewall (NGFW) sistemləri dərin paket analizi, intrusion prevention sistemi, tətbiq səviyyəsində trafik analizi və istifadəçi identifikasiyası kimi funksiyalar vasitəsilə şəbəkə təhlükəsizliyini daha yüksək səviyyədə təmin edir. Bu texnologiyalar şəbəkə trafikinə daha geniş kontekstdə yanaşaraq təhlükəli fəaliyyətləri erkən mərhələdə müəyyən etməyə imkan verir.

DDoS Hücumlarına Qarşı Firewall Müdafiə Mexanizmləri

Firewall texnologiyaları DDoS hücumlarının qarşısının alınmasında müxtəlif müdafiə mexanizmlərindən istifadə edir. Bu mexanizmlərdən biri trafik filtrasiya metodudur. Bu metod vasitəsilə firewall şəbəkəyə daxil olan trafiki analiz edir və şübhəli paketləri bloklayaraq zərərli trafikin sistemə daxil olmasının qarşısını alır. Digər mühüm mexanizm rate limiting adlanır və bu metod müəyyən IP ünvanından gələn sorğuların sayı-

nı məhdudlaşdırmaqla serverin həddindən artıq yüklənməsinin qarşısını alır. Bundan əlavə, firewall sistemləri şübhəli və zərərli IP ünvanlarını qara siyahıya daxil edərək onların şəbəkəyə girişini bloklaya bilir. Müasir firewall sistemləri həmçinin süni intellekt və analitik alqoritmlər vasitəsilə şəbəkə trafikində baş verən anomaliyaları müəyyən edə bilir və bu da hücumların erkən mərhələdə aşkarlanmasına imkan yaradır.

Gələcək Yanaşmalar

Müasir şəbəkə mühitində DDoS hücumlarının miqyasının və mürəkkəbliyinin artması təkcə firewall texnologiyalarının tətbiqini deyil, həm də çoxsəviyyəli və kompleks müdafiə strategiyalarının formalaşdırılmasını zəruri edir. Effektiv müdafiə yalnız bir təhlükəsizlik mexanizmi ilə deyil, müxtəlif texnologiyaların inteqrasiyası ilə mümkün olur. Bu yanaşma "defense in depth" (dərin müdafiə) prinsipi əsasında qurulur və şəbəkənin müxtəlif səviyyələrində təhlükəsizliyin təmin edilməsini nəzərdə tutur.

İlk növbədə, DDoS hücumlarının qarşısının alınmasında trafik analizinə əsaslanan sistemlərin rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Müasir şəbəkə monitorinq alətləri real vaxt rejimində trafik davranışını izləyərək anormal aktivlikləri aşkar edə bilir. Bu sistemlər firewall ilə inteqrasiya olunduqda şübhəli trafik avtomatik olaraq filtrasiya edilir və hücumun təsiri minimuma endirilir. Bundan əlavə, yük balanslaşdırma (load balancing) texnologiyaları da DDoS hücumlarının təsirini azaltmaq üçün geniş istifadə olunur. Bu yanaşma daxil olan trafikin bir neçə server arasında bölüşdürülməsini təmin edərək tək bir nöqtənin həddindən artıq yüklənməsinin qarşısını alır.

Digər mühüm müdafiə mexanizmi kontent paylama şəbəkələri (CDN) vasitəsilə həyata keçirilir. CDN texnologiyası istifadəçilərin sorğularını coğrafi olaraq ən yaxın serverlərə yönləndirir və əsas serverin yükünü azaldır. Bu yanaşma xüsusilə həcm əsaslı DDoS hücumlarına qarşı effektiv hesab olunur. Eyni zamanda, bulud əsaslı DDoS qoruma xidmətləri böyük həcmli trafiki öz üzərinə götürərək hücumların təsirini filtrasiya edir və yalnız təmiz trafiki əsas sistemə ötürür.

Süni intellekt və maşın öyrənməsi texnologiyalarının tətbiqi də son illərdə DDoS müdafiəsində mühüm yeniliklərdən biri olmuşdur. Bu texnologiyalar əvvəlki trafik nümunələrini analiz edərək normal və anormal davranışları fərqləndirməyi öyrənir. Nəticədə sistemlər yeni və əvvəllər rast gəlinməmiş hücum növlərini belə erkən mərhələdə müəyyən edə bilir. Bu isə ənənəvi qayda əsaslı firewall sistemləri ilə müqayisədə daha yüksək effektivlik təmin edir.

Bununla yanaşı, təşkilati səviyyədə də müəyyən tədbirlərin görülməsi vacibdir. Şəbəkə infrastrukturlarının mütəmadi olaraq audit edilməsi, zəifliklərin vaxtında aradan qaldırılması və təhlükəsizlik siyasətlərinin yenilənməsi DDoS hücumlarının qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. İşçi heyətin kibertəhlükəsizlik sahəsində maarifləndirilməsi də dolayı yolla təhlükəsizliyin gücləndirilməsinə kömək edir.

Gələcək perspektivlər baxımından DDoS hücumlarının daha da avtomatlaşdırılmış və adaptiv formalar alacağı gözlənilir. Bu isə müdafiə sistemlərinin də daha çevik və ağıllı olmasını tələb edir. Zero Trust təhlükəsizlik modeli, avtomatlaşdırılmış cavab sistemləri (SOAR) və inteqrasiya olunmuş təhlükəsizlik platformaları bu sahədə əsas inkişaf istiqamətləri hesab olunur. Bu texnologiyaların firewall sistemləri ilə birlikdə istifadəsi gələcəkdə daha dayanıqlı və təhlükəsiz şəbəkə infrastrukturlarının qurulmasına imkan verəcəkdir.

Bundan əlavə, DDoS hücumlarına qarşı müdafiədə hüquqi və normativ çərçivələrin də rolu getdikcə daha çox əhəmiyyət qazanır. Bir çox ölkələrdə kibertəhlükəsizlik üzrə milli strategiyalar hazırlanır və təşkilatlar üçün minimum təhlükəsizlik standartları müəyyən edilir. Bu standartlara uyğunluq təşkilatların yalnız texniki deyil, həm də idarəetmə səviyyəsində daha dayanıqlı təhlükəsizlik sistemləri qurmasına imkan verir. Eyni zamanda, beynəlxalq əməkdaşlıq və informasiya mübadiləsi DDoS hücumlarının mənbələrinin müəyyən edilməsi və qarşısının alınması baxımından mühüm rol oynayır.

Digər tərəfdən, real vaxtda hadisələrə cavab verən insident idarəetmə sistemlərinin (Incident Response) tətbiqi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sistemlər hücum baş verdiyi anda avtomatik və ya yarı-avtomatik şəkildə cavab tədbirlərinin həyata keçirilməsini təmin edir. Belə yanaşma hücumun təsir müddətini minimuma endirir və xidmətlərin davamlılığını qorumağa kömək edir.

Nəhayət, müasir şəbəkə təhlükəsizliyi yanaşması yalnız hücumların qarşısını almağa deyil, həm də sistemlərin davamlılığını (resilience) təmin etməyə yönəlmişdir. Bu baxımdan ehtiyat infrastrukturun yaradılması, məlumatların ehtiyat nüsxələrinin saxlanılması və fəlakət bərpa planlarının (disaster recovery) hazırlanması təşkilatların DDoS kimi genişmiqyaslı hücumlara qarşı dayanıqlığını artırır. Belə kompleks yanaşma nəticəsində təşkilatlar yalnız hücumlardan qorunmur, həm də mümkün risklərə qarşı hazır vəziyyətdə olur.

Nəticə

Müasir informasiya sistemlərinin təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün DDoS hücumlarına qarşı effektiv müdafiə mexanizmlərinin tətbiqi böyük əhəmiyyət daşıyır. Ənənəvi firewall sistemləri əsas təhlükəsizlik funksiyalarını təmin etsə də, müasir kibertəhdidlərə qarşı onların imkanları məhdud ola bilər. Yeni nəsil firewall texnologiyaları isə dərin paket analizi, tətbiq səviyyəsində monitorinq və avtomatlaşdırılmış təhlükəsizlik mexanizmləri vasitəsilə daha yüksək səviyyədə müdafiə təmin edir. Bu texnologiyalar şəbəkə trafikinə kompleks yanaşma tətbiq etməklə həm təhlükəsizliyi artırır, həm də sistem performansının qorunmasına imkan yaradır. Nəticə etibarilə, firewall texnologiyalarının inkişafı və müasir təhlükəsizlik sistemləri ilə inteqrasiyası şəbəkə infrastrukturlarının qorunmasında mühüm rol oynayır.

Ədəbiyyat

1. Stallings, W. (2017). Network Security Essentials: Applications and Standards. *Pearson Education.*
2. Kurose, J., Ross, K. (2016). Computer Networking: A Top-Down Approach. *Pearson.*
3. Nazario, J. (2018). DDoS Attacks and Defense Mechanisms. *Cisco Press.*
4. Easttom, C. (2019). Network Defense and Countermeasures. *Pearson IT Certification.*
5. Behl, A., Behl, K. (2017). Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know. *Oxford University Press.*
6. RFC 4732 – Internet Denial-of-Service Considerations. *Internet Engineering Task Force.*
7. https://www.cloudflare.com/learning/ddos/what-is-a-ddos-attack/
8. https://www.paloaltonetworks.com/network-security/firewalls

9. https://www.cisco.com/c/en/us/products/security/adaptive-security-appliance-asa-software
10. https://www.fortinet.com/resources/cyberglossary/ddos-attack
11. https://www.ibm.com/topics/ddos-attack
12. https://www.kaspersky.com/resource-center/definitions/ddos-attack
13. https://www.checkpoint.com/cyber-hub/network-security/what-is-ddos/
14. https://www.imperva.com/learn/ddos/what-is-a-ddos-attack/
15. https://www.geeksforgeeks.org/computer-networks/ddos-attacks-in-computer-network/

USING FIREWALL TECHNOLOGIES AGAINST DDoS ATTACK AND PROTECTION MECHANISMS

S.H.Abdullayev

SUMMARY

This research demonstrates that next-generation firewall technologies, combined with automated security systems and advanced traffic analysis techniques, can significantly improve the detection and mitigation of DDoS attacks. These technologies enable early identification of malicious traffic, efficient filtering mechanisms, and enhanced network monitoring while maintaining acceptable performance levels.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ FIREWALL ПРОТИВ DDoS АТАК И МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ

С.Г.Абдуллаев

РЕЗЮМЕ

В статье показано, что технологии NGFW в сочетании с автоматизированными системами безопасности и передовой технологией анализа трафика могут существенно улучшить выявление и устранение DDoS атак. Эти технологии предоставляют возможность раннего обнаружения вредоносного трафика, эффективные механизмы фильтрации и улучшенный сетевой мониторинг.

Məqalə redaksiyaya 9 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 2 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

İQTİSADİYYAT, TURİZM VƏ AQRAR ELMLƏR BÖLMƏSİ

SECTION OF ECONOMICS, TOURISM AND AGRARIAN SCIENCES

UOT № 33
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.2

KƏND TƏSƏRRÜFATI MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İNVESTİSİYA QƏRARLARININ OPTİMALLAŞDIRILMASI

S.İ.Abdullayev, N.E.Abbasova, R.Z.Qənbərov, K.M.Qurbanlı
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: abdullayevsamir938@gmail.com

Açar sözlər: aqrar sektor, kənd təsərrüfatı, investisiya, kapital, rəqabət
Keywords: agrarian sector, agriculture, investment, capital, competition
Ключевые слова: аграрный сектор, сельское хозяйство, инвестиции, капитал, конкуренция

Günümüzdə aqrar sektorun rasional inkişafı birbaşa investisiya fəaliyyətinin effektiv təşkili və idarə olunmasından asılıdır. Kənd təsərrüfatı üzrə ixtisaslaşmış sahibkarlıq subyektlərində investisiya qərarlarının optimallaşdırılması resurslardan daha effektiv istifadəni təmin etməklə yanaşı, istehsalın dayanıqlılığını və raqabət qabiliyyətini artıran əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Xüsusilə iqlim dəyişiklikləri, bazar riskləri və qiymət volatilliyi kimi qeyri-müəyyənliklərin artdığı turbulentlik şəraitində investisiya qərarlarının elmi əsaslarla qəbul edilməsi daha da aktuallaşır.

Aqrar sektorda investisiya qərarları yalnız maliyyə aspektləri ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda texnoloji yenilənmə, torpaq və su resurslarının idarə edilməsi, innovativ istehsal üsullarının tətbiqi və infrastrukturun inkişafı kimi geniş spektrli istiqamətləri əhatə edir. Bu baxımdan, rasional investisiya qərarlarının seçilməsi üçün risklərin qiymətləndirilməsi, rentabellilik səviyyəsinin proqnozlaşdırılması və alternativ layihələrin müqayisəli təhlili önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin spesifik xüsusiyyətləri kimi səciyyələndirilən mövsümi istehsal, təbii amillərdən asılılıq və kapitalın dövriyyə müddətinin uzunluğu investisiya qərarlarının qəbulunda əlavə çətinliklər yaradır. Məhz buna görə investisiya prosesinin optimallaşdırılması üçün müasir iqtisadi-riyazi modellərdən, analitik yanaşmalardan və strateji planlaşdırma alətlərindən istifadə mühüm hesab olunur.

Beləliklə, kənd təsərrüfatı müəssisələrində investisiya qərarlarının optimallaşdırılması yalnız müəssisə səviyyəsində deyil, ümumilikdə aqrar sektorun davamlı inkişafının təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir və bu sahədə aparılan elmi tədqiqatlar praktiki qərar qəbuletmə prosesinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Ölkə iqtisadiyyatının, habelə onun müxtəlif sahələrinin dayanıqlı inkişafına investisiya qoyuluşları birbaşa təsir edir. Azərbaycana xarici investisiyaların gəlməsi üçün ölkə imici gücləndirilir, investisiya fəaliyyəti üçün hüquqi baza yenilənir və xüsusi mülkiyyətin qorunması təmin olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə investisiyaların milli iqtisadiyyata yönəlməsi iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları arasındakı disbalansın optimal vəziyyətə gətirilməsinə xidmət edən önəmli amillərdən biri kimi çıxış etməkdədir. İnvestisiyalar preventiv iqtisadi

inkişafın başlıca stimulyatoru kimi səciyyələnərək, ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlılığını artıran başlıca faktorlardan biridir. İnkişaf etmiş ölkələrin II dünya müharibəsindən sonrakı təcrübəsi onu deməyə imkan verir ki, bütövlükdə investisiyalar "sürətli başlanğıc" üçün başlıca impuls yaradan qüvvədir. Bu səbəbdən investisiyaların sektoral çərçivədə tədqiq edilməsi məhz bu tədqiqatın aktuallığını şərtləndirən başlıca istiqamətlərdən biri kimi şərh edilə bilər.

Kənd təsərrüfatı sektoru kapital tutumlu sahə olduğundan, bu mürəkkəb iqtisadi sistemin inkişafı böyük sərmayələr tələb edir. İnvestisiya aktivliyini artırmaqla bu sahənin dinamik inkişafını təmin etmək mümkündür, çünki bu, kənd təsərrüfatında kapitalın yığılması üçün birbaşa investisiyalardan asılıdır.

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün tədbirlər sistemində investisiyaların artması son dərəcə vacibdir. İnvestisiya qənaəti və müvafiq istehsal və texniki mənbələr olmadan kənd təsərrüfatında müsbət dəyişikliklər mümkün deyil. Azərbaycanda aqrosənaye kompleksinin inkişafı sosial-iqtisadi strategiyalarda prioritet istiqamət kimi müəyyən edilmiş və 2021-ci ildə təsdiq olunan "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində də əks olunmuşdur. Bu strateji yanaşma aqrar sahədə uzunmüddətli inkişafı təmin etməyə, əlavə investisiyaların cəlb olunmasına və emal sənayesinin genişləndirilməsinə şərait yaradır. Onun həyata keçirilməsi üçün maddi əsas investisiya qoyuluşudur.

Ölkə ərazisində kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi kənd təsərrüfatı istehsalı və kənd yerləri problemlərinə hərtərəfli sosial-iqtisadi yanaşmaya əsaslanmalıdır. Ölkədə aqrar məhsulların emal edilməsi sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün mövcud olan imkanlardan daha səmərəli istifadə olunması məqsədəuyğun hesab edilir [Azərbaycan Respublikası, 2021].

Qeyd etmək lazımdır ki, kənd təsərrüfatının aşağı investisiya cəlbediciliyi sənayenin təbii ehtiyat xüsusiyyətləri və əlaqəli ekoloji risklərlə müəyyən edilir. Kənd təsərrüfatının irrasional idarə olunması şəraitində sənayenin təbii ehtiyatlardan asılılığı və əlaqəli ekoloji risklər səbəbindən investisiya kapitalının mövcudluğunda məhdudiyyət mövcuddur [Vəliyev, 2021].

Belə ki, əlavə investisiyalar qoymaqla ölkəmizin münbit şəraitli torpaqlarında yetişdirilən taxıl, pambıq, tütün, çay, üzüm, kartof, meyvə-tərəvəz, sitrus meyvələrinin məhsuldarlığını daha da artırmaq mümkündür. Sözügedən məsələ öz həllini tapmaqla ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının böyük həcmdə ixracı təmin edilə bilər.

Bununla yanaşı, Azərbaycanın təbii-iqlim şəraiti və resursları, sözügedən sahənin inkişafı üçün xarici sərmayələrin cəlb olunmasına imkan yaradır. Bu baxımdan qeyrineft sektorunun, o cümlədən də göstərilən sektorun əsas sahələrindən olan kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişafı üçün qoyulan investisiyaların ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyalardakı çəkisinin artırılmasında, əmək məhsuldarlığı yüksəldilməklə aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında və sözügedən sahələrin inkişafı məqsədilə hazırlanan sahəvi proqramların nəticəliliyinin təmin edilməsində müvafiq işlər sürətləndirilməlidir.

Cədvəldə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin 2025-ci il üzrə olan məlumatında kənd təsərrüfatı üzrə məhsulların illik müqayisəli təhlili verilmişdir [Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2025].

Cədvəl. Azərbaycan kənd təsərrüfatının illik məhsulu (2011–2024, mln. manat)

İl	Ümumi Məhsul	Bitkiçilik	Heyvandarlıq	Müəssisələr Cəmi	Fərdi/ailə Cəmi
2011	4 525,2	2 339,8	2 185,4	236,0	4 289,2
2012	4 844,6	2 458,2	2 386,4	319,4	4 525,2
2013	5 244,6	2 629,6	2 615,0	363,9	4 880,7
2014	5 225,8	2 449,4	2 776,4	404,5	4 821,3
2015	5 635,3	2 761,1	2 874,2	410,1	5 225,2
2016	5 632,4	2 577,2	3 055,2	449,2	5 183,2
2017	6 580,0	3 019,0	3 561,0	645,4	5 934,6
2018	7 010,0	3 186,0	3 824,0	660,9	6 349,1
2019	7 836,7	3 751,2	4 085,5	713,2	7 123,5
2020	8 428,9	4 028,4	4 400,5	834,5	7 594,4
2021	9 163,4	4 511,0	4 652,4	885,9	8 277,5
2022	10 984,2	5 538,0	5 446,2	1 094,0	9 890,2
2023	12 210,6	5 933,9	6 276,7	1 351,1	10 859,5
2024	12 995,2	6 162,3	6 832,9	1 488,7	11 506,5

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2025). Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, faktiki qiymətlərlə, 2011–2024. Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi. https://www.stat.gov.az

2011–2024-cü illərdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı ümumi məhsulu faktiki qiymətlərlə 4 525,2 milyon manatdan 12 995,2 milyon manata qədər artmışdır ki, bu, təxminən 3 dəfə yüksəlişi göstərir. Artım həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq məhsullarında müşahidə olunub, bitkiçilik sektorunun payı daha yüksəkdir. Kənd təsərrüfatı müəssisələri texnoloji imkanlar və investisiyalar hesabına sürətli inkişaf göstərərkən, fərdi təsərrüfatlar ümumi məhsulun əhəmiyyətli hissəsini təmin etməyə davam edir. Son illərdə artımın dinamikliyi xüsusilə 2022–2024-cü illərdə daha nəzərəçarpandır, bu da investisiyaların genişlənməsi və dövlət dəstəyinin müsbət təsirindən irəli gəlir.

Nəticə

Müasir şəraitdə investisiyalar mütərəqqi iqtisadi inkişafın əsas determinantlarından biri kimi çıxış etməkdədir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin təhlili onu deməyə imkan verir ki, investisiyalar ölkə iqtisadiyyatında "sürətli başlanğıc"ın formalaşması üçün önəmli amildir ki, bu da özü özlüyündə milli iqtisadiyyatın balanslı və tarazlı inkişafını özündə şərtləndirir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı üçün investisiyaların rolu həlledicidir. Kənd təsərrüfatı sektoru kapital intensiv sahə olduğundan, onun inkişafı yalnız böyük sərmayələrin yatırılması və dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə mümkündür. İnvestisiyalar kənd təsərrüfatında texnoloji imkanların genişləndirilməsinə, məhsuldarlığın artmasına və aqrar sahənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsinə birbaşa təsir göstərir.

Azərbaycanda aqrosənaye kompleksinin inkişafı sosial-iqtisadi strategiyalarda prioritet istiqamət kimi müəyyən edilmiş və 2021-ci ildə təsdiq olunan "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" sənədində əks olunmuşdur. Bu yanaşma əlavə investisiyaların cəlb olunmasına, emal sənayesinin inkişafına və qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatdakı payının artırılmasına şərait yaradır.

Beləliklə, investisiyaların artırılması, dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi və müasir texnologiyaların tətbiqi kənd təsərrüfatının dayanıqlı inkişafını təmin edir, məhsuldarlığı artırır, ərzaq təhlükəsizliyini möhkəmləndirir və aqrar məhsulların ixrac imkanlarını genişləndirir. Bu amillər qeyri-neft sektorunun iqtisadiyyatdakı payının yüksəlməsinə və ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyalarının uğurla icrasına dəstək göstərir.

Ədəbiyyat

1. Vəliyev, A. H. (2021). Azərbaycanda təbii-kənd təsərrüfatı rayonlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi. *Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı*, 4(38), 9–27.
2. Azərbaycan Respublikası. (2021). Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlər. *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası*. https://e-qanun.az/framework/46813
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2025). https://www.stat.gov.az
4. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. (2022). Qeyri-neft sektorunun inkişaf strategiyası. Bakı.
5. Quliyev, E. A. (2024). Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişaf modeli. Bakı.

OPTIMIZATION OF INVESTMENT DECISIONS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

S.I.Abdullayev, N.E.Abbasova, R.Z.Ganbarov, K.M.Gurbanli

SUMMARY

This research emphasizes that investments play an important role in ensuring sustainable economic development and balanced development across sectors of the economy of Azerbaijan. It is noted that, since agriculture is a capital-intensive sector, its development requires large investments, and the dynamism of the sector depends on direct investments. The obtained results allow concluding that investments play a significant and decisive role in ensuring the sustainable development of Azerbaijan's economy. Since the agricultural sector is highly capital-intensive, its development largely depends on substantial investment inflows and the strengthening of targeted state support mechanisms. Investments directly contribute to enhancing technological capacity in agriculture, increasing production efficiency, and improving the overall competitiveness of the agrarian sector, the authors claim.

ОПТИМИЗАЦИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕШЕНИЙ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

С.И.Абдуллаев, Н.Э.Аббасова, Р.З.Ганбаров, К.М.Гурбанлы

РЕЗЮМЕ

В статье подчеркивается, что инвестиции играют важную роль в обеспечении устойчивого экономического развития и сбалансированного развития по секторам

экономики Азербайджана. Отмечается, что, поскольку сельское хозяйство является капиталоемким сектором, его развитие требует крупных инвестиций, а динамизм сектора зависит от прямых инвестиций. Вследствие полученных результатов установлено, что инвестиции играют важную и решающую роль в обеспечении устойчивого развития экономики Азербайджана. Поскольку сельскохозяйственный сектор является капиталоёмкой отраслью, его развитие в значительной степени зависит от значительных объёмов инвестиций и усиления целевых механизмов государственной поддержки. По мнению авторов, инвестиции напрямую способствуют расширению технологического потенциала в сельском хозяйстве, повышению эффективности производства и укреплению общей конкурентоспособности аграрного сектора.

Məqalə redaksiyaya 15 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 25 aprel 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 33
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.3

QEYRİ-NEFT SAHƏSİNDƏ RƏQƏMSAL MARKETİNQ ALƏTLƏRİNİN TƏTBİQİNİN ROLU VƏ ƏHƏMİYYƏTİ

S.T.Məhərrəmova, K.R.Bəşirzadə, T.P.Bağırov
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: tabrizbagirov2000@gmail.com

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, rəqəmsal marketinq, elektron ticarət, sosial media marketinqi
Keywords: non-oil sector, digital marketing, e-commerce, social media marketing
Ключевые слова: ненефтяной сектор, цифровой маркетинг, электронная коммерция, маркетинг в социальных сетях

Müasir şəraitdə beynəlxalq iqtisadiyyatın rəqəmsal transformasiyası sahibkarlıq mühitində əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuş, ənənəvi marketinq yanaşmalarını mütərəqqi, texnologiyaya əsaslanan üsullarla əvəz etmişdir. İnternetin kütləvi yayılması, sosial media platformalarının sürətli inkişafı və məlumat texnologiyalarının imkanlarının artması nəticəsində rəqəmsal marketinq iqtisadi təsərrüfatın ayrılmaz bir hissəsinə çevrilmişdir. Bu proses xüsusilə qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üçün yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, onların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında önəmli rol oynayır.

Qeyri-neft sektoru milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qabaqlayıcı inkişaf baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Bu sektorun inkişafı yalnız istehsal gücünün artırılması ilə deyil, eyni zamanda, məhsul və xidmətlərin bazarda effektiv şəkildə təqdim olunması ilə birbaşa bağlıdır. Məhz bu nöqtədə rəqəmsal marketinq alətlərinin tətbiqi xüsusi önəm kəsb etməkdədir. Rəqəmsal marketinq sahibkarlıq subyektlərinə daha geniş auditoriyaya çıxış imkanı verməklə yanaşı, seqmentasiyanın daha dəqiq müəyyənləşdirilməsini təmin edir və müştəri davranışlarının analitik əsaslarla öyrənilməsinə şərait yaradır.

Rəqəmsal marketinq alətləri deyərkən, sosial media marketinqi, axtarış sistemlərinin rasionallaşdırılması, e-mail marketinqi, kontent marketinqi və biznes data analitikası kimi müxtəlif istiqamətlər nəzərdə tutulur. Bu alətlər vasitəsilə sahibkarlıq subyektləri öz məhsul və xidmətlərini daha mütərəqqi şəkildə tanıda, müştəri ilə interaktiv əlaqə qura və bazar dəyişikliklərinə daha çevik reaksiya verə bilirlər. Ənənəvi marketinq üsulları ilə müqayisədə rəqəmsal yanaşmalar daha aşağı xərc ilə daha yüksək nəticə əldə etməyə imkan verir ki, bu da xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün böyük üstünlük deməkdir.

Qeyri-neft sektorunda rəqəmsal marketinqin tətbiqi yalnız satışların artırılması ilə məhdudlaşmamaqdadır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu alətlər, eyni zamanda, brend imicinin formalaşdırılması, müştəri loyallığının gücləndirilməsi və bazar mövqeyinin möhkəmləndirilməsi baxımından da önəmli əhəmiyyətə malikdir. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə əldə olunan məlumatlar sahibkarlıq subyektlərinə istehlakçı davranışını daha də-

rindən anlamağa, onların ehtiyac və gözləntilərinə uyğun strateji planlar hazırlamağa imkan yaratmaqdadır. Bu isə nəticə etibarilə innovativ yanaşmalarının tətbiqinə və biznes proseslərinin optimallaşdırılmasına şərait yaratmaqdadır.

İqtisadiyyatın qloballaşması şəraitində rəqəmsallaşma iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələrindən birinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı istehsal və xidmət sahələrində yeni idarəetmə və marketinq yanaşmalarının formalaşmasını zərurətə çevirmişdir. Xüsusilə qeyri-neft sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün rəqəmsal marketinq alətlərinin tətbiqi bazar mühitində rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsində mühüm rol oynayır.

Rəqəmsal marketinq strategiyasının hazırlanması müasir biznes mühitində zəruri şərtlərdən biri hesab olunur. Belə bir strategiyanın mövcud olmaması müəssisələrin mövcud bazar imkanlarından səmərəli istifadə edə bilməməsinə və nəticə etibarilə rəqabət mövqelərinin zəifləməsinə səbəb olur. Rəqəmsal marketinq strategiyası təşkilatlara bu sahəyə girişlə bağlı daha əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə, resurslarını isə biznes məqsədlərinə ən uyğun olan rəqəmsal alətlərə yönəltməyə imkan verir.

Eyni zamanda, bu strategiya sürətlə dəyişən rəqəmsal mühitin xüsusiyyətlərini anlamağa və onun müəssisə, müştərilər və potensial istehlakçılar arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə təsirini qiymətləndirməyə şərait yaradır. Müasir dövrdə istehlakçıların əhəmiyyətli bir hissəsi məhsul və xidmətlər barədə məlumat əldə etmək, onları müqayisə etmək və satınalma qərarı vermək üçün rəqəmsal texnologiyalara üstünlük verir.

Bu baxımdan, rəqəmsal kanallar üzrə sistemli və ardıcıl strategiyanın olmaması müəssisələrin bazarda mövcud imkanları əldən verməsinə, hətta rəqiblərlə müqayisədə geri qalmasına gətirib çıxara bilər. Buna görə də rəqəmsal marketinq strategiyasının formalaşdırılması biznesin davamlı inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin qorunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyri-neft sahəsinin inkişafı bir çox ölkələr üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, neft gəlirlərindən asılılığın azaldılması və davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu kontekstdə rəqəmsal marketinq alətləri – sosial media platformaları, axtarış sistemləri, elektron ticarət kanalları və rəqəmsal analitika vasitələri – məhsul və xidmətlərin daxili və beynəlxalq bazarlara çıxış imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

Azərbaycanda son illərdə qeyri-neft sahəsinin inkişafı dövlət iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Qlobal bazarlara inteqrasiyanın dərinləşməsi, elektron ticarətin genişlənməsi və rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması qeyri-neft sahəsində yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, rəqəmsal marketinq alətlərinin tətbiqini zəruri etmişdir.

Eyni zamanda, bu alətlərin tətbiq səviyyəsi və səmərəliliyi hələ də elmi tədqiqatların aparılması üçün xüsusi aktuallıq daşıyır. Çünki qeyri-neft sektorunda rəqəmsal marketinq alətlərinin tətbiqinin rolu və əhəmiyyətinin araşdırılması həm nəzəri, həm də praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqatın məqsədi rəqəmsal marketinq alətlərinin iqtisadi artıma, rəqabət qabiliyyətinə və ixrac potensialına təsirini təhlil etmək, eləcə də Azərbaycan təcrübəsini inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi ilə müqayisəli şəkildə qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Rəqəmsal marketinq internet və texnologiyanın inkişafı ilə əlaqədardır. Bununla birlikdə, texnologiyanın inkkişafı, istifadə edilməsi və marketinq düşüncəsinə sahib olmaq və bu cür düşüncələri başa düşmək bu strategiyaların tətbiqinə təsir edir. Azərbaycanda rə-

qəmsal platformalardan istifadə inkişaf mərhələsindədir. Bundan sonrakı hissədə rəqəmsal marketinq strategiyasına dair bir neçə üsuldan bəhs edilmişdir.Onlardan bir neçəsi uzn müddət ölkəmizdə istifadə edilsə də, bəzilərini dilimizdə hansı terminlə yaza biləcəyimizi bilmirik. Məsələn, sosial media marketinqi ölkəmizdə müəssisələr tərəfindən ən çox istifadə olunanlar arasında olsa da, "display advertising", "affiliate marketing" kimi terminləri dilimizdə hansı sözlə əvəz edəcəyimiz bilinmir.

Əsl peşəsi marketoloq olanlar, müəssisələr tərəfindən daha geniş istifadə edilən sosial medianın inkişaf etdirilərək leksinomuza SMM kəliməsinin əlavə edilməsini çox bəyənməsəər də, "displey marketinq" sözünün qarşılığını da tam tapa bilməyiblər. Bütün bunlar hər hansı bir üsuldan istifadənin dərəcəsini göstərməkdədir. Ümumiyyətlə, nəzər saldıqda aydın olur ki, ölkəmizdə rəqəmsal marketinq strategiyalarından ən çox istifadə edən sektor bankçılıq, hazır yemək, geyim və s kiimi sektorlardır. Dünyada gedən istehlakçı tendensiyaları dünya istehlakçısını dəyişdirdiyi kimi azərbaycanlı istehlakçıların da davranışlarına təsir edir. Bütün bunlar isə müəssisələri yeni rəqəmsal platformalarda olmalarını, özlərini inkişaf etdirmələrini və rəqəmsal platformalarda dəyər yaratmalarını şərtləndirir [Hüseynli, 2021].

Qeyri-neft sahəsində rəqəmsal marketinq alətlərinin tətbiqi regionların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında əsas strateji faktor kimi çıxış edir — bu isə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının davamlı inkişafı üçün vacibdir Sözügedən regionda bu məqsədə nail olmaq üçün Azərbaycan sözsüz ki, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini araşdırıb təhlil etməli və ondan səmərəli istifadə etməlidir.

Rəqəmsal mühiti ənənəvi marketinq mühitindən fərqləndirən vacib bir xüsusiyyət, müştərilərin şifahi məlumatları təkcə bir neçə yaxın dostla deyil, həm də geniş sosial şəbəkədə tanımadıqları insanlarla asanlıqla paylaşa bilməsidir. Rəqəmsal mühitdə müştərilər şirkətlərin veb saytlarında, eləcə də üçüncü tərəf veb saytlarında və sosial şəbəkələrdə məhsullar, xidmətlər, brendlər və firmalar haqqında rəylər yaza bilərlər və bu rəylər daha çox sayda potensial müştəriyə çatır [Kannan & Li, 2017].

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki:

- rəqəmsal marketinq alətləri qeyri-neft sektorunda məhsul və xidmətlərin beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdırır;
- xərcləri azaldır və marketinqin effektivliyini artırır;
- innovasiya və rəqabət mühitini gücləndirir.

Bu təcrübə Azərbaycan üçün də mühüm nümunə rolunu oynayır və qeyri-neft sektorunun inkişafında rəqəmsal marketinq alətlərinin tətbiqinin vacibliyini bir daha təsdiqləyir. Regionların sosial-iqtisadi potensialının reallaşdırılması üçün innovativ idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi müasir inkişaf strategiyalarında xüsusi yer tutur [Quliyev, 2023].

Azərbaycan kontekstində aparılan tədqiqatlar da göstərir ki, rəqəmsal platformalardan istifadə xüsusilə qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin müştəri bazasını genişləndirir və onların rəqabət qabiliyyətini artırır [İsgəndərov, 2025].

Platformalar daxilində daha səmərəli və effektiv qarşılıqlı əlaqələrə və nəticələrə (həm firmalar, həm də müştərilər/kütlə üçün) səbəb ola biləcək proseslər haqqında anlayışımızda hələ də əhəmiyyətli bir boşluq var. Məsələn, platformalar müştərilərin/kütlənin elektron ticarət qarşılıqlı əlaqələrində və ya yeni məhsul/xidmət inkişafı ideyası proseslərində iştirakını necə qoruya bilər? Sosial proseslər və kommersiya

prosesləri platformalarda necə birlikdə mövcud ola və bir-birini tamamlaya bilər?

Sosial şəbəkələr öz platformalarında ticarəti asanlaşdırdıqca - Facebook istifadəçilərə yerli icma ilə ticarət etməyə imkan verən virtual Marketplace işlədir və WeChat və Line kimi Chat tətbiqlərindən qapıya çatdırılan ərzaq sifariş etmək üçün istifadə edilə bildiyindən, platformanın sosial və kommersiya xüsusiyyətləri arasındakı əlaqənin araşdırılması daha böyük əhəmiyyət kəsb edir [Kannan & Li, 2017].

Bu halda nəzərə alınmalı bir çox amil var, o cümlədən modernləşmənin yeni trendi və rəqəmsal texnologiyaların geniş yayılması. Yüksək texnologiyalı dünyaya uyğunlaşmaq ənənəvi oyunçular üçün çox vaxt xeyli vaxt və resurs tələb edir. Bu, şübhəsiz ki, bütün rəqabət mənzərəsini dəyişdirə bilər, çünki şirkət nə qədər gənc olarsa, manevr etmək üçün bir o qədər çox yer var. Digər tərəfdən, bazarda adətən (mütləq olmasa da) yerini tapmış böyük şirkətlər maliyyə və digər resursları gənc şirkətlər üçün əlçatmaz olan qabaqcıl texnologiyalara yönəlmiş irimiqyaslı layihələrə yatıra bilərlər. Rəqəmsal texnologiyalara keçid sizə rəqabət üstünlüyü verə bilər və buna görə də rəqabət təhlükəsini azalda bilər [Кингснорт, 2019].

Nəticə

Qeyri-neft sahəsində rəqəmsal marketinq alətlərinin tətbiqi regionların və müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artıran, iqtisadi artıma və ixrac potensialına töhfə verən əsas strategiyalardan biridir. Azərbaycanda rəqəmsal platformaların istifadəsi hələ inkişaf mərhələsində olsa da, bankçılıq, hazır yemək və geyim kimi sektorlar üçün müvəffəqiyyətli nəticələr verməkdədir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, rəqəmsal marketinq alətləri xərclərin optimallaşdırılmasına, bazar iştirakçılarının genişləndirilməsinə və innovativ iqtisadi mühitin formalaşdırılmasına şərait yaradır. Bu baxımdan, rəqəmsal marketinq strategiyalarının qeyri-neft sektorunda daha geniş tətbiqi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və davamlı inkişaf üçün zəruri hesab edilir.

Ədəbiyyat

1. İsgəndərov, A. A. (2025). Azərbaycanda rəqəmsal marketinqin inkişaf amilləri və perspektivləri. *Audit Journal*, (2), 15–22. https://doi.org/10.59610/bbu2.2025.2.11
2. Hüseynli, B. (2021). Rəqəmsal marketinq strategiyaları. Bakı.
3. Kannan, P. K., & Li, H. A. (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. SSRN. https://ssrn.com/abstract=3000712
4. Кингснорт, С. (2019). Стратегия цифрового маркетинга. Москва: *Олимп-Бизнес*.
5. Quliyev, E. A. (2023). Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının Azərbaycanın davamlı inkişafında rolu. Bakı: *Kooperasiya nəşriyyatı*.

ROLE AND IMPORTANCE OF APPLYING DIGITAL MARKETING TOOLS IN NON-OIL SECTOR

S.T.Maharramova, K.R.Bashirzadeh, T.P.Baghirov

SUMMARY

This work studies the role of digital marketing tools in the non-oil sector in enhancing economic growth, competitiveness, and export potential. Within the context of

the development of Azerbaijan's non-oil sector, the current state of digital marketing is analyzed, the development prospects of the Karabakh and East Zangezur economic regions are assessed, and a comparative analysis based on the experience of developed countries is conducted.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В НЕНЕФТЯНОМ СЕКТОРЕ

С.Т.Махаррамова, К.Р.Баширзаде, Т.П.Багиров

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется роль применения инструментов цифрового маркетинга в ненефтяном секторе в повышении экономического роста, конкурентоспособности и экспортного потенциала. В контексте развития ненефтяного сектора экономики Азербайджана анализируется текущее состояние цифрового маркетинга, оцениваются перспективы развития экономических районов Карабах и Восточный Зангезур, а также проводится сравнительный анализ с опытом развитых стран.

Məqalə redaksiyaya 15 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 26 aprel 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 33
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.4

MÜƏSSİSƏ FƏALİYYƏTİNDƏ TEXNOLOJİ İNNOVASİYALARIN DAYANIQLI RƏQABƏT STRATEGİYALARINA TƏSİRİ

X.P.Piriyeva, S.F.Həsənova, N.C.Zeynalova
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: xanimpiriyeva13@gmail.com

Açar sözlər: texnoloji innovasiya, rəqabət strategiyası, rəqəmsal transformasiya, hibrid strategiyalar
Keywords: technological innovation, competitive strategy, digital transformation, hybrid strategies
Ключевые слова: технологические инновации, конкурентная стратегия, цифровая трансформация, гибридные стратегии

Müasir şəraitdə qlobal rəqabətin kəskinləşməsi, Elmi Texniki Tərəqqi (ETT) proseslərinin sürətlənməsi, eyni zamanda, bazarların dinamik dəyişməsi müəssisələrin fəaliyyət prinsiplərinə önəmli təsir göstərməkdədir. Ənənəvi idarəetmə və istehsal modelləri sürətli dəyişikliklərə adekvat cavab verə bilmədiyinə görə, sahibkarlıq subyektləri dayanıqlı inkişaf və bazarda mövqeylərinin qorunması üçün innovativ yanaşmalara üstünlük verməyə məcbur qalırlar. Bu səbəbdən texnoloji innovasiyalar sahiblarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilərək, onların uzunmüddətli rəqabət üstünlüyü əldə etməsində başlıca faktor kimi çıxış etməkdədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dayanıqlı rəqabət strategiyaları sahibkarlıq subyektlərinin uzunmüddətli perspektivdə bazarda mövqelərini qoruyub saxlamasını və inkişaf etdirməsini təmin edən yanaşmaların məcmusudur. Sözügedən strategiyalar yalnız qısamüddətli mənfəət əldə etməyə deyil, eyni zamanda davamlı dəyər yaradılmasına, innovativ potensialın inkişafına və dəyişən bazar şərtlərinə uyğunlaşma qabiliyyətinə əsaslanır. Texnoloji innovasiyalar isə məhz bu strategiyaların formalaşdırılmasında başlıca faktorlardan biri kimi çıxış etməkdədir. Müasir sahibkarlıq subyektləri üçün rəqabət üstünlüyü artıq yalnız qiymət və ya məhsul keyfiyyəti ilə deyil, həm də texnoloji üstünlüklər, innovativ yanaşmalar və çevik idarəetmə ilə müəyyən olunur.

Maykl Porterin 1980-ci illərdə formalaşdırdığı "Ümumi Rəqabət Strategiyaları" çərçivəsi, firmaların bazarda mövqe tutması üçün üç əsas yol təklif edir [Porter, 1980; Porter, 1985]: Xərclərdə Liderlik, Fərqliləşdirmə və Fokuslanma. Klassik yanaşmaya görə, bir firmanın eyni anda həm ən ucuz, həm də ən keyfiyyətli/fərqli olmağa çalışması, onun "ortada sıxılıb qalmasına" və rəqabət üstünlüyünü itirməsinə səbəb olur. Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı klassik rəqabət modellərinin yenidən qiymətləndirilməsini zəruri edir.

Səhiyyə sektorunda bu transformasiya daha aydın görünür. Radiologiya və diaqnostikada Süni İntellektin (AI) tətbiqi, Porterin modelini yenidən şərh etməyə imkan verir. Dərin öyrənmə alqoritmləri tibbi təsvirlərin analizini insan mütəxəssislərdən daha sürətli və dəqiq həyata keçirir. Bu, bir tərəfdən xidmət xərclərini və vaxt itkisini azaldaraq "xərc liderliyi" yaradır, digər tərəfdən isə diaqnoz dəqiqliyini artıraraq xidməti “fərqliləş-

dirir". Türkiyə səhiyyə sistemində aparılan akademik araşdırmalar da təsdiqləyir ki, xəstəxanaların innovasiya fəaliyyətləri hər üç rəqabət strategiyası ilə müsbət korrelyasiyaya malikdir. Yəni, innovasiya artıq seçim deyil, bütün strateji mövqelər üçün zərurətə çevrilmişdir.

Jay Barney tərəfindən inkişaf etdirilən Resurslara Əsaslanan Görüş (Resource-Based View - RBV) nəzəriyyəsi rəqabət üstünlüyünün mənbəyini firmanın daxili resurslarında axtarır [Barney, 1991]. Barney'yə görə, bir resursun davamlı rəqabət üstünlüğü yaratması üçün o, VRIN meyarlarına cavab verməlidir: dəyərli, nadir, təqlid edilməz və əvəzedilməz.

Resurslara əsaslanan görüşün statik təbiətini tənqid edən David Teece, sürətlə dəyişən bazarlarda firmaların uğurunu izah etmək üçün "Dinamik Qabiliyyətlər" çərçivəsini irəli sürmüşdür [Teece və digərləri, 1997]. Bu nəzəriyyə firmanın öz resurs bazasını inteqrasiya etmə, qurma və yenidən konfiqurasiya etmə bacarığına əsaslanır.

Rəqəmsal transformasiya kontekstində Teece'in modeli üç mərhələdə tətbiq olunur:

1. Hiss etmə: Rəqəmsal mühitdəki zəif siqnalları tutmaq, yeni texnoloji trendləri (məsələn, Blokçeyn və ya Generativ AI) və müştəri ehtiyaclarını vaxtında müəyyən etmək. Bu, ekosistem səviyyəsində multidissiplinar anlayış tələb edir.
2. Ələ keçirmə: Müəyyən edilmiş fürsətləri reallaşdırmaq üçün resursları səfərbər etmək, yeni məhsul və ya biznes modellərinə investisiya yatırmaq.
3. Yenidən konfiqurasiya: Dəyişən bazar şərtlərinə uyğunlaşmaq üçün təşkilati strukturu və aktivləri davamlı olaraq yeniləmək.

Qlobal bazarların "qızardığı" (intensiv rəqabət səbəbindən mənfəətin azalması) bir dövrdə, Kim və Mauborgne tərəfindən təklif edilən "Mavi Okean Strategiyası" (MOS), rəqabəti mənasız edən yeni bazar boşluqlarının yaradılmasını hədəfləyir [Kim & Mauborgne, 2005].

MOS-un nüvəsində "Dəyər İnnovasiyası" dayanır. Bu, texnoloji yenilikləri istifadə edərək, eyni zamanda həm xərcləri azaltmaq, həm də alıcı üçün dəyəri artırmaq deməkdir. Rəqəmsal sahibkarlıq üzərinə aparılan araşdırmalar göstərir ki, 18 rəqəmsal startap süni intellekt (AI) texnologiyalarından istifadə edərək, əvvəllər mövcud olmayan xidmət sahələri yaratmış və "Mavi Okeanlara" yelkən açmışdır. Bununla belə, tədqiqatçılar xəbərdarlıq edir ki, həddindən artıq rəqəmsallaşma və AI asılılığı, uzun müddətdə işsizlik və motivasiya itkisi kimi sosial problemlərə yol aça bilər.

Qida təhlükəsizliyi qlobal pərakəndə satış sektorunun ən həssas nöqtəsidir. 2016-cı ildə Walmart-ın Qida Təhlükəsizliyi üzrə Vitse-Prezidenti Frank Yiannas, komandasına sadə bir tapşırıq verdi: "Bir paket dilimlənmiş manqonun hansı fermadan gəldiyini tapın." Mövcud kağız əsaslı və dağınıq rəqəmsal sistemlərlə bu məlumatı əldə etmək düz 6 gün, 18 saat və 26 dəqiqə vaxt apardı. Bir qida epidemiyası (məsələn, Salmonella) zamanı bu gecikmə insan həyatına və şirkətin reputasiyasına ciddi zərbə vura bilərdi [Yiannas, 2018].

Bu problemi həll etmək üçün Walmart, IBM ilə strateji tərəfdaşlıq quraraq Hyperledger Fabric əsaslı bir blokçeyn sistemi yaratdı. Bu sistem ABŞ-da manqo və Çində donuz əti təchizat zəncirlərində sınaqdan keçirildi. Nəticələr:

– **İzlənilə bilənlik sürəti:** Manqonun mənbəyini müəyyən etmək müddəti ~7 gündən 2.2 saniyəyə endirildi. Bu, "düşüncə sürəti" ilə bərabərdir.
– **Dəqiq geri çağırma:** Əvvəllər şübhəli məhsul olduqda, bütün partiya rəflərdən yığışdırılırdı ki, bu da böyük maliyyə itkisi və qida israfı demək idi. Blokçeyn sayəsində

yalnız zərərçəkmiş konkret partiyanı müəyyən etmək və saniyələr içində satışdan çıxarmaq mümkün oldu.
– **Etibarın bərpası:** Çində donuz əti təchizatında saxtakarlığın qarşısını almaq üçün blokçeynə rəqəmsal orijinallıq sertifikatları yükləndi, bu da istehlakçı inamını artırdı.

Bu hadisə Teece-in "Seizing" (fürsəti ələ keçirmə) mərhələsinin mükəmməl nümunəsidir. Walmart texnologiyanı sadəcə bir İT layihəsi kimi deyil, strateji təhlükəsizlik aləti kimi tətbiq etdi.

Walmart-ın uğurunun əksinə olaraq, dünya gəmiçilik lideri Maersk və IBM-in birgə yaratdığı TradeLens blokçeyn platforması, 2023-cü ilin əvvəlində fəaliyyətini dayandırdı [IBM, 2018]. TradeLens-in məqsədi qlobal ticarəti rəqəmsallaşdırmaq, sənəd dövriyyəsini sürətləndirmək və şəffaflıq yaratmaq idi. Texnoloji baxımdan platforma işlək və effektiv idi.

İspaniyanın Inditex qrupunun flaqmanı olan Zara, "Fast Fashion" (Sürətli Moda) konsepsiyasının qlobal lideridir [Gallaugher, 2008]. Zaranın rəqabət üstünlüyü, dizayndan mağaza rəfinə qədər olan müddəti minimuma endirmək və müştəri tələbinə dərhal reaksiya vermək qabiliyyətinə əsaslanır. Bu çevikliyin arxasında dayanan əsas texnoloji güc isə **RFID** (Radio Frekanslı İdentifikasiya) sistemidir.

RFID tətbiqindən əvvəl Zara mağazalarında inventar sayımı əl ilə, barkod oxuyucuları vasitəsilə aparılırdı. Bu proses çox vaxt və işçi qüvvəsi tələb etdiyindən, inventar sayımı yalnız 6 ayda bir dəfə həyata keçirilirdi. Bu, mağazada hansı məhsulun qalıb-qalmadığı barədə məlumatın gecikməsinə və qeyri-dəqiqliyə səbəb olurdu.

Sənaye 4.0 inqilabının mərkəzi komponentlərindən biri "Rəqəmsal Əkiz" (Digital Twin) texnologiyasıdır. Bu, fiziki bir obyektin, prosesin və ya sistemin virtual mühitdə dəqiq surətinin yaradılması deməkdir. Siemens, bu texnologiyanın tətbiqində qlobal liderlərdən biridir və müxtəlif sektorlarda inqilabi nəticələr əldə etmişdir [Siemens, 2020].

Pandemiya dövründə tibbi ventilyatorlara olan qlobal tələbat kəskin artdı. Xəstəxanalar bir ventilyatora iki xəstəni bağlamaq məcburiyyətində qaldıqda, bunun təhlükəsizliyi böyük sual altında idi. Siemens və tərəfdaşları, ventilyatorun rəqəmsal əkizini yaradaraq, onu fiziki sınaqlar olmadan iki xəstə üçün necə təhlükəsiz konfiqurasiya etməyi simulyasiya etdilər. Bu, həyat qurtaran həllərin tətbiqini sürətləndirdi və riskləri minimuma endirdi.

Nəticə

Hibrid strategiyaların yüksəlişi: Porterin ənənəvi "seçim etmə" məcburiyyəti aradan qalxıb. Rəqəmsal alətlər firmalara eyni zamanda həm ucuz, həm də fərqli olmağa imkan verir (Zara və Walmart nümunələri).

Məlumatın idarə edilməsi: Resurslara Əsaslanan Görüşə uyğun olaraq, məlumat ən dəyərli aktivdir. Lakin Maersk nümunəsi göstərir ki, bu aktiv paylaşılmadıqda və ekosistem tərəfindən qəbul edilmədikdə dəyərsizləşir.

Dinamik qabiliyyətlərin zəruriliyi: Siemens'in rəqəmsal əkizləri, dəyişən şərtlərə (məsələn, pandemiya) sürətli reaksiya verməni ən bariz nümunəsidir.

Regional uyğunlaşma: Türkiyə və Azərbaycan kimi bazarlarda Mavi Okean strategiyaları, xüsusilə təhsil və rəqəmsal sahibkarlıq sahələrində böyük potensiala malikdir, lakin rəqəmsal savadlılıq və infrastruktur problemləri həll olunmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, *17*(1), 99–120.
2. Gallaugher, J. (2008). Zara: Fast fashion from savvy systems. *Management Information Systems*.
3. IBM. (2018). Maersk and IBM introduce TradeLens blockchain shipping solution. *IBM News Room*.
4. Kim, W. C., & Mauborgne, R. (2005). Blue ocean strategy: How to create uncontested market space and make the competition irrelevant. *Harvard Business Review Press*.
5. Porter, M. E. (1980). Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors. *Free Press*.
6. Porter, M. E. (1985). Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. *Free Press*.
7. Siemens. (2020). Digital twins in industry: Simulation and testing cases. *Siemens Digital Industries Software*.
8. Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, *18*(7), 509–533.
9. Yiannas, F. (2018). A new era of food transparency powered by blockchain. *Innovations: Technology, Governance, Globalization*, *12*(1-2), 46–56.

IMPACT OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS ON SUSTAINABLE COMPETITIVE STRATEGIES IN ENTERPRISE ACTIVITY

Kh.P.Piriyeva, S.F.Hasanova, N.J.Zeynalova

SUMMARY

This work analyzes the transformation of traditional competitive strategies in the context of the modern digital economy. It examines how disruptive technologies such as Artificial Intelligence (AI), Blockchain, and Digital Twins reshape the strategic DNA of enterprises. The adaptation of classical management theories — specifically Michael Porter’s Generic Strategies, the Resource-Based View (RBV), and Dynamic Capabilities — to digital realities is evaluated. It is also shown that in the modern competitive environment, the development of digital technologies has expanded the application of hybrid strategies, enabling firms to simultaneously optimize costs and achieve differentiation.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ НА УСТОЙЧИВЫЕ КОНКУРЕНТНЫЕ СТРАТЕГИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Х.П.Пириева, С.Ф.Гасанова, Н.Дж.Зейналова

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется трансформация традиционных конкурентных стратегий в контексте современной цифровой экономики. Рассматривается, как про-

рывные технологии, такие как искусственный интеллект (ИИ), блокчейн и цифровые двойники, изменяют стратегическую основу предприятий. Проведена оценка адаптации классических теорий управления — в частности, базовых стратегий Майкла Портера, ресурсного подхода (RBV) и концепции динамических способностей — к цифровым реалиям. Также показано, что в современных условиях конкуренции развитие цифровых технологий расширило применение гибридных стратегий, позволяя предприятиям одновременно оптимизировать издержки и достигать дифференциации.

Məqalə redaksiyaya 15 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 26 aprel 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 33
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.5

MÜASİR İNTENSİV QLOBALLAŞMA VƏ REGİONALLAŞMA PROSESLƏRİ ŞƏRAİTİNDƏ İNNOVASİYA GÖSTƏRİCİLƏRİ SİSTEMİ

N.X.İsmayılzadə, A.E.Zakirli, P.F.Əkbərov
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: aisel.zakirli@gmail.com

Açar sözlər: innovasiya göstəriciləri, qloballaşma, regionallaşma, Milli İnnovasiya Sistemi, Qlobal İnnovasiya İndeksi

Keywords: innovation indicators, globalization, regionalization, National Innovation System, Global Innovation Index

Ключевые слова: индикаторы инноваций, глобализация, регионализация, Национальная инновационная система, Глобальный инновационный индекс

Giriş: Problemin qoyuluşu və aktuallığı

Dünya təsərrüfat sisteminin müasir inkişaf mərhələsində innovasiya göstəricilərinin sistemli şəkildə formalaşdırılması və tədqiqi yalnız ümumi yanaşmalarla məhdudlaşmır, eyni zamanda onların metedoloji əsaslarının dəqiqləşdirilməsi də zəruridir. Bu baxımdan innovasiya göstəricilərinin strukturu, təsnifatı və qarşılıqlı əlaqələri aktual əhəmiyyət kəsb edir. Çünki innovasiya fəaliyyəti çoxşaxəli xüsusiyyət daşıdığından, onun ölçülməsi üçün istifadə olunan göstəricilər kompleks və çoxsəviyyəli olmalıdır. Bu isə öz növbəsində innovasiya idnikatorlarının yalnız ayrı-ayrı elementlər üzrə deyil, vahid sistem daxilində təhlilini tələb edir.

İnnovasiya indikatorları sisteminin formalaşdırılmasında başlıca istiqamətlərdən biri onların funksional bölgüsünün müəyyən edilməsidir. Belə ki, bu indikatorlar ümumilikdə giriş, proses və çıxış indikatorları kimi qruplaşdırılır. Giriş göstəricilərinə elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinə ayrılan maliyyə resursları, insan kapitalının səviyyəsi, texnoloji infrastruktur və institusional mühit aid edilir. Proses göstəriciləri innovasiya fəaliyyətinin təşkili, biliklərin ötürülməsi və texnologiyaların tətbiqi mexanizmlərini əks etdirir. Çıxış göstəriciləri isə innovasiyaların iqtisadi nəticələrini, yəni yeni məhsulların yaradılması, yüksək texnologiyalı istehsalın genişlənməsi, ixracın strukturunda dəyişikliklər kimi nəticələri özündə ehtiva edir.

Bununla belə, innovasiya indikatorlarının səmərəliliyi onların yalnız statistik ölçülməsi ilə deyil, həm də keyfiyyət aspektlərinin nəzərə alınması ilə müəyyən olunur. Günümüzdə innovasiyaların təsiri təkcə iqtisadi artım indikatorlarında deyil, eyni zamanada sosial rifahın yüksəldilməsi, məşğulluq keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və dayanıqlı inkişafın təmin olunması kimi sahələrdə də özünü göstərir. Bu səbəbdən innovasiya göstəricilərinin qiymətləndirilməsi zamanı onların genişspektrli təsir mexanizmlərinin nəzərə alınması vacibdir.

Eyni zamanda, qloballaşma və regionllaşma şəraitində innovasiya göstəricilərinin beynəlxalq müqayisəliliyi də önəmli əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif ölkələr və regionlar

üzrə innovasiya fəaliyyətinin səviyyəsini müqayisə etmək üçün vahid metodoloji yanaşmaların tətbiqi zəruridir. Bu istiqamətdə beynəlxalq indekslər və reytinqlər mühüm rol oynayır və ölkələrin innovasiya sistemlərini güclü və zəif tərəflərini müəəyən etməyə imkan verir. Lakin hər bir ölkənin spesifik iqtisadi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla milli səviyyədə uyğunlaşdırılmış indikator sistemlərinin formalaşdırılması da vacib hesab olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya indikatorları sisteminin nəzəri və metodoloji əsaslarının təhlili innovasiya fəaliyyətinin daha dərindən dərk edilməsinə, onun inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə və effektiv iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasına imkan yaradır. Bu isə öz növbəsində, qloballaşma və regionallaşma şəraitində milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətinin artırılması baxımından aktual əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə qloballaşma və regionallaşma proseslərinin paralel şəkildə inkişaf etməsi dünya təsərrüfat sisteminin strukturunu və bütövlükdə onun fəaliyyət mexanizmini dəyişdirməkdədir. Qloballaşma milli iqtisadiyyatları vahid iqtisadi məkana inteqrasiya edərək texnologiyaların, fiziki kapitalın və innovasiyaların azad hərəkətini sürətləndirməkdədir. Bununla belə, regionallaşma prosesləri isə ölkələr arasında daha inteqrativ iqtisadi əməkdaşlıq, regional blokların və inteqrasiya birliklərinin formalaşması ilə xarakterizə edilir. Bu iki prosesin qarşılıqlı təsiri nəticəsində rəqabət mühiti daha da kəskinləşir və iqtisadi subyektlərdən yüksək çeviklik, adaptasiya qabiliyyəti və innovative yanaşma tələb olunur.

Belə bir şəraitdə innovasiya fəaliyyətinin rolu daha da artır və o, yalnız iqtisadi artımın deyil, həm də effektiv və qabaqlayıcı iqtisadi inkişafın əsas determinantlarından birinə çevrilir. İnnovasiyalar istehsal proseslərinin modernləşdirilməsi, resurslardan optimal istifadə, yeni bazarların yaradılması və rəqabət üstünlüklərinin əldə edilməsi baxımından əhəmiyyətli rola malikdir. Digər tərəfdən, innovativ inkişaf insan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, elmi-tədqiqat fəaliyyətinin gücləndirilməsi və rəqəmsal transformasiyaların sürətləndirilməsi ilə də çox sıx bağlı olan faktordur.

Sözügedən kontekstdə innovasiya proseslərinin və fəaliyyətinin ölçülməsi eyni zamanda, qiymətləndirilməsi xüsusi aktuallıq kəsb etməkdədir. İnnovasiya göstəriciləri sistemi iqtisadiyyatın müxtəlif sferalarında innovativ fəaliyyətin səviyyəsini, rasionallığını və dinamikasını obyektiv şəkildə əks etdirməyə xidmət etməkdədir. Belə bir sistem vasitəsilə innovasiya potensialının mövcud vəziyyətini müəyyən etmək eləcə də strateji qərarların qəbul edilməsində əsaslandırılmış yanaşma formalaşdırmaq mümkündür.

XXI əsrin müasir mərhələsində innovasiya fəaliyyətinin ölçülməsi və qiymətləndirilməsi problemi bir-birinə zidd görünən, lakin qarşılıqlı əlaqədə olan iki fundamental meylin – qloballaşma və regionallaşmanın təsiri altında köklü transformasiyaya məruz qalır. Bir tərəfdən, Qlobal Dəyər Zəncirlərinin (GVC) genişlənməsi innovasiya prosesini milli sərhədlərdən çıxararaq, onun transmilli xarakter almasına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən, innovasiyanın yaradılmasında lokal biliklərin, klasterlərin və coğrafi yaxınlığın rolunun artması diqqəti Milli İnnovasiya Sistemlərindən (NIS) Regional İnnovasiya Sistemlərinə (RIS) yönəltmişdir [Abbasov & Əliyev, 2020; Quliyev, 2019].

İnnovasiya fəaliyyəti iqtisadi inkişafın endogen faktoru olmaqla yanaşı, yeni yaranmış texnoloji quruluşların başlıca texnoloji yeniliklərini də özündə ehtiva etməkdədir. Bu cür innovasiyalar iqtisadi idarəetmənin mütərəqqi modellərini formalaşdıraraq, bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişaf dinamikasına təsir edə bilir.

Ənənəvi statistika modelləri (əsasən xətti innovasiya modelinə əsaslanan) bu mü-

rəkkəb dinamikanı tam əks etdirməkdə çətinlik çəkir. Xüsusilə Azərbaycan kimi keçid iqtisadiyyatına malik ölkələrdə standart beynəlxalq göstəricilərin (məsələn, Ar-Ge xərclərinin ÜDM-də payı) birbaşa tətbiqi real innovasiya potensialının düzgün qiymətləndirilməməsinə gətirib çıxarır. Bu məqalənin məqsədi qloballaşma və regionallaşma şərtlərini nəzərə alaraq, Azərbaycan üçün daha adekvat, çoxsəviyyəli innovasiya göstəriciləri sisteminin formalaşdırılması prinsiplərini işləyib hazırlamaqdır [Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, 2022; Hüseynova, 2021].

1. Qloballaşma kontekstində ölçmə problemləri

Müasir "Açıq İnnovasiya" paradiqması və qloballaşma prosesləri innovasiyanın ölçülməsində aşağıdakı metodoloji problemləri yaratmışdır:

İnnovasiyanın məkansızlaşması: İstehsal, dizayn və Ar-Ge fəaliyyətlərinin müxtəlif ölkələrə səpələnməsi "innovasiyanın milliyyətini" təyin etməyi çətinləşdirir. Ənənəvi ticarət statistikası əlavə dəyərin harada yaradıldığını tam göstərə bilmir.

Qeyri-texnoloji innovasiyaların dominantlığı: Qlobal rəqabətdə yalnız yeni məhsul yaratmaq deyil, həm də biznes modellərini və idarəetmə proseslərini yeniləmək həlledici rol oynayır. Lakin mövcud statistika hələ də texnoloji patentlərə və elmi nəşrlərə həddindən artıq fokuslanır [OECD/Eurostat, 2018; Quliyev, 2019].

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin spesifikası: Qlobal İnnovasiya İndeksi (GII) kimi reytinqlərdə istifadə olunan göstəricilər (məsələn, "Triadic patent families") inkişaf etmiş ölkələrə uyğundur. Azərbaycan kimi ölkələrdə innovasiyalar çox vaxt "bukaqapaq" (adaptasiya və imitasiya) xarakteri daşıyır və rəsmi statistikada qeydə alınmır [Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, 2022; Hüseynova, 2021].

2. Regionallaşma və "Regional İnnovasiya Paradoksu"

Tədqiqat göstərir ki, milli səviyyədəki orta göstəricilər ölkə daxilindəki kəskin regional fərqləri gizlədir. Bu kontekstdə Oughton, Landabaso və Morgan (2002) tərəfindən irəli sürülən **"Regional İnnovasiya Paradoksu"** xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: inkişafdan geri qalan regionlara innovasiya üçün vəsait ayrılsa da, aşağı "absorbsiya potensialı" (mənimsəmə qabiliyyəti) səbəbindən bu vəsaitlər səmərəli istifadə olunmur və iqtisadi artıma çevrilmir [Landabaso və digərləri, 2002].

Azərbaycan üçün bu paradoks aktualdır. İnnovasiya fəaliyyətinin Bakı-Abşeron iqtisadi rayonunda təmərküzləşməsi, regionların potensialının istifadəsiz qalmasına səbəb olur. Buna görə də, formalaşdırılan göstəricilər sistemi mütləq şəkildə ərazi dezaqreqasiyasına imkan verməli və təkcə "giriş" (maliyyələşmə) deyil, həm də "proses" (şəbəkələşmə, əməkdaşlıq) göstəricilərini əhatə etməlidir [Hüseynova, 2021; Məmmədov, 2018].

3. Metodoloji transformasiya: Oslo təlimatı 2018 və yeni yanaşma

İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) "Oslo Təlimatı"nın 4-cü nəşri (2018) innovasiyanın ölçülməsində inqilabi dəyişiklik etmişdir [OECD/Eurostat, 2018]. Yeni metodologiya innovasiyanı iki əsas kateqoriyaya bölür:

1) Məhsul innovasiyaları;

2) Biznes prosesi innovasiyaları – bura istehsal, logistika, marketinq, informasiya sistemləri və idarəetmə daxildir.

Bu yanaşma Azərbaycan şirkətləri üçün daha uyğundur. Çünki yerli müəssisələrin böyük hissəsi qlobal bazara yeni məhsul çıxarmaqdan daha çox mövcud texnologiyaları

transfer edərək öz biznes proseslərini optimallaşdırmaqla məşğuldurlar [Landabaso və digərləri, 2002; Məmmədov, 2018; Quliyev, 2019].

4. Təklif olunan innovasiya göstəriciləri sistemi

Yuxarıdakı təhlillər əsasında, Azərbaycan üçün aşağıdakı dörd blokdan ibarət inteqrasiya olunmuş göstəricilər sistemi təklif olunur [Abbasov & Əliyev, 2020]:

Cədvəl. İnteqrasiya olunmuş göstəricilər sistemi

Blok	Əhatə dairəsi	Təklif olunan əsas göstəricilər (KPI)
I. Resurslar və mühit	İnnovasiya üçün zəruri olan baza şərtləri.	- Qeyri-neft sektoru üzrə insan kapitalının keyfiyyəti (STEM məzunları). - Rəqəmsal infrastrukturun regionlar üzrə əlçatanlığı. - İnstitusional mühit (əqli mülkiyyətin qorunması səviyyəsi).
II. Firma fəaliyyətləri	Müəssisə daxilindəki innovasiya prosesləri (Oslo 2018 əsasında).	**- Biznes prosesi innovasiyası tətbiq edən KOB-ların payı.** - Sənaye-universitet əməkdaşlığı çərçivəsində reallaşan layihələrin sayı. - Texnologiya transferi və avadanlıqların alınması xərcləri (qeyri-Ar-Ge).
III. Nəticələr	İnnovasiya fəaliyyətinin birbaşa nəticələri.	- Bilik tutumlu xidmətlərin ixracı - Yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsullardan əldə edilən gəlirin ümumi dövriyyədə payı. - Qeyri-rəsmi sektorda innovativ həllərin tətbiqi (sorğu əsaslı).
IV. Təsirlər	Makroiqtisadi və sosial səmərə.	- Eko-innovasiyaların tətbiqi nəticəsində resurslara qənaət. - Yüksək texnologiyalı sektorlarda məşğulluğun artım tempi. - Regional innovasiya bərabərsizliyi indeksi.

Mənbə: [Abbasov & Əliyev, 2020]

Nəticə

Qloballaşma və regionallaşma prosesləri innovasiya fəaliyyətinin təbiətini dəyişərək, onun ölçülməsi üçün yeni yanaşmalar tələb edir. Azərbaycanın innovasiya göstəriciləri sistemi yalnız beynəlxalq reytinqlərdə (GII) irəliləməyə deyil, həm də daxili iqtisadi transformasiyanı dəstəkləməyə yönəlməlidir. Bunun üçün "biznes prosesi innovasiyaları"na diqqət artırılmalı, regional səviyyədə məlumatların toplanması təkmilləşdirilməli və qeyri-texnoloji innovasiyaları nəzərə alan yeni metrikalar tətbiq edilməlidir. Təklif olunan sistem, siyasətçilərə daha dəqiq qərarlar qəbul etməyə və "regional innovasiya paradoksu"nu aradan qaldırmağa imkan verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, A. M., & Əliyev, R. Ə. (2020). Milli innovasiya sisteminin formalaşması və inkişaf problemləri. Bakı: *İqtisad Universiteti Nəşriyyatı*.
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2022). Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin inkişafına dair analitik hesabat. Bakı.
3. Hüseynova, N. L. (2021). Azərbaycanda innovasiyalı inkişafın idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları. Bakı: *Elm və Təhsil*.
4. Landabaso, M., Oughton, C., & Morgan, K. (2002). The regional innovation paradox:

Innovation policy and industrial policy. *The Journal of Technology Transfer, 27*(1), 97–110. https://doi.org/10.1023/A:1013152408630
5. Məmmədov, İ. H. (2018). Regional innovasiya siyasətinin formalaşdırılması problemləri. *Azərbaycanın Vergi Xəbərləri*, *(124)*, 67–74.
6. OECD/Eurostat. (2018). Oslo manual 2018: Guidelines for collecting, reporting and using data on innovation (4th ed.). *OECD Publishing*. https://doi.org/10.1787/9789264304604-en
7. Quliyev, T. A. (2019). İnnovasiya fəaliyyəti və onun iqtisadi inkişafda rolu. *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri*, *(3)*, 45–52.

INNOVATION INDICATORS SYSTEM UNDER CONDITIONS OF CONTEMPORARY INTENSIVE GLOBALIZATION AND REGIONALIZATION PROCESSES

N.Kh.Ismayilzadeh, A.E.Zakirli, P.F.Akbarov

SUMMARY

This research examines the methodological challenges of forming an innovation indicator system in the context of intensive globalization and regionalization. It criticizes traditional linear measurement models and highlights the "Regional Innovation Paradox" faced by transition economies like Azerbaijan. Based on the 2018 Oslo Manual, a new multi-level indicator framework is proposed.

СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ИНТЕНСИВНЫХ ПРОЦЕССОВ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И РЕГИОНАЛИЗАЦИИ

Н.Х.Исмайылзаде, А.Э.Закирли, П.Ф.Акбаров

РЕЗЮМЕ

В работе рассмотрены методологические проблемы формирования системы инновационных индикаторов в условиях интенсивной глобализации и регионализации. Подвергаются критике традиционные линейные модели измерения и освещается «Региональный инновационный парадокс», с которым сталкиваются страны с переходной экономикой, такие как Азербайджан. На основе Руководства Осло 2018 года предлагается новая многоуровневая система индикаторов.

Məqalə redaksiyaya 15 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 1 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

2026 - № 68

UOT № 33
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.6

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ RESURS POTENSİALININ TƏDQİQİ

O.N.Həmidov, N.Ə.Nəcəfova, R.V.Rüstəmli
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: raulrustmli369@gmail.com

Açar sözlər: resurs potensialı, iqtisadi inkişaf, təbii ehtiyatlar, qeyri-neft sektoru, insan kapitalı
Keywords: resource potential, economic development, natural resources, non-oil sector, human capital
Ключевые слова: ресурсный потенциал, экономическое развитие, природные ресурсы, ненефтяной сектор, человеческий капитал

Müasir dünya təsərrüfat sistemində dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi və iqtisadi artımın keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçidi hər bir ölkə üçün prioritet vəzifələrdən birinə çevrilmişdir. Belə ki, iqtisadiyyatın yalnız kəmiyyət göstəriciləri üzrə deyil, həm də struktur baxımından balanslı və preventiv inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma və regionallaşma proseslərinin paralel şəkildə dərinləşməsi, beynəlxalq rəqabətin kəskinləşməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi və texnoloji transformasiyaların sürətlənməsi milli iqtisadiyyatların daxili resurslardan daha rasional və optimal istifadə etməsini zəruri edir.

Sözügedən şəraitdə resurs potensialının doğru qiymətləndirilməsi və onun mütərəqqi idarə olunması effektiv iqtisadi siyasətin başlıca istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının preventiv iqtisadi inkişafının təmin olunması kontekstində resurs potensialının öyrənilməsi yalnız mövcud imkanların müəyyənləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda bu resursların optimal bölgüsü, sektorlararası tarazlığın qorunması və uzunmüddətli inkişaf strategiyalarına uyğun şəkildə istiqamətləndirilməsini də əhatə edir. Xüsusilə, iqtisadi artımın dayanıqlılığının təmin olunması üçün müxtəlif sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin gücləndirilməsi, istehsal və xidmət sahələrinin balanslı inkişafı və regionlararası fərqlərin minimuma endirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı və proporsional inkişafının təmin olunması üçün ölkənin malik olduğu resurs potensialının hərtərəfli öyrənilməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyəti yalnız mövcud resursların həcmi ilə deyil, həm də bu resurslardan nə dərəcə rasional və məqsədyönlü istifadə olunması ilə səciyyələnir. Bu baxımdan, Azərbaycanın zəngin təbii sərvətləri, əlverişli coğrafi mövqeyi, əmək ehtiyatları və inkişaf etməkdə olan insan kapitalı ölkənin iqtisadi potensialının əsasını təşkil edir və onların hərtərəfli şəkildə tədqiqi strateji əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan iqtisadiyyatı tarixən təbii ehtiyatlara, xüsusilə də neft və qaz sektoruna əsaslanmışdır. Xəzər hövzəsində yerləşən zəngin karbohidrogen ehtiyatları ölkəyə böyük

maliyyə gəlirləri qazandırmış, makroiqtisadi stabilliyin qorunmasına və sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə mühüm töhfə vermişdir. Lakin, son illərdə beynəlxalq enerji bazarlarında baş verən dəyişikliklər, qiymət dəyişikliyi və post-neft dövrünə keçid zərurəti iqtisadiyyatın diversifikasiyasə ön plana çıxarmışdır. Bu isə qeyri-neft sektorunun inkişafı, bərpa olunan enerji mənbələrinin genişləndirilməsi və innovasiya əsaslı iqtisadi modelə keçid kimi prioritet istiqamətləri aktuallaşdırır.

Ölkənin resurs potensialı yalnız təbii sərvətlərlə məhdudlaşmır.Azərbaycan həm də zəngin kənd təsərrüfatı imkanlarına, əlverişli iqlim şəraitinə və münbit torpaq resurslarına malikdir. Aqrar sektor ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, regionların sosial-iqtisadi inkişafında və məşğulluğun artırılmasında mühüm rol oynayır. Bununla belə, ölkənin tranzit və logistika imkanları iqtisadi potensialın önəmli istiqamətlərindən biridir və qlobal ticarət münasibətlərinin genişlənməsinə şərait yaradır. İnsan kapitalı da iqtisadi resurs potensialının ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. Əhalinin təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi, peşə bacarıqlarının inkişafı, innovativ düşüncə tərzinin formalaşdırılması və rəqəmsal iqtisadiyyata implementasiya günümüzdə iqtisadi artımın başlıca hərəkətverici qüvvələrindən hesab olunur. Bu istiqamət üzrə dövlət tərəfindən həyata keçirilən islahatlar və layihələr ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasına uyğun olaraq insan kapitalının keyfiyyətinin artırılmasına yönəldilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, resurs potensialının rasional idarə olunması institusional mühitdən, dövlət idarəetməsinin effektivliyindən və iqtisadi siyasətin düzgün formalaşdırılmasından birbaşa asılıdır.İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın təşviqi, rəqabət mühitinin gücləndirilməsi təmin olunması resursların səmərəli bölgüsünə şərait yaradır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının resurs potensialının analizi yalnız mövcud imkanların qiymətləndirilməsi ilə kifayətlənmir, eyni zamanda, bu resursların gələcək inkişaf perspektivləri baxımından necə istifadə olunmalı olduğunu da müəyyən edir. Bu mövzu çərçivəsində aparılan araşdırmalar ölkənin iqtisadi strategiyasının formalaşdırılması, davamlı inkişafın təmin olunması və qlobal iqtisadi sistemdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm elmi və praktiki əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının resurs potensialının tədqiqi günümüzdə ölkələrin mütərəqqi inkişafının təmin edilməsi zəminində xüsusi aktuallıq kəsb etməkdədir. Resurs potensialı dedikdə yalnız təbii ehtiyatlar deyil, eyni zamanda insan kapitalı, istehsal imkanları, maliyyə resursları, infrastruktur və institutsional mühitin məcmusu başa düşülməkdədir. Bu resursların doğru qiymətləndirilməsi və rasional idarə olunması iqtisadi artımın keyfiyyətini və dayanıqlılığını səciyyələndirən başlıca istiqamətlərdəndir.

XX əsrin sonunda dünyada istehsal miqyaslarının genişlənməsi nəticəsində ölkələrin təbii-xammal resurslarına olan tələbatlarının artdığı halda onların məhdudluğu, istehsalının getdikcə baha başa gəlməsi qloballaşma şəraitində təşəkkül tapan milli iqtisadiyyatların formalaşması və inkişafında resurs amilinin rolunu kəskin artırdı. Müasir dövrdə ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi onların malik olduğu resurslardan və bu resurslardan istifadə səmərəliliyindən asılıdır. Qlobal iqtisadi sistemdə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün resurs potensialının düzgün qiymətləndirilməsi və effektiv idarə olunması böyük əhəmiyyət daşıyır [United Nations Development Programme, 2020].

Azərbaycan iqtisadiyyatının resurs potensialı əsasən təbii sərvətlərin, əmək resurslarının, istehsal güclərinin və maliyyə kapitalının kombinasiyası ilə formalaşır. Bu komponentlər arasında təbii sərvətlər milli iqtisadiyyatın strukturunda dominant mövqe tu-

tur. Azərbaycan tarixən ölkənin iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasında həlledici rol oynamış əhəmiyyətli karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir [Sachs & Warner, 2001].

Rəsmi statistik məlumatlara görə, neft-qaz sektoru uzun müddətdir ki, Azərbaycanın iqtisadi artımının əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri olaraq qalır. Son illərdə neft-qaz sektorunun ölkənin ÜDM-dəki payı 35-40% ətrafında dəyişib, ixrac gəlirlərinin əhəmiyyətli bir hissəsi isə enerji resursları hesabına formalaşmaqdadır. Məsələn, enerji məhsulları Azərbaycanın ümumi ixracının təxminən 85-90%-ni təşkil edir ki, bu da milli iqtisadiyyatın təbii sərvət potensialından güclü asılılığını göstərir. Eyni zamanda, münbit kənd təsərrüfatı torpaqlarının mövcudluğu, əlverişli iqlim şəraiti və regional nəqliyyat dəhlizlərinə çıxış ölkənin iqtisadi resurs bazasını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir. Təkcə kənd təsərrüfatı sektorunda iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin təxminən 35-40%-i işlə təmin olunur ki, bu da milli resurs sistemində əmək resurslarının və kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinin əhəmiyyətini vurğulayır. Beləliklə, Azərbaycanın resurs potensialının struktur təhlili göstərir ki, təbii ehtiyatlar dominant komponent olaraq qalsa da, iqtisadiyyatın digər sektorları da əhəmiyyətli inkişaf potensialına malikdir.

Mövcud iqtisadi resurslardan istifadənin səmərəliliyi milli iqtisadi inkişaf səviyyəsini müəyyən edən əsas göstəricilərdən biridir. Azərbaycanda resurs potensialından səmərəli istifadə, xüsusən də qlobal iqtisadi dalğalanmalar və enerji bazarlarındakı dəyişikliklər kontekstində iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətinə çevrilmişdir [Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2023].

Azərbaycanın iqtisadi inkişafının uzunmüddətli dayanıqlığı əsasən onun resurs potensialının şaxələndirilməsindən və rasional idarə olunmasından asılıdır. Enerji resurslarından həddindən artıq asılılıqla bağlı riskləri nəzərə alaraq, hökumət qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsinə yönəlmiş bir sıra strateji proqramlar həyata keçirmişdir [World Bank, 2022]. Son illərdə kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya texnologiyaları və istehsal kimi sahələrin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Məsələn, kənd təsərrüfatı sektoru milli ÜDM-in təxminən 6-7%-ni təşkil etməklə yanaşı, məşğulluğun yaradılmasında və regional iqtisadi sabitlikdə də mühüm rol oynayır. Digər vacib istiqamət insan kapitalının və innovasiya potensialının inkişafını əhatə edir. Təhsilə, elmi tədqiqatlara və rəqəmsal texnologiyalara investisiyalar əmək məhsuldarlığının artırılması və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün vacibdir. Son iqtisadi qiymətləndirmələrə görə, təhsildə və işçi qüvvəsinin bacarıqlarında irəliləyişlər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində resurslardan istifadənin səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artıra bilər. Bundan əlavə, Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat marşrutları kimi beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin genişləndirilməsi Azərbaycanın regional logistika mərkəzi kimi rolunu gücləndirir. Bu strateji coğrafi üstünlük ölkənin iqtisadi potensialını artırır və ticarət və investisiya üçün yeni imkanlar yaradır. Ümumilikdə, Azərbaycanın resurs potensialının effektiv idarə olunması və şaxələndirilməsi davamlı iqtisadi artımın təmin edilməsi, iqtisadi dayanıqlığın artırılması və ölkənin qlobal iqtisadi sistemdəki mövqeyinin gücləndirilməsi üçün əsas şərtlər olaraq qalır.

Aparılan tədqiqat Azərbaycan iqtisadiyyatının resurs potensialı və ondan istifadənin səmərəliliyi ilə bağlı bir sıra vacib tapıntıların müəyyənləşdirilməsinə imkan yaratmışdır. Təhlil göstərmişdir ki, ölkə zəngin təbii sərvətləri, inkişaf edən işçi qüvvəsini və genişlənən iqtisadi infrastrukturu əhatə edən nisbətən güclü resurs bazasına malikdir. Bu komponentlər arasında enerji resursları dominant mövqe tutmağa davam edir və milli iqtisadiyyatın ümumi strukturuna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Tədqiqat həmçinin

neft-qaz sektorunun Azərbaycanın ümumi daxili məhsuluna və ixrac gəlirlərinə əsas töhfə verən sahə olaraq qaldığını aşkar etmişdir. Lakin nəticələr göstərir ki, karbohidrogen ehtiyatlarından həddindən artıq asılılıq uzunmüddətli iqtisadi sabitlik üçün müəyyən struktur riskləri yaradır. Bu baxımdan, milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorlarının genişləndirilməsi davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün vacib prioritetlər kimi müəyyən edilmişdir. Tədqiqatın digər mühüm nəticəsi insan kapitalının və innovasiyanın ölkənin resurs potensialının gücləndirilməsindəki rolu ilə bağlıdır. Təhlil göstərmişdir ki, təhsilə, texnoloji inkişafa və işçi qüvvəsi bacarıqlarına qoyulan investisiyalar iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında məhsuldarlığın artırılmasına və resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir [Auty, 2001]. Bundan əlavə, tədqiqat nəticələri nəqliyyat infrastrukturunun, sənaye zonalarının və beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın inkişafının Azərbaycanın öz resurs potensialını qlobal iqtisadi proseslərə effektiv şəkildə inteqrasiya etmək qabiliyyətini artırdığını vurğulayır. Bu amillər investisiya cəlbediciliyinin artırılması və müxtəlif sektorlarda iqtisadi fəaliyyətin genişləndirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Ümumilikdə, tədqiqatın nəticələri Azərbaycanın əhəmiyyətli iqtisadi resurs potensialına malik olduğunu təsdiqləyir. Lakin onun effektiv idarə olunması, iqtisadi fəaliyyətlərin şaxələndirilməsi və institusional mexanizmlərin davamlı təkmilləşdirilməsi uzunmüddətli iqtisadi artımın və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün zəruri şərtlərdir.

Ədəbiyyat

1. Sachs, J. D., & Warner, A. M. (2001). Natural resources and economic development: The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4–6), 827–838. https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00125-8
2. Auty, R. M. (2001). Resource abundance and economic development. *Oxford University Press*.
3. World Bank. (2022). Azerbaijan country economic memorandum: Toward sustainable and diversified growth. *World Bank Publications*.
4. United Nations Development Programme. (2020). Human development report 2020: The next frontier. Human development and the Anthropocene. *UNDP*.
5. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2023. Bakı: *Dövlət Statistika Komitəsi*.

RESEARCH ON THE RESOURCE POTENTIAL OF THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

O.N.Hamidov, N.A.Najafova, R.V.Rustamli

SUMMARY

This article analyzes the resource potential of the economy of Azerbaijan and its role in the process of economic development. The country's existing resource capabilities, including natural resources, labor resources, production infrastructure and financial capabilities, are comprehensively reviewed. It is noted that the efficient and targeted use of these resources is of great importance for ensuring the sustainable development of national economy.

ИССЛЕДОВАНИЕ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

О.Н.Гамидов, Н.А.Наджафова, Р.В.Рустамли

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется ресурсный потенциал экономики Азербайджана и его роль в процессе экономического развития. Всесторонне рассмотрены существующие ресурсные возможности страны, включая природные ресурсы, трудовые ресурсы, производственную инфраструктуру и финансовые возможности. Отмечается, что эффективное и целенаправленное использование этих ресурсов имеет большое значение для обеспечения устойчивого развития национальной экономики.

Məqalə redaksiyaya 15 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 2 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

2026 - № 68

UOT № 33
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.7

İNNOVASİYA SİYASƏTİ VƏ ONUN MİLLİ İQTİSADİYYATIN RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Z.N.Mehdiyev, R.S.Alcanlı, L.M.Qurbanova
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: mehdiyevzakir16@gmail.com

Açar sözlər: innovasiya, milli iqtisadiyyat, rəqabət qabiliyyəti, İKT
Keywords: innovation policy, national economy, competitiveness, ICT
Ключевые слова: инновационная политика, национальная экономика, конкурентоспособность, ИКТ

Giriş

Günümüzdə rəqabət qabiliyyətinin formalaşması və dayanıqlı şəkildə artırılması dövlətlərin qarşısında duran başlıca strateji məsələlərdən biri hesab olunur. İnnovasiya siyasəti məhz bu kontekstdə dövlətin uzunmüddətli iqtisadi strategiyasınının önəmli hissəsi kimi çıxış edir. Bu siyasət yeni texnologiyaların yaradılması və tətbiqi, elmi-tədqiqat fəaliyyətinin təşviqi, insan kapitalının inkişafı və innovativ biznes fəaliyyətinin dəstəklənməsi vasitəsilə milli iqtisadiyyatın strurkturunun müasirləşdirilməsinə xidmət edir. Optimal innovasiya siyasəti ölkədə məhsuldarlığın yüksəlməsinə, yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrin inkişafına və nəticə etibarilə qlobal bazarlarda rəqabət üstünlüyünün əldə olunmasına şərait yaradır.

Digər tərəfdən, innovasiya siyasəti iqtisadiyyatın preventivliliyinin və adaptasiya qabiliyyətinin artırılmasında da önəmli rol oynayır. Texnoloji yeniliklər və rəqəmsallaşma prosesləri istehsal və xidmət sahələrində adaptiv çevikliyi artırmaqla yanaşı, iqtisadi şoklara qarşı immun sistemini gücləndirir. Bu baxımdan, innovasiyaların təşviqi yalnız iqtisadi artımın sürətləndirilməsi deyil, eyni zamanda uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması üçün başlıca amillərdən biri kimi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, innovasiya siyasətinin mahiyyətinin və onun milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə təsir mexanizmlərinin tədqiqi həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu mövzu çərçivəsində innovasiya fəaliyyətinin əsas istiqamətləri, dövlətin bu sahədə rolu və həyata keçirilən siyasətin iqtisadi nəticələrə təsiri hərtərəfli şəkildə araşdırılır.

Eyni zamanda, innovasiya siyasətinin səmərəliliyi yalnız dövlət tərəfindən qəbul edilən proqram və layihələrlə deyil, həm də bu proqramların həyata keçirilməsi üçün formalaşdırılan institusional mühitin səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsi, innovasiya infrastrukturunun - texnoparklar, startap ekosistemləri, inkubatorlar və s. - inkişafı, eləcə də elm, təhsil və sənaye arasında qarşılıqlı əlaqələr zəncirinin gücləndirilməsi innovativ fəaliyyətin genişlənməsinə önəmli töhfə verir. Bu elementlərin balanslı şəkildə fəaliyyət göstərməsi nəticəsində ölkədə bilik yönümlü iqtisadiyyatın formalaşması sürətlənir və bu da rəqabət qabiliyyətinin əsas da-

yaqlarından birinə çevrilir.

Fikrimizcə, innovasiya siyasəti çərçivəsində insan kapitalının inkişafı da aktual əhəmiyyət kəsb edir. Yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, yaradıcı və tənqidi düşüncə qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, eləcə də rəqəmsal bacarıqların genişləndirilməsi innovativ iqtisadiyyatın dayanıqlılığını şərtləndirən əsas amillərdəndir. Günümüzdə məhz insan kapitalının keyfiyyəti ölkələrin texnoloji inkişaf səviyyəsini və qlobal rəqabətdə mövqeyini müəyyən edən başlıca faktorlardandır.

Müasir dövrdə innovasiya siyasəti milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında əsas rol oynayan strategiyalardan biridir. Belə ki, innovasiyaların iqtisadiyyata tətbiq edilməsi birbaşa olaraq iqtisadi inkişafın struktur və spesifik xüsusiyyətlərini dəyişdirərək, texno-iqtisadi paradiqma formalaşdırır. Hansı ölkələr ki, yeni texno-iqtisadi paradiqmanın mütərəqqi texnologiyalarını iqtisadiyyata tətbiq edə bilir, o ölkələr qabaqlayıcı və rəqabətqabiliyyətli iqtisadi inkişaf modelinə sahib ola bilirlər. Belə ki, əsas iqtisadi modellər göstərir ki, ölkələrin rəqabət qabiliyyəti onların innovativ fəaliyyətlərinin intensivliyi, texnologiyaların tətbiqi və yeni məhsul və xidmətlərin bazara çıxarılması ilə birbaşa bağlıdır [İbrahimov, 2023]. Azərbaycan üçün innovasiya siyasəti iqtisadi artımı təmin etmək, sənayeləşməni təşviq etmək və beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətini gücləndirmək məqsədi daşıyır [Azərbaycan Respublikası, 2002].

Azərbaycan Respublikasında innovasiya siyasətinin formalaşmasında əsas rol "Azərbaycan Respublikasının inkişafına yönəlmiş informasiya və kommunikasiya üzrə milli strategiya (2003–2012)" və dövlətin iqtisadi inkişaf proqramları ilə müəyyən edilmişdir [Azərbaycan Respublikası, 2002]. Bu sənədlər innovativ startapların dəstəklənməsi, İKT sektorunun inkişafı və dövlət-özəl tərəfdaşlığının təşviqi kimi prioritetləri müəyyən etmişdir.

İnnovasiya siyasətinin nəzəri əsasları

İnnovasiya siyasəti həm elmi, həm iqtisadi nəzəriyyələrdə geniş şəkildə öyrənilmişdir. Basovski [Basovski, 2007] qeyd edir ki, innovasiyalar yalnız texnoloji yenilikləri əhatə etmir, eyni zamanda idarəetmə, marketinq və istehsal proseslərinə tətbiq olunan yeni metodları da özündə birləşdirir.

Professor E.Ə.İbrahimov [İbrahimov, 2025] vurğulayır ki, effektiv innovasiya siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş strateji istiqamətlər üzrə idarə olunması;
- yeni texnologiyaların tətbiqi ilə milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- insan kapitalının inkişafı və təhsilin gücləndirilməsi.

Beləliklə, innovasiya siyasəti yalnız texnoloji yeniliklərdən ibarət olmayıb, iqtisadi sistemin bütün sahələrinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Azərbaycanda innovasiya siyasətinin institusional çərçivəsi

Azərbaycanda innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsi bir neçə dövlət orqanı və strategiya çərçivəsində tənzimlənir:

- **Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi** – innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi və monitorinqi;
- **Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu (SOFAZ)** – innovativ enerji layihələrinə dəstək;

- **Təhsil və tədqiqat mərkəzləri** – universitet və elmi tədqiqat institutları innovasiya prosesinin əsas tərəfdaşıdır [İbrahimov, 2025].

T.V.Kərimli [Kərimli, 2024)] qeyd edir ki, Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində innovasiya siyasətinin uğuru dövlət proqramlarının effektiv həyata keçirilməsinə, həmçinin dəstəkləyici mexanizmlərin tətbiqinə bağlıdır.

İKT sektorunun milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə təsiri: İKT sektoru Azərbaycanın innovativ iqtisadi inkişaf modelində prioritet sahələrdən biridir. Statistik məlumatlar göstərir ki, son illərdə İKT sektorunun ÜDM-də payı və innovasiya xərcləri davamlı olaraq artmışdır [İbrahimov, 2025].

Cədvəl 1. Azərbaycanda İKT sektorunun ÜDM-də payı və innovasiya xərcləri

İl	İKT sektorunun ÜDM-də payı (%)	İnnovasiya xərcləri (mln manat)
2018	1,6	820
2019	1,7	870
2020	1,8	910
2021	1,9	980
2022	2,0	1050
2023	2,0	1120

Mənbə: [İbrahimov, 2025] və [Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi] əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Araşdırmalardan belə görünür ki, İKT sektorunun ÜDM-də payı 1,6%-dən 2%-ə yüksəlmişdir. Bu artım innovasiya yönümlü iqtisadi strategiyanın səmərəliliyini və milli rəqabət qabiliyyətinə təsirini əks etdirir.

Azərbaycanın innovasiya siyasətinə dair aparılan tədqiqatlar göstərir ki, innovasiya xərclərinin artımı və yeni texnologiyaların tətbiqi milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini birbaşa yüksəldir [Şilov, 2011].

Cədvəl 2. Innovasiya xərcləri və milli rəqabətlilik göstəriciləri

İl	İnnovasiya xərcləri (mln manat)	Dünya Rəqabətlilik İndeksi (Rank)
2018	820	60
2019	870	58
2020	910	55
2021	980	52
2022	1050	50
2023	1120	48

Mənbə: [İbrahimov, 2025] və [Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi] əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəldən göründüyü kimi, innovasiya xərclərinin artması ilə Azərbaycanın Dünya Rəqabətlilik İndeksində mövqeyi yüksəlmişdir.

Problemlər və inkişaf perspektivləri: Azərbaycanda innovasiya siyasətinin əsas məhdudiyyətləri aşağıdakılardır [Kərimli, 2024; İskəndərova, 2025]:

- maliyyə resurslarının məhdudluğu və innovasiya layihələrinin yetərincə maliyyələşdirilməməsi;
- insan kapitalının çatışmazlığı və yüksək ixtisaslı kadrların sayının azlığı;
- rəqabətqabiliyyətli startap ekosisteminin hələ tam formalaşmaması.

Buna baxmayaraq, dövlət dəstəyi, xarici investisiyaların cəlbi və təhsil sahəsində aparılan islahatlar innovasiya potensialının artırılmasına şərait yaradır.

Nəticə

Qeyd etmək lazımdır ki, yaranmaqda olan yeni texniki formasiya və sənaye inqilabı özü özlüyündə innovasiyaların inkişafını şərtləndirməkdədir. Bütövlükdə innovasiyalar milli iqtisadiyyatın effektiv inkişafına birmənalı olaraq müsbət təsir göstərməkdədir ki, bu da innovasiyanın iqtisadi inkişafın ekzogen deyil də endogen faktoru olmasını səciyyələndirməkdədir. Bu amil təbii ki, uzunmüddətli perspektivdə yeni texno-iqtisadi paradiqmaların yaranmasını da özündə ehtiva edə bilir ki, bu da ölkələrin iqtisadi inkişaf strukturunu dəyişdirir.

Azərbaycanın innovasiya siyasəti milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini yüksəltməkdə mühüm rol oynayır. İKT sektorunun inkişafı, innovasiya xərclərinin artımı və dövlət dəstəyi iqtisadi artımın və rəqabətliliyin əsas göstəriciləridir. Gələcəkdə innovasiya siyasətinin uğuru insan kapitalının artırılması, investisiyaların səmərəli istifadəsi və yeni texnologiyaların tətbiqi ilə birbaşa bağlıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası. (2002). Azərbaycan Respublikasının inkişafına yönəlmiş informasiya və kommunikasiya üzrə milli strategiya (2003–2012). Bakı.
2. Basovski, L. E. (2007). İdarəetmə. Moskva: *INFRA-M*.
3. İbrahimov, E. Ə. (2023). Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın davamlı inkişafının strateji istiqamətləri (monoqrafiya). Bakı: *Kooperasiya Nəşriyyatı*.
4. İbrahimov, E. Ə. (2025). İnnovasiya fəaliyyətinin idarə edilməsi (dərs vəsaiti). Bakı.
5. İskəndərova, A. E. (2025). İnnovativ iqtisadiyyatda rəqabətqabiliyyətlilik və innovativ inkişaf modellərinin makroiqtisadiyyata təsiri. *TİM jurnalı*, (1), 192–193.
6. Şilov, A. (2011). İnnovativ iqtisadiyyat: Elm, dövlət, biznes. *İqtisadiyyat məsələləri*, (1), 45–61.
7. Kərimli, T. V. (2024). Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadiyyatın inkişafında innovasiya siyasətinin perspektivləri. *TİM jurnalı*, (2), 290–296.
8. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. Rəsmi internet saytı. https://www.economy.gov.az

INNOVATION POLICY AND ITS IMPACT ON COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMY

Z.N.Mehdiyev, R.S.Aljanli, L.M.Gurbanova

SUMMARY

This article analyzes the impact of innovation policy on the competitiveness of the national economy using the case of Azerbaijan. Theoretical foundations of innovation policy, its institutional framework, and its role in promoting economic growth are examined. Particular attention is paid to the development of the ICT sector, the dynamics of innovation expenditures, and their influence on Azerbaijan’s position in global competitiveness rankings.

ИННОВАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

З.Н.Мехдиев, Р.С.Алджанлы, Л.М.Гурбанова

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается влияние инновационной политики на конкурентоспособность национальной экономики на примере Азербайджана. Проанализированы теоретические основы инновационной политики, а также ее институциональная структура и роль в обеспечении экономического роста. Особое внимание уделено развитию сектора информационно-коммуникационных технологий, динамике инновационных расходов и их влиянию на позиции страны в международных рейтингах конкурентоспособности.

Məqalə redaksiyaya 15 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 2 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 33
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.8

SƏHİYYƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MENECMENTİN EFFEKTİVLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

H.F.Dünyamalıyeva
Odlar Yurdu Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 13
e-mail: dunyamalıyevahanifa@gmail.com

Açar sözlər: idarəetmə effektivliyi, strateji planlaşdırma, rəqəmsallaşma, insan resursları
Keywords: management efficiency, strategic planning, digitalization, human resources
Ключевые слова: эффективность управления, стратегическое планирование, цифровизация, человеческие ресурсы

GİRİŞ

Müasir qlobal çağırışlar, əhalinin artan tibbi tələbatı, epidemioloji risklər və səhiyyə xərclərinin yüksəlməsi səhiyyə sistemində idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini zəruri etmişdir. Səhiyyə müəssisələri yalnız tibbi xidmət göstərən qurumlar deyil, eyni zamanda mürəkkəb təşkilati, iqtisadi və sosial sistemlər kimi fəaliyyət göstərirlər. Bu baxımdan səhiyyə müəssisələrində menecmentin effektivliyi tibbi xidmətlərin keyfiyyətinə, resursların səmərəli istifadəsinə, maliyyə dayanıqlığına və pasiyent məmnuniyyətinə birbaşa təsir göstərir. Səhiyyə sektorunda idarəetmə proseslərinin qeyri-effektiv təşkili tibbi xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə, maliyyə itkilərinə, insan resurslarının səmərəsiz istifadəsinə və sosial narazılığa səbəb ola bilər. Buna görə də müasir səhiyyə müəssisələrində strateji planlaşdırma, operativ idarəetmə, nəzarət və monitorinq mexanizmlərinin elmi əsaslarla qurulması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Son illərdə səhiyyə sistemində aparılan islahatlar, icbari tibbi sığortanın tətbiqi, rəqəmsal səhiyyə platformalarının genişlənməsi və keyfiyyət standartlarının formalaşdırılması idarəetmə proseslərinin daha şəffaf və nəticəyönümlü qurulmasına şərait yaratmışdır. Lakin bu proseslərin davamlı və sistemli şəkildə inkişaf etdirilməsi üçün müasir menecment yanaşmalarının, innovativ texnologiyaların və insan kapitalının inkişafına yönəlmiş siyasətin tətbiqi zəruridir. Tədqiqatın aktuallığı səhiyyə müəssisələrində idarəetmə mexanizmlərinin effektivliyinin artırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və bu sahədə optimal modelin formalaşdırılması ehtiyacından irəli gəlir. Məqsəd səhiyyə müəssisələrində menecmentin səmərəliliyini yüksəltmək üçün təşkilati, iqtisadi və innovativ alətlərin kompleks şəkildə təhlil edilməsi və praktiki tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

TƏDQİQAT METODU

Səhiyyə müəssisələrində menecmentin effektivliyinin artırılması kompleks və çoxsəviyyəli yanaşma tələb edir. Bu proses təşkilati strukturun təkmilləşdirilməsi, maliyyə idarəetməsinin optimallaşdırılması, insan resurslarının inkişafı, rəqəmsal transformasiya və keyfiyyətə nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi istiqamətlərində həyata keçirilmə-

lidir. Səhiyyə müəssisələri mürəkkəb sosial-iqtisadi sistemlər kimi fəaliyyət göstərir və onların effektiv fəaliyyəti yalnız tibbi biliklərlə deyil, eyni zamanda elmi əsaslara söykənən strateji idarəetmə yanaşması ilə təmin olunur. Müasir səhiyyə mühitində artan maliyyə xərcləri, texnoloji yeniliklər, əhalinin sağlamlıq göstəricilərinin dəyişməsi və pasiyentlərin artan gözləntiləri müəssisələrin uzunmüddətli və sistemli inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasını zəruri edir. Bu baxımdan strateji idarəetmə səhiyyə təşkilatının davamlı inkişafının əsas mexanizmi kimi çıxış edir. Strateji idarəetmə yalnız cari problemlərin həllinə deyil, gələcək risklərin proqnozlaşdırılmasına və resursların uzunmüddətli planlaşdırılmasına yönəlmiş kompleks idarəetmə modelidir. Bu model çərçivəsində müəssisənin missiyası və vizyonu dəqiq müəyyənləşdirilir, prioritet istiqamətlər formalaşdırılır və konkret fəaliyyət planları hazırlanır. Missiya səhiyyə müəssisəsinin cəmiyyət qarşısında öhdəliyini, əsas fəaliyyət istiqamətini və dəyərlər sistemini ifadə edir. Vizyon isə təşkilatın gələcəkdə çatmaq istədiyi mövqeni və strateji hədəflərini müəyyənləşdirir. Bu iki anlayış təşkilati idarəetmənin ideoloji əsasını təşkil edir. Strateji idarəetmənin növbəti mühüm mərhələsi ölçülə bilən və nəticəyönümlü məqsədlərin müəyyənləşdirilməsidir. Səhiyyə müəssisələrində məqsədlərin konkret indikatorlarla ifadə olunması idarəetmə prosesinin şəffaflığını və hesabatlılığını artırır. Məsələn, pasiyent məmnuniyyət səviyyəsinin müəyyən faiz artımı, əməliyyat sonrası ağırlaşma hallarının azalması, maliyyə xərclərinin optimallaşdırılması kimi göstəricilər strateji məqsədlərin real ölçülməsinə imkan yaradır. Bu yanaşma performans əsaslı idarəetmənin tətbiqini təmin edir [Kaplan & Norton, 2001]. Təşkilati strukturun optimallaşdırılması da strateji idarəetmənin ayrılmaz hissəsidir. Səhiyyə müəssisələrində struktur bölmələr arasında funksional bölgünün dəqiq aparılması, səlahiyyət və məsuliyyətlərin balanslaşdırılması idarəetmə effektivliyini artırır. Aydın struktur informasiya axınının sürətlənməsinə, qərar qəbulunun operativliyinə və daxili koordinasiyanın güclənməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda, bürokratik maneələrin azaldılması və çevik idarəetmə modelinin tətbiqi rəqabət qabiliyyətini yüksəldir. Strateji idarəetmədə geniş tətbiq olunan alətlərdən biri Balanslaşdırılmış Göstəricilər Sistemidir (Balanced Scorecard). Bu model səhiyyə müəssisəsinin fəaliyyətini dörd əsas istiqamət üzrə qiymətləndirir: maliyyə göstəriciləri, pasiyent məmnuniyyəti, daxili proseslərin səmərəliliyi və inkişaf-innovasiya potensialı. Belə çoxşaxəli qiymətləndirmə mexanizmi təşkilatın yalnız maliyyə nəticələrinə deyil, eyni zamanda xidmət keyfiyyətinə və uzunmüddətli inkişaf imkanlarına fokuslanmasını təmin edir. Maliyyə göstəriciləri resursların səmərəli idarə olunmasını və maliyyə dayanıqlığını ölçür. Pasiyent məmnuniyyəti səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətini və ictimai etimadı əks etdirir. Daxili proseslərin səmərəliliyi tibbi və inzibati fəaliyyətin optimallaşdırılmasını göstərir. İnkişaf və innovasiya isə personalın bilik və bacarıqlarının artırılması, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və yeni xidmət modellərinin formalaşdırılması ilə bağlıdır. Nəticə etibarilə, strateji idarəetmə və təşkilati strukturun optimallaşdırılması səhiyyə müəssisələrində menecmentin effektivliyinin yüksəldilməsinin fundamental əsasını təşkil edir. Sistemli planlaşdırma, struktur islahatları və performans əsaslı qiymətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, təşkilatın uzunmüddətli dayanıqlığını və sosial məsuliyyətini təmin edir.

Cədvəl 1. İnsan resurslarının idarə olunmasının əsas istiqamətləri

İstiqamət	Tətbiq mexanizmi	Gözlənilən nəticə
Təlim və inkişaf	Davamlı ixtisasartırma kursları	Xidmət keyfiyyətinin artması
Motivasiya	Maddi və qeyri-maddi stimullar	İşçi məmnuniyyəti və məhsuldarlıq
Qiymətləndirmə	KPI sistemi	Effektiv performans nəzarəti
Liderlik	Menecer hazırlığı proqramları	Strateji qərarların keyfiyyəti

Müasir səhiyyə sistemində idarəetmənin effektivliyi getdikcə daha çox rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə şərtlənir. Sürətli informasiya mübadiləsi, böyük həcmli tibbi məlumatların emalı və operativ qərarvermə tələbi səhiyyə müəssisələrində rəqəmsal transformasiyanı strateji prioritetə çevirmişdir. Rəqəmsal səhiyyə sistemləri yalnız texnoloji yenilik deyil, eyni zamanda idarəetmə fəlsəfəsinin dəyişməsi, proseslərin optimallaşdırılması və resursların daha səmərəli idarə olunması deməkdir [Porter & Teisberg, 2006]. Rəqəmsal səhiyyənin əsas istiqamətlərindən biri elektron tibbi qeydiyyat sistemlərinin (EHR) tətbiqidir. Bu sistemlər pasiyent məlumatlarının vahid platformada saxlanmasını, tibbi tarixçənin operativ əldə edilməsini və klinik qərarların daha əsaslı qəbul edilməsini təmin edir. Mərkəzləşdirilmiş xəstə məlumat bazası müxtəlif struktur bölmələr arasında informasiya inteqrasiyasını gücləndirir və təkrar məlumat itkisini minimuma endirir. Bu isə həm tibbi xidmət keyfiyyətini artırır, həm də inzibati idarəetmədə dəqiqliyi təmin edir. Analitik hesabat və monitorinq platformaları rəhbərliyə real vaxt rejimində fəaliyyət göstəricilərini izləmək imkanı yaradır. Maliyyə axınları, tibbi xidmətlərin həcmi, personalın iş yükü və pasiyent məmnuniyyəti kimi indikatorların sistemli təhlili strateji qərarların daha əsaslı və məlumatlı şəkildə qəbul edilməsinə şərait yaradır. Onlayn idarəetmə və qərar qəbuletmə alətləri isə məsafədən idarəetmə imkanlarını genişləndirərək operativliyi artırır. Rəqəmsallaşmanın tətbiqi nəticəsində idarəetmə proseslərində mühüm müsbət dəyişikliklər baş verir. Qərarvermə sürətlənir, sənəd dövriyyəsi və kağız əsaslı proseslər azalır, daxili nəzarət mexanizmləri güclənir və ümumi şəffaflıq artır. Eyni zamanda, resursların planlaşdırılması daha dəqiq aparılır, xərclərin optimallaşdırılması mümkün olur və insan resurslarının iş bölgüsü daha balanslı təşkil edilir.

Cədvəl 2. Maliyyə effektivliyinin artırılması alətləri

Mexanizm	**Məqsəd**	**Nəticə**
Büdcə planlaşdırılması	Xərclərin optimallaşdırılması	Maliyyə sabitliyi
Xərc-nəticə analizi	Effektiv investisiya qərarları	Resurs səmərəliliyi
Daxili audit	Risklərin azaldılması	Şəffaflıq
İcbari tibbi sığorta mexanizmi	Gəlir axınının sabitləşdirilməsi	Davamlı maliyyələşmə

Cədvəl 2-də göstərilən mexanizmlər bir-biri ilə qarşiliqli əlaqədə fəaliyyət göstərir və kompleks şəkildə tətbiq olunduqda səhiyyə müəssisələrinin maliyyə effektivliyini əhəmiyyətli dərəcədə artirir. Büdcə planlaşdirilmasi strateji istiqaməti müəyyən edir, xərc-nəticə analizi resursların optimal istifadəsini təmin edir, daxili audit şəffafliği gücləndirir, icbari tibbi siğorta isə maliyyə sabitliyinin əsas təminatçisi kimi çixiş edir [Shortell & Kaluzny, 2012].

Səhiyyə müəssisələrində keyfiyyətin və risklərin idarə olunması menecment sisteminin strateji və ayrılmaz komponentidir. Müasir səhiyyə mühitində rəqabət qabiliyyəti yalnız tibbi xidmətlərin həcmi ilə deyil, onların təhlükəsizliyi, standartlara uyğunluğu və dayanıqlılığı ilə müəyyən olunur. Bu baxımdan keyfiyyətə nəzarət mexanizmlərinin sistemli tətbiqi həm pasiyent təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, həm də təşkilati effektivliyin yüksəldilməsinə xidmət edir. Risk matrisi və təhlükəsizlik monitorinqi səhiyyə müəssisələrində potensial təhlükələrin əvvəlcədən müəyyən edilməsinə və onların təsir səviyyəsinə uyğun preventiv tədbirlərin görülməsinə imkan yaradır. Məsələn, tibbi səhvlər və informasiya itkisi yüksək təsir səviyyəsinə malik risklər kimi prioritet nəzarət tələb edir. Maliyyə riskləri audit mexanizmləri ilə, personal çatışmazlığı isə kadr planlaşdırılması ilə tənzimlənə bilər. Bu cür sistemli yanaşma risklərin idarə olunmasını reaktiv deyil, proaktiv xarakterə çevirir. Akkreditasiya və sertifikatlaşdırma prosesləri isə keyfiyyətin idarə olunmasının xarici qiymətləndirilmə mexanizmi kimi çıxış edir. Beynəlxalq və milli standartlara uyğunluğun təsdiqi müəssisənin nüfuzunu artırır, ictimai etimadı gücləndirir və xidmət keyfiyyətinin davamlı monitorinqini təmin edir. Ümumilikdə, keyfiyyətin və risklərin idarə olunması sistemi aşağıdakı nəticələri formalaşdırır [Donabedian, 1988]:

- pasiyent təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi;
- idarəetmə qərarlarının əsaslandırılması;
- maliyyə və əməliyyat risklərinin azaldılması;
- şəffaflığın və hesabatlılığın artırılması;
- müəssisənin uzunmüddətli dayanıqlığının təmin olunması.

Beləliklə, keyfiyyət və risk idarəetməsi səhiyyə müəssisəsində yalnız nəzarət mexanizmi deyil, strateji inkişaf aləti kimi çıxış edir. Bu sahədə sistemli və inteqrasiya olunmuş yanaşma menecmentin effektivliyinin yüksəldilməsinin mühüm şərti hesab olunur.

NƏTİCƏ

Strateji idarəetmə və təşkilati strukturun optimallaşdırılması müəssisənin uzunmüddətli inkişaf istiqamətlərini müəyyən edir və resursların məqsədyönlü istifadəsinə şərait yaradır. Rəqəmsal səhiyyə sistemlərinin tətbiqi qərarvermə prosesini sürətləndirir, şəffaflığı artırır və idarəetmədə operativliyi təmin edir. Maliyyə effektivliyinin artırılması alətləri – büdcə planlaşdırılması, xərc-nəticə analizi, daxili audit və icbari tibbi sığorta mexanizmi – maliyyə dayanıqlığını və davamlı maliyyələşməni təmin edən əsas amillər kimi çıxış edir. Eyni zamanda, keyfiyyətin və risklərin idarə olunması sisteminin tətbiqi pasiyent təhlükəsizliyini gücləndirir, tibbi səhvlərin qarşısını alır və səhiyyə müəssisəsinin rəqabət qabiliyyətini artırır. Risklərin proaktiv şəkildə qiymətləndirilməsi və idarə olunması uzunmüddətli dayanıqlığın əsas şərtlərindən biridir. Beləliklə, səhiyyə müəssisələrində menecmentin effektivliyinin yüksəldilməsi vahid, inteqrasiya olunmuş idarəetmə modelinin formalaşdırılmasını tələb edir. Strateji planlaşdırma, rəqəmsallaşma,

maliyyə səmərəliliyi, insan kapitalının inkişafı və keyfiyyət təminatı mexanizmlərinin qarşılıqlı əlaqəli şəkildə tətbiqi səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılmasına, resursların optimal istifadəsinə və ümumi sosial rifahın yüksəlməsinə mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat

1. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2001). Strategy-focused organization: How balanced scorecard companies thrive in the new business environment. Boston: *Harvard Business School Press*.
2. Porter, M. E., & Teisberg, E. O. (2006). Redefining health care: Creating value-based competition on results. Boston: *Harvard Business School Press*.
3. Donabedian, A. (1988). The quality of care: How can it be assessed? *Journal of the American Medical Association* (JAMA), 260(12), 1743–1748.
4. Shortell, S. M., & Kaluzny, A. D. (2012). Health care management: Organization design and behavior. Clifton Park: *Delmar Cengage Learning*.
5. Folland, S., Goodman, A. C., & Stano, M. (2017). The economics of health and health care. New York: *Routledge*.

WAYS TO IMPROVE MANAGEMENT EFFICIENCY IN HEALTHCARE INSTITUTIONS

H.F.Dunyamaliyeva

SUMMARY

This work deals with the management problems in healthcare institutions. It is stressed that improving the effectiveness of management in healthcare institutions is of strategic importance in terms of improving the quality of medical services, optimal allocation of resources, ensuring financial sustainability and increasing patient satisfaction. Comprehensive analysis of directions for improving management processes in healthcare institutions is made.

НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ В МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Х.Ф.Дуньямалиева

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблемам менеджмента в медицинских учреждениях. Отмечается, что повышение эффективности управления в медицинских учреждениях имеет стратегическое значение с точки зрения улучшения качества медицинских услуг, оптимального распределения ресурсов, обеспечения финансовой устойчивости и повышения удовлетворенности пациентов. Всесторонне проанализированы направления улучшения процессов управления в медицинских учреждениях.

Məqalə redaksiyaya 1 may 2026 tarixində daxil olmuş, 4 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 330.191.6
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.9

BANK SİSTEMİ MALİYYƏ-KREDİT MEXANİZMİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

F.F.Abdullayev
Gəncə Dövlət Universiteti
Gəncə, Heydər Əliyev prospekti 429
e-mail: f.abdullayev@mail.ru

Açar sözlər: bank, maliyyə, kredit, rəqəmsallaşma, tənzimləmə, innovativ texnologiyalar, səmərəlilik
Keywords: bank, finance, credit, digitalization, regulation, innovative technologies, efficiency
Ключевые слова: банк, финансы, кредит, цифровизация, регулирование, инновационные технологии, эффективность

Rəqabətli bazar mühitində yeni çağırışlar bank sistemində rəqəmsal texnologiyaların aktiv tətbiqini, maliyyə risklərinin reallaşdırılmasının növləri və formalarının modifikasiyasını, kredit təşkilatlarının inkişafı üçün tələblərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsini, yeni əməliyyatlar və fəaliyyət sahələrinin inkişaf etdirilməsini təşviq edir. İnnovasiyalardan istifadə, bankların fəaliyyətinin həlledici amillərindən olan maliyyə xidmətləri sektorunda artan rəqabət kontekstində əsas inkişaf prioritetinə çevrilməkdədir. Bu çərçivədə bank sisteminin mahiyyəti, ümumi iqtisadi proseslərdə rolu və inkişaf perspektivləri yeni tələblərə uyğunluğu şərtləndirir.

Məlumdur ki, bank sistemi bir çox funksiyanı yerinə yetirməklə biznes, istehsal və müxtəlif dövlət proqramları üçün maliyyələşdirmə təmin edir. Effektiv kreditləşmə və maliyyələşdirmə mexanizmləri vasitəsilə banklar investisiyaların artmasına, iş yerlərinin yaradılmasına və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına kömək edir. ”Maliyyə institutları tərəfindən sırf bank əməliyyatlarının yerinə yetirilməsinin obyektiv əsasını, bu və ya digər dərəcədə sərt qanunvericilik tənzimlənməsindən yayınmaq təşkil edir” [Əliyev, 2011].

Banklar öz fəaliyyətlərində əmanətçilər və borcalanlar arasında vasitəçi rolunu oynamaqla yanaşı, iqtisadiyyata kapital axınını təmin edir. Əmanətlərin cəlb edilməsi onlara kreditləşmə üçün resurslar yaratmağa imkan verir, yeni sənaye və texnologiyaların inkişafı üçün kreditlər verərək onların maliyyə resurslarına tələblərini qarşılayır. Beləliklə, ölkənin maliyyə sabitliyi əsasən bank sisteminin səmərəliliyindən asılı olur. Bankların yüksək səviyyədə likvidliyi və dayanıqlılığı iqtisadi artıma da əlverişli şərait yaradır.

Qeyd edildiyi kimi, banklar kredit qoyuluşları hesabına iqtisadi aktivliyi təşviq edir. Bununla əlaqədar, iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının dianmikasına nəzər saldıqda məlum olur ki, son illər bu göstəricidə dinamik artım baş vermişdir. Belə ki, kredit qoyuluşları 2020-ci illə müqayisədə 2024-cü ildə 2,01 dəfə, o cümlədən qısamüddətli kreditlər 98,6%, uzunmüddətli kreditlər 2,02 dəfə artmışdır. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının strukturunda qısamüddətli kreditlərin xüsusi çəkisi 16,8-18,7% aralığında, uzunmüddətli kreditlərin payı isə 81,383,2% aralığında dəyişir [Cədvəl].

Cədvəl. İqtisadiyyata kredit qoyuluşları [https://www.stat.gov.az/source/finance/]

Göstəricilər	2020	2021	2022	2023	2024	2020-ci illə müqayisədə 2024-cü ildə, %-lə
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	14 530,4	17 119,8	20 184,0	23 979,1	29 288,2	2,01 dəfə
qısamüddətli	2 474,9	3 201,9	3 609,0	4 091,2	4 914,7	198,6
yekuna görə, faizlə	17,0	18,7	17,9	17,1	16,8	X
uzunmüddətli	12 055,5	13 917,9	16 575,0	19 887,9	24 373,5	2,02 dəfə
yekuna görə, faizlə	83,0	81,3	82,1	82,9	83,2	X

İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının illər üzrə dəyişmə meylinin təhlili göstərir ki, 2020-ci illə müqayisdə 2021-ci ildə 17,8%, 2022-ci ildə 2021-ci illə müqayisədə 17,9%, 2023-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə 18,8%, 2024-cü ildə 22,1% artım baş vermişdir [Qrafik].

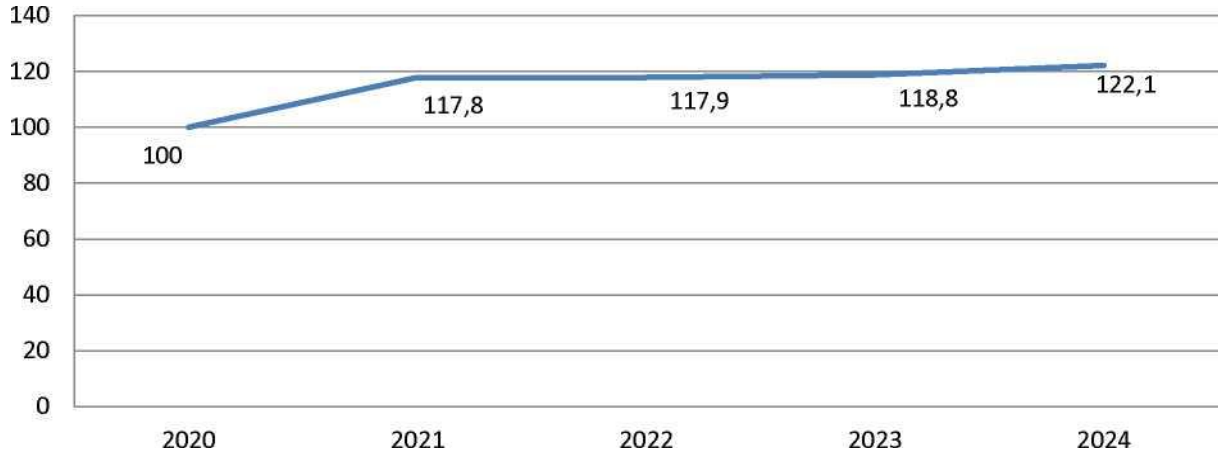

Qrafik. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının dianmikası, əvvəlki illə müqayisədə %-lə

Qeyd etmək lazımdır ki, banklar maliyyə sisteminin sabitləşdirilməsində də mühüm rol oynayır. Bu istiqamətdə əsas amillərdən biri kiçik və orta müəssisələr üçün kreditlərin mövcudluğunu təmin etməkdir. Belə müəssisələrin bank sistemi tərəfindən dəstəklənməsi ölkənin iqtisadi sağlamlığına müsbət təsir göstərir [Şahinkaya, 2021].

Banklar həmçinin kredit, bazar və əməliyyat riskləri də daxil olmaqla risklərin idarə edilməsində fəal şəkildə iştirak edirlər. Nəticədə iqtisadiyyatda potensial itkiləri minimuma endirmək mümkün olur. Bu, bankları maliyyə sisteminin sabitliyinin və dayanıqlığının təmin edilməsində əvəzolunmaz edir.

Müasir bankçılıq rəqəmsallaşma, tənzimləyici mühitdə və istehlakçı seçimlərində dəyişikliklər daxil olmaqla bir sıra yeni problemlərlə üzləşir. Xüsusilə onlayn bankçılıq xidmətlərinin böyüməsi ənənəvi bankların innovativ texnologiyalara uyğunlaşmasını və tətbiqini zəruri edir. Süni intellekt və blokçeynin tətbiqi kimi tendensiyalar kreditləşmə və aktivlərin idarə edilməsinə yanaşmaları əsaslı şkildə dəyişdirir. Belə dəyişikliklər həmçinin, bankçılıq üçün məlumatların təhlükəsizliyi və kibertəhdidlərdən qorunma baxımından çətinliklər yaradır.

Qloballaşan dünyada bank sistemi daha çox qarşılıqlı asılılığa əsaslanır. Bir ölkədəki maliyyə qeyri-sabitliyi digər ölkələrin iqtisadiyyatına tez bir zamanda təsir göstərə bilər və bu da dövlət və özəl qurumlar arasında aktiv əməkdaşlığı tələb edir [Panova və başqaları, 2020]. Araşdırmalar göstərir ki, bankçılıq yalnız maliyyə tənzimləmə sistemi deyil, həm də iqtisadi tərəqqinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi özünü göstərir. Bank sektorunda inkişaf etdirilən innovasiyalar, o cümlədən fintech həlləri, mobil tətbiqlər və avtomatlaşdırma sistemləri maliyyə xidmətlərini daha əlçatan və səmərəli edir.

Yeni texnologiyaların ortaya çıxması banklara rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi və yeni müştərilərin cəlb edilməsi üçün əlverişli imkanlar yaradır. Rəqəmsal platformalar sayəsində banklar müştərilərin ehtiyaclarına uyğun məhsullar təklif edə, onların maliyyə rifahını yaxşılaşdıra və iqtisadi inkişafı təşviq edə bilərlər.

Bank sistemi və ölkənin maliyyə sabitliyi bir-biri ilə əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir. Sağlam bank sistemi zəruri resurslara çıxışı təmin edir, dayanıqlı iqtisadiyyat isə bankların uğurlu fəaliyyəti üçün təməli müəyyən edir, eyni zamanda banklar iqtisadiyyatı sabitləşdirmək üçün öz vasitələrindən istifadə edə bilərlər [Rasikhovna, 2008]. Qeyd edilənlər göstərir ki, bank sektorunun gücləndirilməsinə yönəlmiş zəruri tənzimləyici təşəbbüsləri dəstəkləmək son dərəcə vacibdir. Beləliklə, bank və iqtisadi siyasət arasında qarşılıqlı əlaqə maliyyə sabitliyinin və vətəndaşların rifahının təmin edilməsi üçün mühüm şərtlərdəndir.

Bankçılıq maliyyə sabitliyinin və iqtisadi inkişafın təmin edilməsində əsas rol oynayır. Effektiv bank sistemi investisiya qoyuluşunda, biznesin inkişafında və insanların həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında bilavasitə iştirak edir. Rəqəmsallaşma və qloballaşma tendensiyaları fonunda bankların çevik fəaliyyət göstərməsi ən mühüm məsələlərdəndir. Yalnız bankçılıq və hökumət siyasətinin qarşılıqlı təsiri sayəsində davamlı iqtisadi artım və rifaha nail olmaq mümkündür.

Göstərilənlərlə yanaşı banklar kredit münasibətlərini və pul dövriyyəsini tənzimləyir, hesablaşma prosedurunu müəyyən edir, valyuta tənzimlənməsini həyata keçirir və valyuta nəzarətini təşkil edir. Banklarla yanaşı bank olmayan maliyyə qurumları maliyyə-kredit sisteminin ayrılmaz hissəsi kimi çıxış edir. Bank olmayan kredit və maliyyə qurumu, fiziki və ya hüquqi şəxslərdən hesablara və ya depozitlərə vəsait cəlb edir, vəsaitləri öz hesabına yerləşdirir, fiziki və ya hüquqi şəxslərin bank hesablarının açılması və aparılmasını təşkil edir və s. Bank olmayan maliyyə qurumlarının həyata keçirə biləcəyi bank əməliyyatlarının icazə verilən kombinasiyaları Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilir.

Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, banklar iqtisadiyyat üçün bir sıra vəsaitlərin toplanması, pul dövriyyəsinin tənzimlənməsi və vasitəçilik kimi son dərəcə əhəmiyyətli funksiyaları yerinə yetirirlər. Ümumiyyətlə, banklar müxtəlif iqtisadi subyektlərin ödəniş dövriyyəsinin keçdiyi sistem kimi çıxış edir. Banklar eyni zamanda ödəniş vasitələri verir, müxtəlif kreditlərlə iqtisadi subyektlərə və əhaliyə xidmət göstərir. Bankların məqsədi istehsalın dəstəklənməsi üçün zəruri olan mövcud kapitalı və resursları cəmləşdirmək, eləcə də pul dövriyyəsini təşkil etmək və rasionallaşdırmaqan ibarət olur [Başlakova, 2017].

Beləliklə, bank sistemi iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyəti üçün bir sıra vacib vəzifələri yerinə yetirir. Bank sisteminin xüsusi rolu sabit iqtisadi artımı təmin etmək, subyektlərin maliyyə resurslarını cəlb etmək imkanlarını genişləndirmək və vətəndaşların

əmanətlərini qorumaq və artırmaqdır. Bank sistemi kredit kapitalı bazarının və maliyyə bazarının tərkib hissəsi olmaqla spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir və hər bir bankın fəaliyyətinə təsir göstərir.

Bank sisteminin tərkib hissələri müəyyən bir vəhdət təşkil edir. Bu baxımdan bank sisteminin təbiəti onun ayrı-ayrı elementlərinin tərkibinə və xüsusiyyətlərinə təsir göstərir. Banklar yeni iqtisadi şəraitdə bank sisteminə xas olan yeni xüsusiyyətlər əldə edirlər. Onlar yalnız birlikdə multiplikator effekti yarada bilərlər. Eyni zamanda, elementlərin tərkibi və təbiəti bank sisteminin fəaliyyətinə təsir göstərir.

Təcrübədə bankların yerinə yetirdikləri funksiyalardan asılı olaraq strukturunun iki növü mövcuddur:

- tək səviyyəli sistem- iqtisadiyyatı inkişaf etməmiş ölkələr üçün xarakterikdir. Bütün banklar iqtisadiyyat üçün kredit və hesablaşma xidmətlərində oxşar funksiyaları yerinə yetirirlər. Məlumdur ki, kredit resursları əsasən vahid mərkəzdən bölünür və Mərkəzi Bank vahid kredit və hesablaşma mərkəzi kimi çıxış edir. Mərkəzi Bank milli valyutanın buraxılmasını, pul resurslarının yenidən bölüşdürülməsini, əməliyyatlar üçün hesablaşma və kassa xidmətlərinin, pul və valyuta tənzimlənməsini və s. təmin edir.;
- iki səviyyəli sistem - inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün xarakterikdir. Mərkəzi Bank və kommersiya bankları arasında funksiyaların ciddi şəkildə ayrılması nəzərdə tutulur. Ən yuxarı səviyyədə Mərkəzi Bank, aşağıda isə digər banklar yerləşir. Mərkəzi Bank aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:
- pul siyasətinin həyata keçirilməsi və tənzimlənməsi;
- pul və digər qiymətli əskinaslarının buraxılışı;
- xarici ticarətə dəstəyin həyata keçirilməsi və s.

Göstərilənlərə əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, bank sistemi müvafiq bazar seqmenti üçün bankların, bank qanunvericiliyinin, nəzarət və tənzimləyici orqanların birliyini əhatə etməklə, bazarın vacib elementi kimi pul axınlarının hərəkətini, eləcə də cəmiyyətdəki müvafiq münasibətləri və əlaqələri vasitəçilik edir. Dövlətin bank sistemi rəqabət və tənzimləmə fəaliyyətilə ilə də fərqlənir. Beləliklə, bank sisteminin rolu təkcə pul resurslarının toplanmasında, yenidən bölüşdürülməsində və hesablaşmaların təşkilində deyil, həm də maliyyə risklərinin minimuma endirilməsində, pul tənzimlənməsində və milli valyutanın sabitliyinin təmin edilməsində özünü göstərir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev M.F. (2011). Bankların inkişaf istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı, *Şərq-Qərb Nəşriyyat evi*, 120 s.
2. Башлакова, О. С. (2017). Деньги, кредит, банки: банки: практ. руководство / О. С. Башлакова, Л. Н. Марченко; М-во образования РБ, Гом. Гос. Ун.-т им. Ф. Скорины. - Гомель : *ГГУ им. Ф. Скорины*, 43 с.
3. Г.С. Панова, И.З. Ярыгина, А.И. Болонин. (2020). Банки и банковский бизнес в глобальной экономике: монография / под общей редакцией Г.С. Пановой; Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации, кафедра «Банки, денежное обращение и кредит». — Москва : *МГИМО-Университет*, 879 с.
4. Şahinkaya S. (2021). Bankacılık Sistemi, Sanayileşme ve Alexander Gerschenkron. *Mülkiye Dergisi*, 45 (4), 1032-1045
5. Rasikhovna, A.R. (2008). The functions of information technology in the banking

field. *Credit operations information systems*.
6. https://www.stat.gov.az/source/finance/

BANKING SYSTEM AS AN INTEGRAL PART OF FINANCIAL AND CREDIT MECHANISM

F.F.Abdullayev

SUMMARY

This work explores the role of banking sector in modern economic system. It is stressed that, first and foremost, this sector acts as an intermediary between savings and investments, facilitating the redistribution of financial resources.

БАНКОВСКАЯ СИСТЕМА КАК СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ФИНАНСОВО-КРЕДИТНОГО МЕХАНИЗМА

Ф.Ф.Абдуллаев

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется роль банковского сектора в современной экономической системе. Отмечается, что он, прежде всего, играет роль моста между сбережениями и инвестициями, обеспечивая перераспределение финансовых ресурсов.

Məqalə redaksiyaya 4 may 2026 tarixində daxil olmuş, 5 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 330
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.10

TEXNOLOJİ İNNOVASİYALAR ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANIN MALİYYƏ BAZARININ TƏHLİLİ

İ.B.İsmayılov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi 6
e-mail: ismayil.ismayilov.9898@bk.ru

Açar sözlər: maliyyə bazarı, qloballaşma, texnoloji innovasiyalar, rəqəmsal manat, qiymətli kağızlar bazarı, korporativ idarəetmə, kredit bazarı, açıq bankçılıq

Keywords: financial market, globalization, technological innovations, digital manat, securities market, corporate governance, credit market, open banking

Ключевые слова: финансовый рынок, глобализация, технологические инновации, цифровой манат, рынок ценных бумаг, корпоративное управление, кредитный рынок, открытый банкинг

Giriş

Qloballaşma proseslərinin sürətli inkişafı və milli iqtisadi sistemlərin dünya arxitekturasına dərin inteqrasiyası dövründə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin maliyyə bazarları fundamental struktur və institusional transformasiyalara məruz qalır. Qloballaşma təkcə kapitalın, texnologiyaların və yüksəkixtisaslı əmək resurslarının sərbəst hərəkətinin katalizatoru kimi çıxış etmir, həm də milli tənzimləmə mexanizmlərinin adekvat adaptasiyasını tələb edən, prinsipcə yeni makroiqtisadi çağırışlar formalaşdırır. İqtisadiyyatı tarixən karbohidrogen resurslarının ixracından yüksək dərəcədə asılı olan Azərbaycan Respublikası üçün milli təsərrüfatın şaxələndirilməsi (diversifikasiyası) və dayanıqlı, dərin, texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş maliyyə bazarının formalaşdırılması dövlətin uzunmüddətli rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edən ən ümdə strateji vəzifədir.

Makroiqtisadi göstəricilərin sistemli təhlili göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı keyfiyyət transformasiyası mərhələsinə qədəm qoyub. 2024-cü ildə ölkənin Ümumi Daxili Məhsulu (ÜDM) real ifadədə 4.1% artaraq, nominal olaraq 126 milyard manata çatmışdır (Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, 2024). Bu iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsi hesabat ilində ümumi ÜDM-in 68%-ni təşkil edən qeyri-neft-qaz sektoru olmuşdur və bu sektorun artım tempi 6.2% səviyyəsində qeydə alınmışdır (ARMB, 2024). Əlavə dəyər artımının cəmi 0.3% təşkil etdiyi neft-qaz sektorundakı durğunluq fonunda (ARMB, 2024), qeyri-neft sahələrinin belə inamlı dinamikası şaxələndirmə üzrə həyata keçirilən dövlət proqramlarının uğuruna dəlalət edir. Qlobal tədarük zəncirlərinin dəyişməsi şəraitində Azərbaycanın əsas tranzit qovşağı (Orta Dəhliz) kimi rolunun güclənməsi ilə birbaşa əlaqəli olaraq, nəqliyyat və logistika sektorunun rekord həddə – 14% səviyyəsində böyüməsi xüsusilə diqqətəlayiqdir (ARMB, 2024). Adambaşına düşən ÜDM-in 12.4 min manata qədər artması (ARMB, 2024) həm də əhalinin rifahının yüksəlməsindən xəbər verir ki, bu da öz növbəsində maliyyə xidmətlərinə, yığım və investisiya alətlərinə daha mürəkkəb və yeni tələbat formalaşdırır.

Bununla belə, real sektorun makroiqtisadi uğurları maliyyə sisteminin inkişafında müəyyən asimmetriyaları da üzə çıxarır. Sığorta haqlarının 11% (1.4 milyard manata qədər) və sığorta ödənişlərinin 26% (737 milyon manata qədər) artmasına (ARMB, 2024) , eləcə də bank sektorunun yüksək gəlirliliyinə baxmayaraq, ölkənin maliyyə bazarı hələ də kredit xidmətlərinin nüfuzetmə dərəcəsinin yetərsizliyi və qiymətli kağızlar bazarının korporativ seqmentinin zəifliyi ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan, doktorantura dissertasiyası çərçivəsində kompleks təhlili özündə əks etdirən hazırkı tədqiqat, Azərbaycanın maliyyə bazarının müasir vəziyyətinin detallı öyrənilməsini qarşısına məqsəd qoyur. Diqqət mərkəzində üç qarşılıqlı əlaqəli element dayanır: texnoloji innovasiya sistemlərinin (o cümlədən mərkəzi bankın rəqəmsal valyutasının perspektivləri) tətbiqi şəraitində valyuta bazarının fəaliyyət xüsusiyyətləri, struktur disbalanslarının aradan qaldırılmasına xüsusi diqqət yetirməklə qiymətli kağızlar bazarının tənzimləyici mühitinin tənqidi qiymətləndirilməsi və rəqəmsallaşma, açıq bankçılıq (Open Banking) və informasiya asimmetriyası probleminin həlli prizmasından kredit bazarının kompleks təhlili.

1. Texnoloji innovasiya sistemlərində ölkənin valyuta bazarının fəaliyyət xüsusiyyətlərinin tətqiqi

Valyuta bazarı milli iqtisadiyyatın dünya maliyyə sisteminə inteqrasiyasını təmin edən mərkəzi həlqə kimi çıxış edir. Qloballaşma şəraitində transsərhəd kapital axınlarının intensivliyi, beynəlxalq ticarət həcminin artması və valyuta risklərinin hedc edilməsi zərurəti valyuta bazarından yüksək likvidlik, əməliyyat səmərəliliyi və texnoloji etibarlılıq tələb edir. Müasir mərhələdə valyuta bazarlarının ənənəvi fəaliyyət mexanizmləri paylanmış reyestr texnologiyası (DLT), blokçeyn, xüsusi kriptoaktivlər və mərkəzi bankların rəqəmsal valyutaları (CBDC) kimi sıçrayışlı texnoloji innovasiyaların təsiri altında köklü şəkildə yenidən baxılmağa məruz qalır.

Rəqəmsal valyutaların maliyyə sabitliyinə təsiri müasir iqtisadi elmin ən mürəkkəb məsələlərindən biridir. Tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal valyutalar maliyyə sabitliyinə bir neçə əsas transmissiya kanalı vasitəsilə təsir göstərir: sərvət və etimad effektləri (wealth and confidence effects), maliyyə sektoru daxilindəki əlaqələr və real iqtisadiyyatla inteqrasiya (Mammadli, 2024). Qlobal maliyyə arxitekturası üçün xüsusi təhlükəni zəif tənzimlənən steyblkoinlər (stablecoins) yaradır; onlar fiat valyutalarına bağlı olduqları üçün kütləvi satış panikası (run on the coin) və ya qeyri-kafi ehtiyat təminatı halında sistemli risklər yarada bilərlər (Mammadli, 2024). Bu qlobal risklərin dərk edilməsi inkişaf etməkdə olan ölkələrin mərkəzi banklarının tənzimləyici landşaftını və strategiyasını formalaşdırır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (ARMB) milli rəqəmsal valyutanın – "rəqəmsal manatın" – işlənib hazırlanması və tətbiqinə münasibətdə balanslaşdırılmış, strateji cəhətdən əsaslandırılmış "gözlə və öyrən" mövqeyini tutur (Mammadli, 2024). Dünyada CBDC buraxılışlarının hələlik məhdud və eksperimental xarakter daşıdığı bir fonda, Azərbaycan əsas səylərini mövcud ənənəvi ödəniş sistemlərinin modernləşdirilməsinə və beynəlxalq tərəfdaşlarla qarşılıqlı fəaliyyətin genişləndirilməsinə yönəldərək, rəqəmsal manat layihəsini konseptual tədqiqat mərhələsində saxlamağa üstünlük verir (Mammadli, 2024; Global Source Partners, 2025). ARMB-nin təsdiq edilmiş Rəqəmsal Ödənişlərin İnkişafı Strategiyası çərçivəsində, Mərkəzi Bankın rəqəmsal manatın yaradılmasına konseptual yanaşmasının müəyyən edilməsinə yönəlmiş

4.3 nömrəli Tədbir nəzərdə tutulmuşdur (ARMB, Tarixsiz). 2024-2025-ci illərdə Azərbaycan rəqəmsal manat üçün texnoloji bazanın inkişafının müxtəlif aspektlərini, o cümlədən kriptoqrafik mühafizə, elektron imzaların standartlaşdırılması və Cloud Signature Consortium (CSC) kimi konsorsiumlar tərəfindən hazırlanan beynəlxalq standartlarla inteqrasiya məsələlərini hərtərəfli öyrənməyə davam edir (Global Source Partners, 2025; Cloud Signature Consortium, 2025).

Texnoloji innovasiya sistemlərində rəqəmsal manatın tətbiqi ölkənin valyuta bazarının əməliyyat xüsusiyyətlərini kökündən dəyişdirə bilər. Nəzəri nöqteyi-nəzərdən, CBDC-yə keçid konversiya əməliyyatlarında tranzaksiya xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda, transsərhəd köçürmələri zamanı çoxsaylı müxbir banklara olan ehtiyacı aradan qaldıra və valyuta vəsaitlərinin hərəkətinin şəffaflığını artıraraq kölgə iqtisadiyyatının həcmini minimuma endirə bilər. Bununla belə, akademik ictimaiyyət və beynəlxalq maliyyə institutları ehtiyatlı olmağa çağırır. Rəqəmsal valyutaların potensialını ölkənin monetar suverenliyinə xələl gətirmədən uğurla reallaşdırmaq üçün mütləq hüquqi aydınlıq, güclü kibernetik və texniki müdafiə sistemlərinin yaradılması, habelə riskə əsaslanan yanaşma əsasında xüsusi kriptovalyuta xidmətləri təminatçıları üçün tənzimləyici bazanın formalaşdırılması zəruridir (Mammadli, 2024). Bundan əlavə, yeni pul formasına qarşı panika və ya etimadsızlığın qarşısını almaq üçün ictimaiyyətlə şəffaf kommunikasiya çox vacib elementdir (Mammadli, 2024).

Ekspertlər yekdil fikirdədir ki, Azərbaycan üçün ən optimal yol mərhələli yanaşmadır: məqsədyönlü pilot layihələrin işə salınması və yalnız maliyyə institutları arasında hesablaşmalar üçün nəzərdə tutulmuş rəqəmsal manatın topdansatış istifadə variantlarının ilkin tətbiqi (Mammadli, 2024). Topdansatış CBDC, kontragentlərin kredit risklərini və likvidlik risklərini minimuma endirən paylanmış reyestr texnologiyası əsasında real vaxt rejimində (RTGS) valyuta əməliyyatları üzrə klirinq və hesablaşmalar aparmağa imkan verməklə banklararası valyuta bazarında inqilab edə bilər. Yalnız topdansatış modelinin uğurla sınaqdan keçirilməsindən sonra maliyyə inklüzivliyinin səviyyəsini yüksəldərək, geniş əhali kütlələri və biznes üçün əlçatan olacaq pərakəndə (retail) CBDC-yə keçid mümkündür (Mammadli, 2024).

CBDC sahəsindəki tədqiqatlarla paralel olaraq, valyuta bazarının modernləşdirilməsi beynəlxalq investorlar üçün milli valyutaya çıxışın genişləndirilməsini tələb edir. Beynəlxalq bazarlarda manatın likvidlik səviyyəsinin aşağı olması karbohidrogen sektorundan kənarda birbaşa xarici investisiyaların (BXİ) cəlb edilməsi imkanlarını məhdudlaşdırır (Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, 2024). Bu kontekstdə Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (EBRD) ilə əməkdaşlıq mühüm rol oynayır. EBRD-nin Azərbaycan üzrə 2025-ci il strategiyası, yerli valyutada kreditləşməyə çıxışın yaxşılaşdırılması məqsədilə Mərkəzi Bankla qarşılıqlı fəaliyyətin davam etdirilməsini nəzərdə tutur (EBRD, 2025). Bura birbaşa valyuta svopları mexanizmlərinin (direct swap facilities) və risklərin bölüşdürülməsi mexanizmləri (RSFs) kimi innovativ razılaşmaların işlənib hazırlanması və tətbiqi daxildir (EBRD, 2025). Qabaqcıl texnoloji platformalar bazasında valyuta risklərinin hedc edilməsi üçün etibarlı alətlərin (forvardlar, opsionlar, svoplar) yaradılması xarici korporasiyalara və investisiya fondlarına potensial məzənnə dəyişkənliyindən zərərlər çəkməkdən qorxmadan Azərbaycan bazarına daha inamla daxil olmağa imkan verəcək.

Bundan əlavə, valyuta bazarının əməliyyat səmərəliliyinin artırılması iqtisadiyyatda nağdsız hesablaşmaların payının ümumi artımı ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır.

Təmassız ödəniş həllərinin istifadəsinin genişləndirilməsinə yönəlmiş 4.4 nömrəli Tədbirin (ARMB, Tarixsiz), eləcə də maliyyə savadlılığının artırılması, biznesin və əhalinin rəqəmsal ödəniş xidmətlərindən fəal istifadəyə təşviq edilməsi olan 5-ci İstiqamətin (Pillar 5) həyata keçirilməsi (ARMB, Tarixsiz) valyutadəyişmə əməliyyatlarının rəqəmsallaşdırılması üçün möhkəm bünövrə yaradır. Biznes ödənişlərinə elektron yanaşmaların təşviqi (Tədbir 5.1) (ARMB, Tarixsiz) müəssisələrin xarici valyutanın alqı-satqısı üçün getdikcə daha çox qanuni bank kanallarından istifadə etməsinə səbəb olur ki, bu da rəsmi valyuta bazarının dərinliyini artırır və ARMB-yə məzənnə tərəddüdlərini yumşaltmaq üçün valyuta müdaxiləsi alətlərini daha səmərəli tətbiq etməyə imkan verir.

Beləliklə, sistemli texnoloji innovasiyalar şəraitində Azərbaycanın valyuta bazarının fəaliyyət xüsusiyyətləri keçid vəziyyəti ilə xarakterizə olunur: müxbir münasibətlərinə və (tarixən) nağd dövriyyənin üstünlüyünə əsaslanan ənənəvi arxitekturadan müasir yüksək texnoloji ekosistemə doğru. Bu keçid rəqəmsal manat konsepsiyası üzərində dərin analitik iş, elektron ödəniş sistemlərinin fəal inkişafı və törəmə alətlər və EBRD mexanizmləri vasitəsilə milli valyuta bazarının qlobal şəbəkəyə inteqrasiyası cəhdləri ilə müşayiət olunur. Monetar ehtiyatlılıq və texnoloji tərəqqinin bu sinergiyası qlobal kapital bazarlarının yüksək dəyişkənliyi (volatilliyi) şəraitində makroiqtisadi dayanıqlığı təmin etməyə xidmət edir.

2. Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsinin qiymətləndirilməsi

Qiymətli kağızlar bazarı (fond bazarı) kritik makroiqtisadi funksiyanı yerinə yetirir: o, əhalinin yığımlarını və müəssisələrin müvəqqəti sərbəst vəsaitlərini real iqtisadiyyat sektorunun modernləşdirilməsi üçün zəruri olan uzunmüddətli investisiyalara çevirir. Qloballaşma şəraitində inkişaf etmiş kapital bazarı ölkənin investisiya cəlbediciliyinin və onun korporativ idarəetmə keyfiyyətinin əsas indikatoru kimi çıxış edir. Neft gəlirlərindən və bank kreditlərindən asılılığı azaltmağa çalışan Azərbaycan üçün dərin, likvid və şəffaf qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılması inkişafın alternativsiz yoludur. Bununla belə, Azərbaycanın qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsi və fəaliyyətinin müasir vəziyyətinin təhlili, dərhal tənzimləyici müdaxilə tələb edən bir sıra dərin struktur deformasiyalarını aşkara çıxarır.

Beynəlxalq təşkilatların və milli tənzimləyicilərin rəsmi hesabatları təsdiqləyir ki, hazırda sektor əhəmiyyətli böyümə potensialı nümayiş etdirsə də, investisiya şirkətləri Azərbaycanın maliyyə sistemində nisbətən kiçik paya malikdir (ARMB, 2024). Kapital bazarında qiymətli kağızların dövriyyəsinin əvvəlki illə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artması, eləcə də 2024-cü ildə kapital bazarı infrastrukturunun modernləşdirilməsi və tənzimləyici mühitin təkmilləşdirilməsi istiqamətində səylərin fəal şəkildə davam etdirilməsinə baxmayaraq (ARMB, 2024) , ticarət məlumatlarının detallı dekompozisiya analizi bazarın dövlət borc alətləri tərəfindən inhisarlaşdırılmasının mürəkkəb mənzərəsini ortaya qoyur.

Mövcud vəziyyətin obyektiv qiymətləndirilməsi üçün 2024-cü ilin yanvar-dekabr dövründə Bakı Fond Birjasında (BFB) aparılan əməliyyatların müfəssəl statistikasına müraciət etmək lazımdır (Bakı Fond Birjası, 2024). Aşağıdakı cədvəldə təqdim olunan məlumatlar bazarın dərin struktur təhlilini aparmağa imkan verir.

Cədvəl. 2024-cü ildə Bakı Fond Birjasında ticarət əməliyyatlarının strukturu

Bazar seqmenti / Əməliyyat növü	**Bazar**	**Həcm (manatla)**	**Bazar payı**
Dövlət istiqrazları	**İlkin bazar**	4 790 430 211	Yüksək
Dövlət istiqrazları	**Təkrar bazar**	1 085 265 739	Orta
Dövlət istiqrazları	**Yekun (Cəmi)**	5 875 695 950	Dominant
ARMB (Mərkəzi Bank) notları	**Yekun**	1 988 709 024	Yüksək
Korporativ qiymətli kağızlar	**Yekun**	238 256 982	Çox aşağı
- Korporativ səhmlər	*Təkrar bazar*	*225 782 986*	*Aşağı*
- Korporativ istiqrazlar	*Təkrar bazar*	*12 473 996*	*Minimal*
Birja üzrə ümumi dövriyyə	**Məcmu**	71 156 813 220	100%

Mənbə: Bakı Fond Birjası (2024).

Göstərilən cədvəlin təhlili dövlət tərəfindən korporativ sektorun "sıxışdırılıb çıxarılması" (crowding out) effektinin kəskin problemini aşkar edir. 2024-cü il üçün dövlət istiqrazları ilə əməliyyatların ümumi həcmi 5.87 milyard manatdan çox olmuşdur ki (Bakı Fond Birjası, 2024), bunun da böyük əksəriyyəti (4.79 milyard manat) ilkin bazardakı yerləşdirmələrin payına düşmüşdür (Bakı Fond Birjası, 2024). Bu, Maliyyə Nazirliyinin izafi likvidliyin udulması və dövlət proqramlarının maliyyələşdirilməsi üzrə fəal siyasətindən xəbər verir. Eyni zamanda, Mərkəzi Bankın notları (pul kütləsinin sterilizasiyası aləti) 1.98 milyard manat təşkil etmişdir (Bakı Fond Birjası, 2024). Ümumilikdə, dövlət qiymətli kağızları institusional investorların (əsasən kommersiya banklarının) real investisiya portfellərinin mütləq əksəriyyətini formalaşdırır.

Əksinə, korporativ qiymətli kağızlar bazarı dərin durğunluq vəziyyətindədir ki, bu da 126 milyard manatlıq ÜDM-ə malik bir iqtisadiyyat üçün qəbuledilməzdir (ARMB, 2024). Təkrar bazarda səhmlərlə ticarətin həcmi cəmi 225.7 milyon manat (Bakı Fond Birjası, 2024) , təkrar bazarda korporativ istiqrazlarla ticarətin həcmi isə kritik dərəcədə aşağı – 12.4 milyon manat təşkil etmişdir (Bakı Fond Birjası, 2024). Birjanın 71 milyard manatı ötən bütün əməliyyatlarının məcmu göstəricisi (Bakı Fond Birjası, 2024), real sektorun uzunmüddətli maliyyələşdirilməsi hesabına deyil, mütləq əksəriyyətində qısamüddətli REPO əməliyyatları və dövlət kağızlarının girovluğu altında likvidliyin banklararası klirinqi hesabına formalaşır.

Bu disproporsiyanın səbəbləri tənzimləyici və institusional çatışmazlıqlar müstəvisindədir. EBRD-nin ölkə strategiyasının diaqnostikasında qeyd edildiyi kimi, karbohidrogen sektorundan kənarda birbaşa xarici investisiyaların çatışmazlığı əməliyyat fəaliyyətini və özəl sektorun artımını ciddi şəkildə ləngidir (EBRD, 2024). Xarici və daxili pərakəndə investorlar korporativ idarəetmə ilə bağlı tarixən yaranmış problemlər, maliyyə şəffaflığının olmaması, dividend ödənişləri mədəniyyətinin və minoritar səhmdarların hüquqlarının müdafiəsinin zəifliyi səbəbindən yerli şirkətlərin səhmlərinə sərmayə qoymaqda istəksizdirlər. Özəl şirkətlər isə öz növbəsində səhmlərin kütləvi yerləşdirilməsindən (IPO) və ya istiqrazların emissiyasından çəkinərək bank kreditləri vasitəsilə qeyri-şəffaf borc maliyyələşməsinə və ya öz mənfəətlərinin yenidən investisiya edilməsinə üstünlük verirlər. Emissiya xərcləri, MHBS (Uçotun Beynəlxalq Standartları) üzrə mürəkkəb auditdən keçmək zərurəti və sərt listinq tələbləri birjaya çıxmağı kiçik və orta biznesin (KOB) mütləq əksəriyyəti üçün cəlbedici olmaqdan çıxarır.

Qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsinin qiymətləndirilməsi göstərir ki, bu struktur maneələri aşmaq üçün sistemli islahatlar tələb olunur. EBRD-nin strategiyasında qeyd edilən bu istiqamətdəki mühüm addımlardan biri dövlət investisiya holdinqlərinin

(məsələn, Azərbaycan İnvestisiya Holdinqi - AİH) yaradılmasıdır. Onların fəaliyyəti dövlət müəssisələrində korporativ idarəetməni gücləndirmək imkanı açır (EBRD, 2025). İri gəlirli dövlət korporasiyalarının (telekommunikasiya şirkətləri, nəqliyyat operatorları, enerji müəssisələri) səhmlərinin Bakı Fond Birjasında mərhələli özəlləşdirilməsi və ya qismən listinqi bir anda bazarın zəruri dərinliyini yaratmağa, kütləvi şəkildə pərakəndə investorları və xarici portfel menecerlərini cəlb etməyə qadirdir. Oxşar ssenari Şərqi Avropa və Asiyanın inkişaf etməkdə olan bazarlarında özünün yüksək səmərəliliyini sübut etmişdir.

Texnoloji baxımdan, tənzimləmə investorların rəqəmsal "onboarding" prosesini, səhm ticarəti üçün rahat mobil platformaların (qlobal broker tətbiqləri kimi) yaradılmasını və fiziki şəxslərin ticarətə çıxışının sadələşdirilməsini təşviq etməlidir. Maliyyə bazarının meqatenzimləyicisi kimi Mərkəzi Bank qeyri-neft sektorundan olan şirkətlər üçün ilkin listinq xərclərinin subsidiyalaşdırılması mexanizmlərini tətbiq etməli, habelə vergi stimulları hazırlamalıdır – məsələn, yerli birjada açıq satılan səhmlərdən əldə olunan dividendlərin gəlir vergisindən azad edilməsi və uzunmüddətli investorlar üçün kapital artımı vergisinin ləğvi. Yalnız təklifi (dövlət şirkətlərinin listinqi, vergi güzəştləri) və tələbi (maliyyə savadlılığının artırılması, pensiya və qarşılıqlı investisiya fondlarının inkişafı) stimullaşdırmaq üçün kompleks, aqressiv strategiya Azərbaycanın qiymətli kağızlar bazarına mövcud marginallaşmanı aradan qaldırmağa və kapital uğrunda qlobal rəqabət şəraitində davamlı iqtisadi artımın real lokomotivinə çevrilməyə imkan verəcək.

3. Texnoloji innovasiyalar şəraitində kredit bazarının kompleks təhlili

Kredit bazarı Azərbaycan iqtisadiyyatında maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsinin əsas kanalıdır. Tarixən elə formalaşıb ki, bank sektoru ölkənin maliyyə sistemində dominantlıq edir və biznes və əhali üçün xarici maliyyələşdirmənin əsas mənbəyi kimi çıxış edir. Texnoloji innovasiyalar şəraitində kredit bazarının vəziyyətinin təhlili həm bank sisteminin ənənəvi prudensial göstəricilərinin, həm də kredit prosesinin fundamental ziddiyyətlərini həll etməyə qadir olan qabaqcıl rəqəmsal biznes modellərinin tətbiqi dinamikasının qiymətləndirilməsini tələb edir.

Təhlil üçün müsbət makroiqtisadi fon qismində Azərbaycan banklarının kredit portfelinin misilsiz sağlamlaşdırılması çıxış edir. Beynəlxalq Valyuta Fondunun (BVF) hesabatlarına əsasən, 2016-cı ilin sonunda devalvasiya böhranı zamanı 21 faizlik təhlükəli zirvəyə çatan problemli kreditlərin (NPL - Non-Performing Loans) məcmu əmsalı kəskin azalma nümayiş etdirərək 2024-cü ilin iyuluna kimi rekord həddə – 2.7 faiz səviyyəsində sabitləşmişdir (Beynəlxalq Valyuta Fondu, 2024). COVID-19 pandemiyası zamanı həcmi gözlənildiyi kimi artan restrukturizasiya edilmiş kreditlər də davamlı azalma tendensiyasına qayıtmışdır (BVF, 2024). Ümumilikdə, bank sektoru geniş faiz marjaları (interest margins) ilə dəstəklənən yüksək gəlirliliyini qoruyur (BVF, 2024). Maliyyə sabitliyi hesabatı təsdiqləyir ki, sektor böyük dayanıqlılıq ehtiyatına malikdir: məcmu tənzimləyici kapital minimum tələb olunan səviyyəni 1.9 dəfədən çox üstələyir (ARMB, 2024). Bəzi bankların, o cümlədən ayrı-ayrı sistem əhəmiyyətli yerli kredit təşkilatlarının spesifik daxili çağırışlarla üzləşməsinə baxmayaraq, ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi sistem riski hazırda minimuma endirilmişdir (BVF, 2024).

Lakin sabitliyin və yüksək kapitallaşmanın bu xarici fasadı EBRD-nin diaqnostik materiallarında ətraflı təsvir edilən dərin struktur paradoksunu gizlədir: izafi likvidliyə

baxmayaraq, Azərbaycanda kreditlərin nüfuz etmə səviyyəsi anomaliyalı dərəcədə aşağı olaraq qalır və bütün bank sektorunun aktivləri ölkə ÜDM-nin cəmi 30%-ni təşkil edir (EBRD, 2025). Bu, bank sisteminin öz əsas funksiyasını — iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyələşdirilməsini və iqtisadi artımın dəstəklənməsini tam şəkildə yerinə yetirmədiyini göstərir. Yerli banklar arasında məhdud sayda "yaxşı müştərilər" (good clients) uğrunda yüksək rəqabət fenomeni yaranır (EBRD, 2024), halbu ki mikro, kiçik və orta müəssisələrin (KOB) böyük əksəriyyəti adekvat və əlçatan kreditləşməyə çıxışdan məhrum olaraq qalır. Belə bir paradoksun əsas səbəbi klassik informasiya asimmetriyası problemidir: kölgə iqtisadiyyatının yüksək payı şəraitində kiçik müəssisələr banklara şəffaf maliyyə hesabatları təqdim edə bilmirlər, banklar isə öz növbəsində yüksək qeyri-müəyyənlik risklərini girov təminatına (əsasən paytaxt regionundakı daşınmaz əmlaka) dair sərt tələblər və şişirdilmiş faiz dərəcələri ilə kompensasiya edirlər.

Qloballaşma paradiqmasına tamamilə uyğun gələn bu dalandan çıxış yolu kredit bazarının genişmiqyaslı rəqəmsal transformasiyası və Açıq Bankçılıq (Open Banking) ekosisteminin tətbiqidir. Azərbaycan Mərkəzi Bankı maliyyə sektorunun 2024-2026-cı illər üzrə İnkişaf Strategiyası çərçivəsində maliyyə xidmətlərinin rəqəmsallaşdırılması və innovativ məhsulların yerli bazara çıxarılması üzrə məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirir ki, bu da maliyyə inklüzivliyi səviyyəsini kəskin şəkildə artırmalıdır (ARMB, 2025). Strategiyanın Tədbirlər Planı rəqəmsal maliyyə təşəbbüsü çərçivəsində Açıq Bankçılıq yanaşmasının inteqrasiyasını mütləq strateji prioritetlərdən biri kimi müəyyən etmişdir (ARMB, 2025). Açıq bankçılıq, müştərinin razılığı ilə bankların onun maliyyə məlumatlarını digər kredit təşkilatları və fintex şirkətləri ilə təhlükəsiz şəkildə paylaşa biləcəyi tənzimlənən proqram interfeyslərinin (Open APIs) yaradılmasını nəzərdə tutur.

Bu sahədə irəliləyiş təsiredicidir. 2025-ci ilin oktyabr ayına qədər (perspektiv hesablamalara və hesabatlara əsasən) Mərkəzi Bank Açıq bankçılığın tənzimlənməsi üçün zəruri normativ aktlar hazırlamış və texniki platforma yerləşdirmişdir (ARMB, 2025). Bazarın əsas oyunçuları inteqrasiya prosesinə qoşulmuşdur: 13 kommersiya bankı (o cümlədən Azərbaycan Beynəlxalq Bankı — Bank ABB, AFB Bank, Bank ASB, AzerTurk Bank, Bank of Baku, Bank Respublika, Kapital Bank, Turan Bank, Yapi Kredi Bank Azerbaijan, Yelo Bank, BANK VTB, Premium Bank və Xalq Bank) inteqrasiya prosesini tam başa çatdırmışdır (ARMB, 2025). Daha altı kommersiya bankı isə inteqrasiyanın yekun mərhələsindədir (ARMB, 2025). Üstəlik, Bank ABB və Turan Bank kimi bazar liderləri artıq öz mobil tətbiqlərində Açıq Bankçılıq funksionallığını tətbiq edərək müştərilərə digər banklardakı hesabları haqqında məlumatları avtorizasiya ilə baxmaq və tranzaksiyaları vahid interfeys vasitəsilə idarə etmək imkanı vermişdir (ARMB, 2025). İlin sonuna qədər ödəniş institutları və elektron pul buraxan təşkilatların da daxil edilməsi hesabına platformanın genişləndirilməsi gözlənilir (ARMB, 2025).

Bu texnoloji sıçrayış kredit riskinin arxitekturasını kökündən dəyişir. Açıq bankçılıq kredit təşkilatlarına maşın öyrənməsi alqoritmləri əsasında alternativ skorinq modelləri qurmaq üçün müştərinin real tranzaksiya məlumatlarından (onun müxtəlif banklardakı bütün hesabları üzrə pul axınlarının real vaxt rejimində təhlili) istifadə etməyə imkan verir. Bu, ənənəvi girov təminatına ehtiyacı aradan qaldırır və informasiya asimmetriyasını neytrallaşdırır. Şirkətlər artıq yalnız retrospektiv vergi bəyannamələrinə görə qiymətləndirilmir; onların kredit qabiliyyəti gündəlik rəqəmsal izləri (digital footprint) ilə təsdiqlənir.

Belə bir izin formalaşmasına Azərbaycanın ödəniş landşaftının ümumi rəqəmsallaşdırılması kömək edir. Qlobal ödəniş sistemi olan Mastercard-ın hesabatında qeyd edildiyi kimi, cəmi altı il ərzində ölkədə rəqəmsal ödənişlərin payı 4%-dən 32%-ə yüksəlib ki, bu da "Nağdsız Azərbaycan" təşəbbüsünün uğurla həyata keçirilməsi sayəsində mümkün olub (Mastercard, 2025). Rəqəmsallaşmanın növbəti dalğası (2027-ci ilə qədər olan vizyoner plan) tacirlərin rəqəmsal cəlb edilməsinə (digital onboarding) və KOB-ların rəqəmsal mühitə inteqrasiyasına kritik mərc edir (Mastercard, 2025). Satıcıların cəlb edilməsi proseslərinin rəqəmsallaşdırılması onların bazara çıxışını asanlaşdırır, əməliyyat sürtünmələrini azaldır və nağdsız ödənişlərin tətbiqini sürətləndirir (Mastercard, 2025). Kiçik biznes POS-terminallar və elektron kassalar vasitəsilə nə qədər çox tranzaksiya həyata keçirərsə, o, avtomatlaşdırılmış mikrokreditləşmə üçün bir o qədər cəlbedici olur.

Bununla belə, bu yüksək texnologiyalı potensialın reallaşması maliyyə sektorunun hüdudlarından kənarda qalan ciddi infrastruktur məhdudiyyətləri ilə üzləşir. Dünya Bankının diaqnostikasında vurğulandığı kimi, Azərbaycanda sabit genişzolaqlı internet bazarına iki dövlət müəssisəsi nəzarət edir ki, bu da rəqabəti ləngidir və şəhər mərkəzləri ilə kənd əraziləri arasında əhəmiyyətli dərəcədə "rəqəmsal uçurum" (digital divide) yaradır (Dünya Bankı, 2024). Regionlarda etibarlı, yüksəksürətli və əlçatan internet olmadan fermerlər və əyalət KOB-ları rəqəmsal kreditləşmənin, açıq bankçılığın və ya onlayn "onboarding"-in üstünlüklərindən fiziki cəhətdən yararlana bilmir və maliyyə eksklüziyası zonasında qalırlar. Bu problemin həllində müsbət irəliləyiş institusional islahat oldu: profil nazirliyin Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi (RİNN) adlandırılması rəqəmsal transformasiyaya vurğunu əks etdirir, həmçinin rəqəmsallaşdırma səylərini əlaqələndirmək üçün İnnovasiya və Rəqəmsal İnkişaf Agentliyinin (İRİA) və texniki və hüquqi potensialı gücləndirmək üçün İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları Agentliyinin (İKTA) yaradılması atılmış mühüm addımlardır (Dünya Bankı, 2024). Telekommunikasiya sahəsindəki inhisarçılığın uğurla aradan qaldırılması Azərbaycanda rəqəmsal kreditləşmənin partlayışa bənzər artımının növbəti mərhələsinin katalizatoruna çevriləcək.

Nəhayət, yerli bankların ucuz uzunmüddətli passivlərinin məhdudluğu şəraitində real sektorun genişmiqyaslı kreditləşdirilməsini dəstəkləmək üçün beynəlxalq maliyyə dəstəyi kritik əhəmiyyət kəsb edir. EBRD-nin məlumatına görə, yaşıl investisiyaları, rəqəmsal transformasiyanı və maliyyə inklüzivliyini dəstəkləmək üçün Avropa Davamlı İnkişaf Fondu (EFSD) proqramları vasitəsilə əhəmiyyətli resurslar mövcuddur (EBRD, 2025). Azərbaycan həmçinin texniki əməkdaşlıq qrantları (TC grants) verən müxtəlif çoxtərəfli donor fondlarından (Davamlı İnfrastruktur Fondu, E5P, SBIF, HIPCA) və ikitərəfli donorlardan (İsveç, Lüksemburq, Türkiyə) dəstək almaq hüququna malikdir (EBRD, 2025). Yerli bank institutlarının, texnoloji startapların və beynəlxalq donorların səylərinin sindikasiyası kredit bazarının yeni, inklüziv və yüksək texnoloji modelini formalaşdıra bilər.

Nəticə

Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın maliyyə bazarının müasir vəziyyətinin sistemli təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, milli maliyyə arxitekturası ənənəvi, bankyönümlü və resurslardan asılı modeldən şaxələndirilmiş, rəqəmsallaşdırılmış və inklüziv ekosistemə doğru mürəkkəb, lakin zəruri keçidin mərkəzindədir. Üç əsas seq-mentin tədqiqi həm makroiqtisadi sabitləşmənin mühüm nailiyyətlərini, həm də dərhal ins-

titusional müdaxilə tələb edən dərin struktur disproporsiyalarını aşkar etmişdir.

Birincisi, valyuta bazarı və hesablaşmalar sistemi inamla texnoloji modernləşdirməyə doğru irəliləyir. Mərkəzi Bankın rəqəmsal manatın tətbiqinə yönəlmiş balanslaşdırılmış yanaşması ("wait-and-learn") kibertəhlükəsizlik və makroiqtisadi qeyri-sabitliklə bağlı vaxtından əvvəl baş verə biləcək risklərdən müdafiənin əsaslandırılmış mexanizmidir. Bununla belə, qlobal rəqabətqabiliyyətliliyini qorumaq üçün tənzimləyici orqan qabaqcıl kriptoqrafik standartlarla (CSC) sinerji daxilində CBDC topdansatış həllərinin pilot sınaqlarını aktivləşdirməli və qeyri-xammal yönümlü birbaşa xarici investisiyaların cəlbi üçün kritik əhəmiyyət kəsb edən hedc alətlərinin (swap facilities, RSF) inkişafı üçün EBRD ilə əməkdaşlığı davam etdirməlidir.

İkincisi, qiymətli kağızlar bazarı Azərbaycanın maliyyə sisteminin ən həssas həlqəsi olaraq qalır. Korporativ kağızların təkrar dövriyyəsinin marginallaşması (istiqrazlar üzrə təqribən 12 milyon manat) fonunda dövlət borcunun və Mərkəzi Bankın notlarının mütləq üstünlüyü (5.8 milyard manatdan çox) özəl sektorun sıxışdırılıb çıxarılması effektini yaradır. Dövlət investisiya holdinqləri vasitəsilə korporativ idarəetmənin sərt standartlarını tətbiq etmək və gəlirli dövlət korporasiyalarının səhmlərinin mərhələli şəkildə Bakı Fond Birjasına çıxarılması ilə qiymətli kağızlar təklifinin aqressiv stimullaşdırılması dövlət siyasətinin strateji prioriteti olmalıdır. Vergi güzəştləri və investorların rəqəmsal "onboarding"i ilə birlikdə bu, daxili yığımları səfərbər etməyə və onları uzunmüddətli kapitala çevirməyə imkan verəcək.

Üçüncüsü, kredit bazarı, problemli kreditlərin tarixi minimumuna (2.7%) və bankların izafi kapitallaşmasına baxmayaraq, kapitalın iqtisadiyyata kifayət qədər nüfuz etməsini təmin etmir (sektorun aktivləri ÜDM-in cəmi 30%-ni təşkil edir). İnformasiya asimmetriyası probleminin və kiçik və orta biznes subyektlərinin şəffaf girov təminatı çatışmazlığının həlli müstəsna olaraq texnoloji innovasiyalar müstəvisindədir. 19-dan çox kommersiya bankının Açıq Bankçılıq (Open APIs) platformasına uğurlu inteqrasiyası, nağdsız ödənişlərin 32%-ə qədər artması ilə birlikdə ənənəvi daşınmaz əmlak girovu ilə kreditləşmədən böyük verilənlər (Big Data) bazasında tranzaksiya skorinqinə keçid üçün baza yaradır.

Bununla belə, maliyyədəki bu rəqəmsal inqilabın yekun uğuru birbaşa olaraq profil qurumların (RİNN, İRİA, İKTA) sinxronlaşdırılmış səylərini tələb edəcək "rəqəmsal uçurumun" (digital divide) aşılmasından və sabit genişzolaqlı internet bazarının inhisarsızlaşdırılmasından asılıdır. Yalnız texnoloji infrastrukturun, tənzimləyici bazanın və korporativ idarəetmə institutlarının ahəngdar və sistemli inkişafı Azərbaycanın maliyyə bazarının qloballaşma proseslərinin tamhüquqlu benefisiarına çevrilməsinə və uzunmüddətli perspektivdə ölkənin qeyri-neft-qaz iqtisadiyyatının davamlı böyüməsi üçün etibarlı bünövrə olmasına imkan verəcək.

Ədəbiyyat

1. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı. (2024). Azerbaijan country diagnostic 2024. https://www.ebrd.com/content/dam/ebrd_dxp/assets/pdfs/country-strategies/azerbaijan/Azerbaijan-country-diagnostic-2024.pdf
2. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı. (2025). Azerbaijan country strategy 2025. https://www.ebrd.com/content/dam/ebrd_dxp/assets/pdfs/country-strategies/azerbaijan/azerbaijan-country-strategy-2025.pdf

3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. (2024). Financial Stability Report 2024. (https://uploads.cbar.az/assets/FSR%20(2024)%20FINAL_ENG.pdf)
4. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. (2025). Azerbaijan's financial market starts to implement open banking. https://cbar.az/press-release-5292/azerbaijans-financial-market-starts-to-implement-open-banking?language=en
5. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. Digital Payment Strategy.(https://uploads.cbar.az/assets/Digital_Payment_Strategy_public_final_08.06_v02_ENG_final.pdf)
6. Bakı Fond Birjası. (2024). Annual report of the Baku Stock Exchange of 2024. https://mab-sng.org/en/news/annual-report-of-the-baku-stock-exchange-of-2024/
7. Beynəlxalq Valyuta Fondu. (2024). Country Report. https://www.imf.org/-/media/files/publications/cr/2025/english/1azeea2025002-print-pdf.pdf
8. Cloud Signature Consortium. (2025). Industry Market Report 2025. https://doconchain.com/news-center/all
9. Dünya Bankı. (2024). Azerbaijan - Country Document. https://documents1.worldbank.org/curated/en/099030225124017361/pdf/P179107-29a67399-3f3d-4a32-b852-d70b4fe599c7.pdf
10. Global Source Partners. (2025). The South Caucasus Banking And Investment Review 2024-2025.
11. Mammadli, L. (2024). Central Bank Digital Currency in Azerbaijan. *ResearchGate*.(https://www.researchgate.net/publication/401640656_Digital_currencies_and_their_potential_impacts_on_financial_stability)
12. Mastercard. (2025). The next wave of digitization in Azerbaijan. https://www.mastercard.com/us/en/news-and-trends/Insights/2025/the-next-wave-of-digitization-in-azerbaijan.html

ANALYSIS OF AZERBAIJAN'S FINANCIAL MARKET IN THE CONTEXT OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS

I.B.Ismayilov

SUMMARY

This article presents a systemic analysis of the current state with the financial market in the Republic of Azerbaijan under the conditions of globalization and technological innovation. Three key segments are examined: the foreign exchange market, the securities market, and the credit sector. The analysis of the securities market reveals structural imbalances, namely the dominance of government bonds and the marginalization of the corporate segment, proposing solutions through institutional reforms and enhanced corporate governance.

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО РЫНКА АЗЕРБАЙДЖАНА В УСЛОВИЯХ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ

И.Б.Исмайылов

РЕЗЮМЕ

В статье представлен системный анализ современного состояния финансового рынка Азербайджанской Республики в условиях глобализации и технологических инноваций. Исследуются три ключевых сегмента: валютный рынок, рынок ценных бумаг и кредитный сектор. Анализ рынка ценных бумаг выявляет острую проблему доминирования государственных долговых обязательств и стагнацию корпоративного сегмента, предлагая пути решения через институциональные реформы и развитие корпоративного управления.

Məqalə redaksiyaya 8 may 2026 tarixində daxil olmuş, 9 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 65.01
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.11

CURRENT STATE OF INTERNATIONAL INTEGRATION OF AZERBAIJANI ENTERPRISES WITH THEIR COUNTERPARTS FROM THE CIS

G.J.Seyidova
Odlar Yurdu University
13 K.Rahimov St., Baku
e-mail: djamalov_i@mail.ru

Açar sözlər: beynəlxalq inteqrasiya, struktur islahatlar, ticarət sazişləri, MDB, xarici siyasət
Keywords: international integration, structural reforms, trade agreements, CIS, foreign policy
Ключевые слова: международная интеграция, структурные реформы, торговые соглашения, СНГ, внешняя политика

Introduction

The evolution of Azerbaijan's international economic integration within the CIS framework is deeply rooted in the strategic reforms initiated by the National Leader, Heydar Aliyev. These transformative measures were primarily designed to facilitate the influx of foreign direct investment (FDI), modernize the nation's transport infrastructure, and broaden its geopolitical engagement. Central to this strategy was the implementation of large-scale energy initiatives and the establishment of transcontinental transport corridors, which positioned Azerbaijan as a pivotal actor in international organizational structures (Мамедли, 2023).

A definitive milestone in this process was the 1994 Contract of the Century, a landmark agreement concerning the collective development of the Azeri-Chirag-Gunashli (ACG) fields in the Caspian Sea. This consortium, comprising 13 major corporations from eight different nations — including BP, Amoco, and Lukoil — served as a catalyst for the national economy. The significance of this contract extended beyond the initial $11.5 billion investment; it secured an 80% share of net profits for the state and financed the construction of a world-class oil infrastructure, including terminals and refineries. Ultimately, this agreement solidified Azerbaijan's status as a reliable and sovereign partner on the global stage (Караваев, 2010).

The strategic vision continued with the development of the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline. Launched at the behest of Heydar Aliyev, this export route allowed Azerbaijani hydrocarbons to reach global markets through a secure corridor, bypassing geopolitically volatile regions. Following the legal framework established at the 1999 OSCE Istanbul Summit, construction commenced in 2002, with full operational capacity reached by 2006. The BTC project not only enhanced European energy security but also fostered deeper trilateral cooperation with Georgia and Turkey, leading to the pipeline being named in honor of Heydar Aliyev in 2004.

Beyond the energy sector, the restoration of the Great Silk Road became a priority for Azerbaijan's transit policy. The 1998 Baku International Conference culminated in the

signing of the Baku Declaration and the formalization of the TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) program. Such initiatives, supported by cooperation with the European Economic Commission and TACIS, significantly increased transit volumes across Eurasia.

Furthermore, the government prioritized economic diversification to mitigate over-reliance on the energy sector. Heydar Aliyev's administration implemented systematic reforms to optimize the investment climate, most notably through the creation of the Presidential Council of Entrepreneurs in 2002, aimed at stimulating technological innovation and social infrastructure (Исаев, 2025). Concurrently, Azerbaijan expanded its diplomatic footprint by joining the NATO Partnership for Peace (1994), signing the 1997 Treaty of Friendship and Mutual Security with the Russian Federation, and engaging in multifaceted cooperation with UN agencies like UNESCO and UNICEF. Collectively, these foundational efforts established the necessary conditions for the integration of Azerbaijani enterprises into the global economy and set the stage for sustained foreign investment across various industrial sectors.

Conceptualizing the Problem within State's Political and Economic Policy

An analysis of the international integration of Azerbaijani enterprises is inextricably linked to the strategic initiatives of President Ilham Aliyev. His leadership has redefined the nation's integration capacity, bridging macro-level state policy with micro-level trade opportunities for individual organizations. The multifaceted foreign policy pursued by the President has fundamentally expanded the operational horizons for both the Republic and its domestic enterprises.

Strategic Development of Transit and Logistics Infrastructure

Led by President Ilham Aliyev, Azerbaijan has been repositioned as a central transport and logistics hub at the crossroads of Europe, Asia, and the Middle East. Key to this strategy is the advancement of several trans-regional projects (Алиев, 2025).

The Middle Corridor (TITR): This Trans-Caspian route serves as a vital link between Central Asia and the West via Azerbaijan, Georgia, and Türkiye. The strategic importance of this corridor is evidenced by its performance; by 2025, cargo transit volumes witnessed a staggering 90% increase compared to 2022 levels (Вестник Кавказа 2026).

The Zangezur Corridor: Designed to provide an uninterrupted transport link from Central Asia to Europe, this project has seen rapid infrastructure development. As of 2025, the highway component reached approximately 90% completion, while the railway infrastructure surpassed 70%.

The North-South Corridor: Connecting Northern Europe and Russia with the Indian Ocean, this route was further bolstered by a 2024 bilateral agreement with the Russian Federation aimed at optimizing railway transit and expanding logistics capacity.

These terrestrial routes are supported by a robust maritime and aerial infrastructure, including the largest merchant fleet in the Caspian Sea, the strategically located Port of Alat, and a network of nine international airports.

Integration within the Turkic World and Regional Cooperation

Strengthening ties within the Organization of Turkic States (OTS) has emerged as a cornerstone of Azerbaijan’s diplomatic and economic agenda. President Aliyev has consistently advocated for a unified Turkic economic space through the expansion of investment ties. Notable outcomes include the 2024 establishment of a $300 million joint investment fund with Kazakhstan, designed to finance industrial projects across Central Asia and Southeast Europe. Furthermore, the reintegration of the Karabakh region has become a collaborative effort, with OTS member states contributing to social and educational infrastructure, such as the Mirza Ulugbek School and the Kurmangazy Center.

Investment Climate and Economic Diversification

A primary objective of the current administration is the systematic diversification of the national economy. Between 2004 and 2024, Azerbaijan attracted $344.4 billion in total investment, with a significant majority—$213.2 billion—allocated to the non-oil sector. To sustain this momentum, the government has implemented comprehensive reforms, including the modernization of customs administration and the establishment of the Alat Free Economic Zone (AFEZ) in 2023. Additionally, the "Ecoinvest" program represents a long-term commitment to attracting private capital and international financial institutions toward sustainable regional projects.

Multilateral Engagement and Institutional Partnerships

Azerbaijan maintains a proactive stance in multilateral forums, including the CIS and UNESCAP. Despite not being a member of the Eurasian Economic Union (EAEU), Baku’s pragmatic approach is reflected in its high-level participation in EAEU summits to explore sectoral cooperation. Bilateral industrial partnerships also remain strong, exemplified by the joint manufacturing of agricultural machinery with Belarusian counterparts at the Ganja Automobile Plant.

International integration trade and economic relations of Azerbaijan with the CIS countries

Following the restoration of its sovereignty, the Republic of Azerbaijan faced the critical task of orchestrating its integration into the global economic system. The initial phase of independence was marked by a heavy reliance on imports and systemic crises in formerly dominant sectors. However, contemporary trends indicate a robust trajectory toward comprehensive global integration. Currently, Azerbaijan maintains active commercial ties with 140 nations. Statistical data from 1995 to 2019 reveals a transformative growth period: the total foreign trade turnover expanded more than sixteenfold, with imports increasing ninefold and exports surging by a factor of twenty-three.

The contemporary foreign trade architecture of Azerbaijan is defined by several distinctive characteristics (Рзаев, 2023; Жуков, 2025):

1. The ongoing transition toward a fully functional market economy;
2. An extensive endowment of natural resources;
3. A specialized role as a significant global oil exporter;
4. A strategic geographical position at the crossroads of the Eurasian transport corridors;

5. The adaptation of production facilities that historically operated under Soviet industrial standards.

While the energy sector remains the primary driver of export growth, particularly over the last five years, international economic integration serves as the fundamental mechanism for optimizing the nation's broader export potential. This integration is pursued through both bilateral channels and multifaceted cooperation with international institutions, including the CIS, the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), GUAM, and global financial entities such as the IMF, World Bank, and EBRD (Ахмедов, 2002).

Economic Integration within the CIS Framework

The CIS member states represent a vital component of Azerbaijan's external trade strategy, particularly regarding the non-oil sector, where these countries serve as the primary export destination. The Russian Federation, in particular, remains a strategic partner due to historical economic synergies, geographical proximity, and shared infrastructural and technical standards. While Western European markets are the principal consumers of Azerbaijani hydrocarbons, the CIS region facilitates a deeper interaction for diversified goods and services.

The institutional framework within the CIS is extensive; Azerbaijan is a signatory to 141 of the approximately 1,400 collective documents adopted by the Commonwealth. Furthermore, over 1,000 bilateral and intergovernmental agreements are currently in force, with more than 100 specifically governing foreign economic relations. Key milestones in this integration include the 1994 agreements on the Free Trade Area, the Customs Community, and the Interstate Monetary Committee (Гасанов, 2007).

Azerbaijan's burgeoning role as a transit hub further amplifies its global economic relevance, with transit cargo volumes showing consistent annual growth. Based on recent fiscal reports, the following trends characterize the nation's trade profile:

- A rapid acceleration of international integration processes across the national economy;
- Significant shifts in the geographical and regional distribution of import-export operations;
- Expanding opportunities for non-oil exports, with the CIS (especially Russia) acting as a strategic market for agricultural and industrial products;
- Positive qualitative changes in the commodity structure of trade, aligning with national economic security parameters.

The scale of this economic activity is reflected in the most recent data from the State Customs Committee: for the period of January-November 2025, Azerbaijan's total foreign trade turnover reached $44.589 billion (BakuInform, 2025). This figure underscores the country's successful navigation of the global market and its solidified position as a key regional economic actor.

Quantitative Assessment of Foreign Trade Performance (2025)

The fiscal performance of Azerbaijan's foreign trade sector in 2025 reflects a stable and surplus-oriented economy. According to recent data, the nation's total export volume reached $23,401.2 million, while imports were recorded at $21,188.3 million. This resulted in a favorable trade balance (surplus) of $2,212.9 million. Structurally, exports accounted for 52.48% of the total trade turnover, with imports comprising the remaining

47.52%.

A geographical analysis of export destinations reveals a high concentration in European markets. The European Union remains the primary recipient of Azerbaijani goods, totaling $16,178.7 million, which represents 69.14% of the aggregate export volume. In contrast, exports to the CIS region were valued at $1,627.2 million (6.95%), while other global markets accounted for $5,595.2 million (23.91%).

From a sectoral perspective, the diversification of the export portfolio continues to be a strategic priority. The non-oil sector contributed $3,317 million, representing 14.17% of total exports. Within this segment, high-technology products accounted for $35.5 million, while humanitarian and gratuitous shipments totaled $3.4 million. These figures underscore the complex and multidimensional nature of Azerbaijan's international integration, particularly its evolving trade dynamics with the CIS member states.

Conclusion

Following the restoration of its sovereignty, Azerbaijan proactively engaged in regional economic integration, positioning its participation within the Commonwealth of Independent States (CIS) as a strategic priority (Гусейнов, 2025). The legal architecture for this cooperation was established through the 1991 Agreement on the Creation of the CIS and the subsequent 1994 Agreement on the Free Trade Zone. While the latter was not universally adopted by all member states, Azerbaijan has consistently utilized its provisions to maintain stable commercial ties with regional partners.

The regulatory environment is further strengthened by a series of bilateral and sector-specific agreements focused on energy, transport, and investment, particularly with key partners such as the Russian Federation and Kazakhstan (Абдуллаев, 2021). A significant advancement in this legal framework occurred in 2023 at the CIS Council of Heads of Government in Sochi. The signing of the "Agreement on Free Trade in Services, Establishment, Operation, and Investment" by Prime Minister Ali Asadov marked a new phase of liberalization. This landmark document has played a crucial role in stimulating domestic trade flows and optimizing the investment climate across the Commonwealth.

Trade Volume and Strategic Drivers. The CIS remains a vital pillar of Azerbaijan's foreign trade structure. By 2025, the annual trade turnover with the region reached $7.635 billion, reflecting a robust 10.2% increase compared to the previous year. In terms of trade distribution, the CIS countries account for 7.06% of total exports and nearly a quarter (24.07%) of all imports. The most intensive commercial exchanges are conducted with Russia, Uzbekistan, and Kazakhstan.

Several fundamental factors sustain this high level of regional integration:

- Structural Synergies: The historical interconnectedness of national economies, geographical proximity, and a shared transport infrastructure provide a natural foundation for continued cooperation.
- Standardization and Market Depth: Mutual compliance with industrial standards and the progressive deepening of market interactions facilitate seamless cross-border trade.
- Strategic Transit Potential: Azerbaijan's geographical positioning allows it to function as a critical transit corridor, notably through the development of the North-South and Trans-Caspian International Transport Routes.

Future Perspectives and Regional Alignment Looking forward, Azerbaijan's rapprochement with the Eurasian economic space continues to evolve through a dual-track ap-

proach: utilizing the mechanisms of the CIS Free Trade Area while maintaining constructive coordination with the economic regulatory systems of the Eurasian Economic Union (EAEU) (Караваев А (2023), Милан Лазович (2024) This pragmatic strategy allows Azerbaijan to enhance its export reach and logistics capabilities without compromising its autonomous economic policy.

References

1. Мамедли, И. (2023). Реформы Гейдара Алиева - путь к экономическому лидерству https://report.az/ru/analitika/reformy-gejdara-alieva-put-k-ekonomicheskomu-liderstvu
2. Караваев, А. (2010). Азербайджанская нефть: контракт века. https://www.baku-media.ru/publications/lichnost/azerbaydzhanskaya-neft-kontrakt-veka-/
3. Исаев, А. (2025). Роль общенационального лидера в интеграции независимого Азербайджана в систему международных отношений https://sdu.edu.az/ru/news_society/70
4. Алиев, Э. (2025). Ильхам Алиев: В Азербайджане созданы широкие возможности для деятельности ведущих международных компаний https://az.mir24.tv/news/16646735/ilham-aliev:-v-azerbajdzhane-sozdany-shirokie-vozmozhnosti-dlya-deyatelnosti-vedushih-mezhdunarodnyh-kompanij
5. Вестник Кавказа. (2026). Ильхам Алиев: ОТГ должна войти в число ведущих международных организаций. https://vestikavkaza.ru/articles/ilham-aliev-otg-dolzna-vojti-v-cislo-vedusih-mezdunarodnyh-organizacij.html
6. Рзаев, М. (2023). Международные интеграционные торгово-экономические связи Азербайджана со странами СНГ. https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-integratsionnye-torgovye-svyazi-azerbaydzhana
7. Жуков, Е.Ф. (2025). Международные экономические отношения. Под ред. Е.Ф. Жукова. Москва. *Юнити*, 595 с.
8. Ахмедов, А.И (2002). Международные экономические связи Азербайджана. Баку. *Сада*, 244 с.
9. Гасанов, А.М (2007). Современные международные отношения и внешняя политика Азербайджана. Баку, *Восток-Запад*, 904 с. https://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/71/FILE_44C1D3-FD03FF-A9A62A-0678E5- 8898EF-88787F.pdf/ (дата обращения: 11.12.2020).
10. BakuInform. (2025). Азербайджан осуществлял торговые операции с 177 странами https://bakuinform.az/ru/news/azerbaidzan-osushhestvlial-torgovye-operacii-s-177-stranami
11. Гусейнов, Т.Т. (2025). Экономическое сотрудничество Азербайджана со странами ЕАЭС: проблемы и перспективы интеграции. Автореферат Диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. https://www.rudn.ru/storage/media/science_dissertation/b21e855f-0f6c-4815-9579-6723b91646c1/jLD4hnQ8dR0KTBZUIAhAjpgSc8YPXsMJkuu57IO9.pdf
12. Абдуллаев, Н.Н. (2021). Правовые основы внешней политики Азербайджана со странами СНГ.

https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-osnovy-vneshney-politiki-azerbaydzhana-so-stranami-sng
13. Караваев, А. (2023). Азербайджан на орбитах евразийской интеграции: участник зоны свободной торговли СНГ и партнер ЕАЭС. https://caspian.institute/product/karavaev-aleksandr/azerbajdzhan-na-orbitah-evrazijskoj-integracii-uchastnik-zony-svobodnoj-torgovli-sng-i-partner-eaehs-38424.shtml
14. Лазович, М. (2024). Потенциал развития взаимодействия Азербайджана с ЕАЭС. https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/potentsial-razvitiya-vzaimodeystviya-azerbaydzhana-s-eaes/

AZƏRBAYCAN MÜƏSSƏSƏLƏRİNİN MDB ÖLKƏLƏRİNDƏKİ TƏRƏFDAŞLARI İLƏ BEYNƏLXALQ İNTEQRASİYASININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ

G.C.Seyidova

XÜLASƏ

Məqalənin əsas məqsədi Azərbaycan müəssisələrinin Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) bazarlarına inteqrasiyasından yaranan mühüm iqtisadi və ticari nəticələri təhlil etmək və qiymətləndirməkdir. Tədqiqat göstərir ki, milli təşkilatların MDB çərçivəsinə beynəlxalq inteqrasiyası Azərbaycanın çoxvektorlu xarici siyasətinin əsas tərkib hissələrindən birini təşkil edir.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕГРАЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ С ПАРТНЕРАМИ ИЗ СТРАН СНГ

Г.Дж.Сеидова

РЕЗЮМЕ

Основная цель данной статьи заключается в анализе и оценке существенных экономических и коммерческих результатов, возникающих в результате интеграции азербайджанских предприятий с рынками стран Содружества Независимых Государств (СНГ). Исследование демонстрирует, что международная интеграция национальных организаций в рамках СНГ является одной из фундаментальных составляющих многовекторной внешней политики Азербайджана.

Məqalə redaksiyaya 8 may 2026 tarixində daxil olmuş, 9 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 656.7.073
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.12

HAVA YÜKDAŞIMALARINDA ƏSAS PROBLEMLƏR VƏ MƏHDUDİYYƏTLƏR

Y.T.Zeynalov
Milli Aviasiya Akademiyası
Bakı, Mərdəkan prospekti 30
e-mail: y.zeynalov97@gmail.com

Açar sözlər: hava, maliyyə, aviasiya, ekologiya, karbon, təhlükəsizlik, sərhəd
Keywords: air, finance, aviation, ecology, carbon, safety, border
Ключевые слова: воздух, финансы, авиация, экология, углерод, безопасность, граница

GİRİŞ

Hava yükdaşımaları, qlobal iqtisadiyyatın ayrılmaz bir hissəsi olaraq, dünya ticarətinin sürətli və effektiv şəkildə həyata keçirilməsinə imkan yaradır. Bu sahə, zaman və məsafə amillərini nəzərə alaraq, malların müxtəlif coğrafi bölgələrə daşınmasında mühüm rol oynayır. Hava nəqliyyatı, xüsusilə təcili və yüksək dəyərli malların daşınmasında istifadə olunur, çünki sürət və təhlükəsizlik bu sektorda ön planda olan amillərdəndir. Hava yükdaşımaları beynəlxalq ticarət əlaqələrinin gücləndirilməsi və iqtisadi inkişaf üçün də əhəmiyyətli bir vasitədir.

Lakin hava yükdaşımaları sahəsi bir sıra çətinliklərlə üzləşir. Bu sahənin inkişafını və effektivliyini artıran əsas məsələlərdən biri maliyyə məsələləridir. Hava nəqliyyatının yüksək kapital tələbləri və əməliyyat xərcləri, bu sahədə fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün böyük bir yük təşkil edir. Aviasiya avadanlıqlarının və infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsi, həmçinin əməliyyat xərclərinin optimallaşdırılması, sektorda fəaliyyət göstərən bütün iştirakçılar üçün əhəmiyyətli məsələlərdəndir.

Bununla yanaşı, hava limanlarında mövcud infrastruktur məhdudiyyətləri, hava yükdaşımalarının səmərəliliyini və sürətini azaldır. Yük limanlarının tutumunun artırılması və hava yükü ilə bağlı logistika əməliyyatlarının optimallaşdırılması vacibdir. Ekoloji problemlər də hava yükdaşımalarında qarşıya çıxan mühüm məsələlərdən biridir. Hava nəqliyyatı, yüksək karbon emissiyası ilə əlaqədar olaraq, ətraf mühitə mənfi təsir göstərir. Bu səbəbdən, ekoloji cəhətdən daha təmiz enerji mənbələrinə keçid və karbon emissiyalarının azaldılması üçün yenilikçi texnologiyaların tətbiqi zəruridir.

Hava yükdaşımalarının qarşılaşdığı digər bir çətinlik isə təhlükəsizlik məsələsidir. Beynəlxalq hava daşımalarında müxtəlif ölkələr arasındakı qanunvericilik fərqlilikləri, sərhəd prosedurlarının mürəkkəbliyi və təhlükəsizlik tədbirlərinin mövcudluğu bu sahədəki əməliyyatları çətinləşdirir. Bununla yanaşı, təhlükəsizlik və tənzimləmə məsələləri hava yükdaşımalarının effektivliyinə və qlobal ticarət axınlarına əhəmiyyətli şəkildə təsir edir.

Bu məsələlər və çətinliklər hava yükdaşımaları sahəsinin inkişafını əngəlləyir və bu sahədə müvafiq həllərin tapılması tələb olunur. Hava yükdaşımalarının qarşısında du-

ran əsas problemlərin aradan qaldırılması bu sahənin davamlı inkişafına və qlobal ticarətin artırılmasına töhfə verəcəkdir.

TƏHLİL

Hava yükdaşımalarının qarşısında duran əsas problemlər və məhdudiyyətlər, sektorun effektivliyini və inkişafını əngəlləyən faktorlardır. Bu problemləri təhlil edərkən, bir neçə mühüm aspekti nəzərə almaq lazımdır: maliyyə məsələləri, infrastruktur məhdudiyyətləri, ekoloji təsirlər, təhlükəsizlik məsələləri və tənzimləmə fərqlilikləri. Hər birinin hava yükdaşımaları sahəsinə və qlobal ticarətə təsiri müxtəlifdir, buna görə də hər bir problemi ayrı-ayrılıqda təhlil etmək vacibdir (Qasımov, 2024).

Maliyyə məsələləri sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlərin qarşılaşdığı ən əsas çətinliklərdən biridir. Hava yükdaşımaları üçün tələb olunan yüksək sərmayələr, aviasiya avadanlıqları, hava limanları infrastrukturu və əməliyyat xərcləri, bu sahədə fəaliyyət göstərən şirkətlərin rəqabət qabiliyyətini zəiflədir. Böyük sərmayə və təmir xərcləri, xüsusilə kiçik və orta ölçəkli hava yükdaşımaları şirkətləri üçün maliyyə çətinlikləri yaradır. Bu problemlərin həll edilməsi üçün dövlət və özəl sektorun əməkdaşlığı, təkmilləşdirilmiş maliyyə dəstəyi və yeni investisiya modellərinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir (TIM Jurnalı, 2025).

İnfrastruktur məhdudiyyətləri də hava yükdaşımaları sahəsinin inkişafını əngəlləyən digər vacib faktordur. Hava limanlarının tutumunun artırılması və bu limanlarda yükdaşımaların səmərəliliyinin artırılması üçün infrastrukturun təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Yük daşınması əməliyyatlarının optimallaşdırılması və hava limanlarında daha müasir texnologiyaların tətbiqi ilə yük daşımalarının sürəti və təhlükəsizliyi artırıla bilər. Lakin bu, həm də yüksək kapital xərcləri tələb edən bir məsələdir.

Ekoloji təsirlər hava yükdaşımalarının digər mühüm problemidir. Hava nəqliyyatı, xüsusilə kommersiya uçuşlarında, yüksək karbon emissiyasına səbəb olur və ətraf mühitə mənfi təsir göstərir. Qlobal istiləşmə və ekoloji çətinliklər nəzərə alındığında, sektorda karbon emissiyalarının azaldılması üçün yeni texnologiyaların tətbiqi vacibdir. Alternativ enerji mənbələrindən istifadə və daha səmərəli yanacaq texnologiyalarına keçid, hava yükdaşımalarının ekoloji təsirini azalda bilər. Bununla yanaşı, bu dəyişikliklər də əlavə investisiyalar tələb edir.

Təhlükəsizlik məsələləri **və** tənzimləmə fərqlilikləri beynəlxalq hava yükdaşımaları üçün böyük problemlər yaradır. Hər bir ölkənin müxtəlif qanunvericilik və təhlükəsizlik standartları, beynəlxalq yükdaşımalarını çətinləşdirir və operativlikdə əngəllər yaradır. Hava limanlarında təhlükəsizlik prosedurlarının mürəkkəbliyi və sərhəd nəzarətindəki fərqliliklər, yükdaşımaların sürətini və effektivliyini azaldır. Bu cür fərqliliklər, beynəlxalq ticarətin axışını ləngidir və müvafiq tənzimləyici mühitin yaradılması üçün böyük səylər tələb edir (Vasantha, 2019).

Ümumilikdə, hava yükdaşımalarının qarşısında duran əsas problemlər və məhdudiyyətlər sektorda infrastruktur və texnologiya sahəsində böyük dəyişikliklərə ehtiyac duyulduğunu göstərir. Dövlətlərin, özəl sektorun və beynəlxalq təşkilatların əməkdaşlığı, hava yükdaşımalarının inkişafı və effektivliyini təmin etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təkcə maliyyə və texnoloji məsələlərin deyil, həm də ekoloji və təhlükəsizlik məsələlərinin nəzərə alınması, daha dayanıqlı və gələcəyə uyğun bir hava yükdaşımaları sistemi qurulması üçün vacibdir. Bu sahədə görülən hər hansı bir tədbir, ti-

carətin asanlaşdırılmasına və iqtisadiyyatların gücləndirilməsinə kömək edəcəkdir.

Cədvəl 1. Hava Yükdaşımalarında Əsas Problemlər və Həll Yolları

Problemlər və Məhdudiyyətlər	Təsir Sahəsi	Həll Yolları
Maliyyə məsələləri	Şirkətlərin maliyyə gücü və sərmayə tələbləri	Dövlət dəstəyi, yeni investisiya modelləri, maliyyə təşviqatları
İnfrastruktur məhdudiyyətləri	Hava limanlarının tutumu, yük daşımalarının səmərəliliyi	İnfrastruktur təkmilləşdirilməsi, modern texnologiyalar tətbiqi
Ekoloji təsirlər	Karbon emissiyaları, ətraf mühitə təsir	Alternativ enerji mənbələri, karbon emissiyalarının azaldılması
Təhlükəsizlik məsələləri	Beynəlxalq nəzarət, təhlükəsizlik prosedurları	Beynəlxalq standartların harmonizasiyası, təhlükəsizlik texnologiyalarının inkişafı
Tənzimləmə fərqlilikləri	Fərqli ölkələr arasındakı qanunvericilik uyğunsuzluğu	Beynəlxalq tənzimləyici çərçivələrin yaradılması, standartlaşdırma

Mənbə: International Air Transport Association. (2025). *2025 Vision for the Future of Air Cargo Facilities*.

Cədvəl 1, hava yükdaşımalarında qarşılaşılan əsas problemləri və bu problemlərin sektora təsirini və həll yollarını əks etdirir. Maliyyə məsələləri, hava yükdaşımalarının qarşısında duran ən böyük çətinliklərdən biridir. Bu problemlə əlaqədar olaraq, yüksək sərmayə tələbləri və əməliyyat xərcləri, xüsusilə kiçik və orta ölçəkli şirkətlərin fəaliyyətini çətinləşdirir. Bu vəziyyətin həll edilməsi üçün dövlət dəstəyi, yeni investisiya modellərinin tətbiqi və maliyyə təşviqatlarının gücləndirilməsi tövsiyə olunur.

İnfrastruktur məhdudiyyətləri də böyük bir çətinlikdir. Hava limanlarının yükləmə tutumu və hava yükdaşımalarının səmərəliliyi üçün infrastrukturun təkmilləşdirilməsi vacibdir. Müasir texnologiyaların tətbiqi və optimallaşdırılmış logistika əməliyyatları, yük daşımalarının sürətini və səmərəliliyini artırmağa kömək edə bilər (Kuşakcı və b., 2025).

Ekoloji təsirlər, hava nəqliyyatının yüksək karbon emissiyasına səbəb olması və ətraf mühitə təsir göstərməsi ilə bağlıdır. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün alternativ enerji mənbələrinə keçid və karbon emissiyalarını azaldan texnologiyaların tətbiqi təklif olunur.

Təhlükəsizlik məsələləri, beynəlxalq yükdaşımalar üçün çətinlik yaradan əsas faktorlardandır. Fərqli ölkələrin müxtəlif təhlükəsizlik və tənzimləmə prosedurları, əməliyyatları çətinləşdirir. Beynəlxalq tənzimləyici çərçivələrin yaradılması və standartların harmonizasiyası bu məsələnin həllinə yönəlmiş bir yanaşma olacaqdır.

Son olaraq, tənzimləmə fərqlilikləri də problemlərə səbəb olur. Fərqli ölkələr arasında qanunvericilik uyğunsuzluğu, sərhəd və təhlükəsizlik prosedurlarının mürəkkəbliyi yükdaşımaların effektivliyinə mənfi təsir göstərir. Bu çətinliyin həlli üçün beynəlxalq tənzimləyici çərçivələrin və standartların birləşdirilməsi vacibdir (Macit, 2024).

Cədvəl 1 də hava yükdaşımaları sahəsindəki müxtəlif çətinliklərin, əməliyyatların sürətini, səmərəliliyini və sektorun inkişafını əngəllədiyini göstərir. Eyni zamanda, hər bir problem üçün təklif olunan həll yolları, sektorda irəliləyişə nail olunmasına yönəlmiş təkliflərdir.

Qrafik 1. Hava Yükdaşımalarında Əsas Problemlərin Statistikası

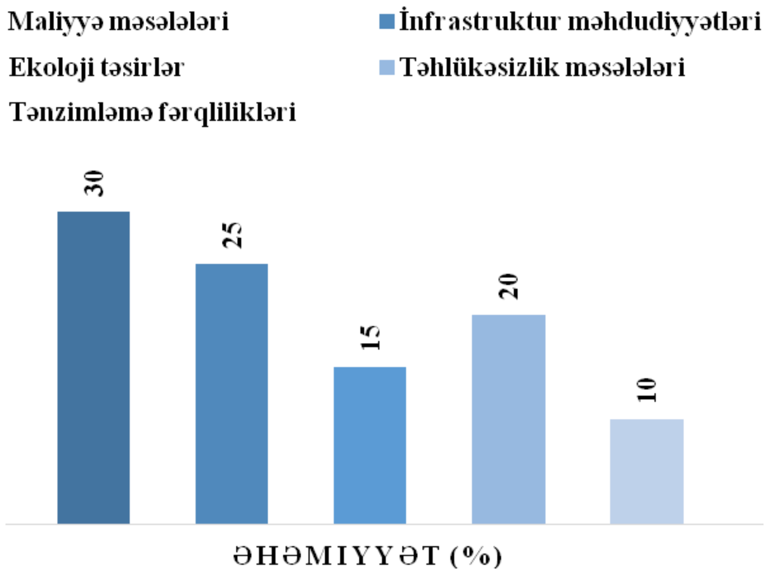

Mənbə: International Air Transport Association. (2025). *Air Cargo Challenges and Future Trends*. Retrieved from https://www.iata.org/en/pressroom/2025/12/09/air-cargo-challenges

Qrafik 1, hava yükdaşımalarında qarşılaşılan əsas problemlərin əhəmiyyətini göstərir. Hər bir problem müəyyən bir faizlə təmsil olunur və bu faizlər problemin hava yükdaşımaları sektoruna təsirini əks etdirir (Khalfi və b., 2025).

Maliyyə məsələləri, sektorun qarşılaşdığı ən böyük problem olaraq 30%-lə ən yüksək əhəmiyyətə malikdir. Bu, aviasiya avadanlıqları, hava limanlarının təkmilləşdirilməsi və əməliyyat xərclərinin yüksək olmasının sektora ciddi təsir etdiyini göstərir. İnfrastruktur məhdudiyyətləri, 25%-lə ikinci ən böyük problemi təşkil edir. Bu, hava limanlarında mövcud tutumun artırılması və hava yükdaşımalarının sürətinin artırılması zərurətini göstərir.

Ekoloji təsirlər isə 15%-lə hava yükdaşımalarının qarşılaşdığı üçüncü ən böyük problemdir. Bu, yüksək karbon emissiyasının və ətraf mühitə təsirin azaldılması üçün alternativ texnologiyaların tətbiqinin vacibliyini vurğulayır.

Təhlükəsizlik məsələləri, 20%-lə sektorun qarşılaşdığı digər mühüm bir problemi göstərir. Beynəlxalq tənzimləmələrin uyğunsuzluğu və təhlükəsizlik prosedurlarının mürəkkəbliyi, hava yükdaşımalarında effektivliyin azaldığına işarə edir.

Son olaraq, tənzimləmə fərqlilikləri 10%-lə ən az əhəmiyyətə malik problemdir. Lakin bu da beynəlxalq səviyyədə tənzimləyici çərçivələrin yaradılması və harmonizasiyasının vacibliyini göstərir. Qrafik 1 də, hava yükdaşımalarının inkişafında bu problemlərin necə əhəmiyyət kəsb etdiyini və onların aradan qaldırılması üçün atılacaq addımların önəmini göstərir.

NƏTİCƏ

Hava yükdaşımaları sahəsi, qlobal ticarət və iqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət daşısa da, bir sıra ciddi problemlərlə üzləşir. Təhlil əsasında, bu sahənin qarşılaşdığı ən böyük çətinliklər maliyyə məsələləri, infrastruktur məhdudiyyətləri, ekoloji təsirlər, təhlükəsizlik problemləri və tənzimləmə fərqlilikləri olaraq müəyyən edilib.

Maliyyə məsələləri sektorda ən yüksək əhəmiyyətə malikdir, çünki aviasiya avadanlıqlarının yüksək qiyməti, hava limanlarının infrastruktur xərcləri və əməliyyat xərcləri, xüsusilə kiçik və orta ölçəkli şirkətlər üçün böyük bir yük təşkil edir. Bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün dövlət dəstəyi, yeni investisiya modellərinin tətbiqi və maliyyə təşviqatlarının gücləndirilməsi vacibdir.

İnfrastrukturun məhdudluğu da hava yükdaşımalarında ciddi çətinliklərə səbəb olur. Yükdaşıma limanlarının tutumunun artırılması və optimallaşdırılmış logistika əməliyyatları bu sahədəki səmərəliliyi artırmaq üçün əsaslı addımlar olacaqdır. Hava limanlarında mövcud tutumun artırılması və daha müasir texnologiyaların tətbiqi, bu problemlərin həllində mühüm rol oynayacaq.

Ekoloji təsirlər, hava yükdaşımalarının ətraf mühitə mənfi təsir göstərməsi ilə bağlı ciddi narahatlıqlara səbəb olur. Karbon emissiyalarının azaldılması və ətraf mühitə təsirin minimuma endirilməsi üçün alternativ enerji mənbələrinə keçid və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqi zəruridir.

Təhlükəsizlik məsələləri və beynəlxalq tənzimləmə fərqlilikləri, hava yükdaşımalarında effektivliyi azaldan və əməliyyatları çətinləşdirən digər əsas problemlərdir. Beynəlxalq hüququn və tənzimləmə sistemlərinin harmonizasiyası, sərhəd və təhlükəsizlik prosedurlarının sadələşdirilməsi, yükdaşımalarının sürətini və təhlükəsizliyini artırmağa kömək edə bilər.

Ümumilikdə, hava yükdaşımaları sahəsinin qarşılaşdığı bu problemlərin aradan qaldırılması, sektorda səmərəliliyin artırılması və qlobal ticarət axınlarının optimallaşdırılması üçün zəruridir. Dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və özəl sektor arasında daha sıx əməkdaşlıq, bu sahədəki problemlərin həlli üçün mühüm addımlardır. Sektorun inkişafı, həmçinin ekoloji davamlılığı təmin etmək və texnoloji yenilikləri tətbiq etmək üçün yeni yanaşmalar tələb edir.

Ədəbiyyat

1. Air Cargo Industry Research Papers (2025). *Academia.edu*. https://www.academia.edu/Documents/in/Air_Cargo_Industry
2. Air Cargo World. (2025). In *Global logistics and transportation magazine*. https://en.wikipedia.org/wiki/Air_Cargo_World
3. Challenges and success factors of air cargo revenue management (2008). *Challenges and Success Factors of Air Cargo (Scribd)*
4. Jurgelāne-Kaldava, I. (2025). Digitalization of air cargo supply chains: Enhancing operational efficiency. *Digitalization of Air Cargo Supply Chains (MDPI)*
5. Khalfi, M. A., El Alami, J., & Hlyal, M. (2025). The hub location problem in air transportation: A review. *Engineering Proceedings, 97*, 49.
6. Kuşakcı, A. O., Ibrahim, M., Mbowe, B., Ayvaz, B., & Ağbaş, E. (2025). Aircraft cargo loading planning: A systematic literature review. *International Journal of Logistics Systems and Management, 52*(3), 365–386.
7. Qasımov, A. (2024). Azərbaycan Respublikası nəqliyyat sisteminin inkişafı: problemlər və perspektivlər (Dissertasiya xülasəsi, səh. 21–43). Retrieved from https://aak.gov.az/upload/dissertasion/_qtisad_elml_ri/Adil_Qasimov_Avtoreferat_Az 1.pdf
8. Macit, A. (2024). Sustainability and operational efficiency in air cargo: Insights from Turkish cargo's management practices. *Sosyal Mucit Academic Review, 5*, 81–105.

9. StudyCorgi. (2022). Challenges and best practices in air cargo transport. Retrieved from https://studycorgi.com/challenges-and-best-practices-in-air-cargo-transport/
10. TIM Jurnalı. (2025). Beynəlxalq ticarətin asanlaşdırılmasında nəqliyyat infrastrukturu: iqtisadi təhlil. №1 (30), pp. 259–272).
11. Vasantha, S. (2019). Analyze the challenges and problems in air cargo operations. *Asian Journal of Managerial Science*, *8*(1), 11–15.

MAJOR PROBLEMS AND RESTRICTIONS IN AIR CARGO

Y.T.Zeynalov

SUMMARY

This work deals with the problems faced in air cargo transportation. It is stressed that the problems and limitations in this field require serious efforts and regulatory changes at both the domestic and international levels.

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ОГРАНИЧЕНИЯ В АВИАПЕРЕВОЗКАХ ГРУЗОВ

Я.Т.Зейналов

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблемам в авиаперевозках грузов. Отмечается, что проблемы и ограничения, существующие в этой сфере, требуют серьезных усилий и изменений в законодательстве как на национальном, так и на международном уровнях.

Məqalə redaksiyaya 8 may 2026 tarixində daxil olmuş, 9 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 339.97
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.13

WAYS TO IMPROVE AND DEVELOP THE INVESTMENT CLIMATE IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

R.V.Asgarov
Odlar Yurdu University
13 K.Rahimov St., Baku
e-mail: mayil_oruc@yahoo.com

Açar sözlər: maliyyə təhlükəsizliyi, iqtisadi təhlükəsizlik, pul kütləsi, ÜDM, xarici investisiya
Keywords: financial security, economic security, money supply, GDP, foreign investment
Ключевые слова: финансовая безопасность, экономическая безопасность, денежная масса, ВВП, иностранные инвестиции

The modern international investment market is characterized by a high level of competition. Countries of the world are actively struggling to attract foreign capital to their national economies. Therefore, an important task of state policy in the field of investment activity is the formation of a favorable investment climate.

There are many definitions of the concept of investment climate. In our opinion, the most correct view of the investment climate is the definition given to the investment climate as “a set of political, socio-cultural, financial-economic and legal conditions that determine the quality of the entrepreneurial infrastructure in any country, the efficiency of investment and the degree of possible risks during capital investments” [“Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyası, 2012].

Such an approach to determining the investment climate includes two components: factors contributing to the attraction of investments and risks associated with investment.

Thus, the balance between investment risk and investment attractiveness determines the investment climate in a particular region (in the country, in its individual subjects).

In the economic literature, the category of “investment attractiveness” is often identified with investment risk, which determines the probability of loss during capital investments. In this case, modeling and forecasting give a one-sided assessment and do not allow reflecting the expected return on investment there.

In other views, investment attractiveness is considered only from the point of view of investment potential, and here the main attention is paid to one of the aspects of the investment process, the analysis, assessment and selection of an investment object that is not related to the risk of capital investment.

The most accurate definition reflecting the essence of the category of “investment attractiveness” can be determined as follows: “The investment attractiveness of an economic system is a set of objective signs, properties, means, and capabilities of the system, the diversity of which is determined by the determination of the potential effective demand for investment.” The basis of investment attractiveness is the efficiency of capital investment. Investments are primarily directed to those regions and economic sectors of

the country where the greatest return is provided for investors.

In the investment process, the investment activity of the subjects of mutual relations is carried out within the framework of the environment formed in the investment sphere in the recipient country. The intensity of investment activity characterizes the level of investment activity in the country.

The term “activity”, being a relatively new concept, has recently begun to be used in economic literature, and its essence varies depending on the objectives of the study. In textbooks, investment activity is understood as investment intensity, which is defined as the ratio of the current investment volume to the previous volume.

Investment potential (or “investment volume of the territory”) is formed from objective conditions for the implementation of investment and depends both on the diversity of objects and areas of capital investment, and on the socio-economic well-being of the country. The potential of a country is a quantitative characteristic that takes into account important indicators of its economic development, the level of production factors (labor force, natural resources, infrastructure), and demand from the population.

The aggregate potential of the country's region includes the following integrated types:

- Resource and raw material potential, calculated on the basis of the weighted average provision of the region's territory with balance reserves of natural resources;
- Production potential, which can be defined as the total result of economic activity in the region;
- Consumption potential, understood as the aggregate purchasing power of the region's population;
- Infrastructure potential, calculated on the basis of an assessment of the economic and geographical position of the region and the infrastructure provision of its territory;
- Innovation and economic potential, calculated taking into account the complex of scientific and technical activities in the region;
- Labor force potential, calculated on the basis of information on the number of economically active population and their level of education;
- Institutional potential, understood as the level of market economy institutions in the country;
- Financial potential, expressed as the total amount of tax and other money inflows from the region to the budget system.

The level of development of the country's investment potential is determined by the volume and structure of capital investments and construction and installation works, the quality and technical level of the facilities put into operation, as well as the accumulated material and intangible assets, and the qualification of the workforce [Orucov & Ibrahimova, 2023].

The most important parameters for assessing the investment potential of the Republic of Azerbaijan are the following:

- Resources and raw materials. Azerbaijan is an industrial and agricultural country. The country has significant reserves of oil and gas, as well as It has reserves of mir ore, alunite, building stone, mineral waters, precious metal deposits, marble, ornamental stones and other resources. In general, the degree of compliance with the specified factor on the country's investment attractiveness should be considered satisfactory.
- Consumption. The aggregate purchasing power of the population is not high enough

compared to neighboring countries. According to the World Bank, in 2020, the per capita GDP (in GDP terms) in the Republic of Azerbaijan was approximately 15,299.0 US dollars. The dependence between the level of income of the population and the state of the production sphere is clearly visible. According to statistical data for 2021, a large part of the employed population of 4,988.2 thousand people, approximately 1,809.9 thousand people, or 36.3%, work in agriculture, forestry and fisheries, and 1,101.5 thousand people, or 22.1%, work in social sectors, since after our country gained independence, most industrial enterprises were suspended. According to experts, the low purchasing power of the population is due to the decrease in population incomes as a result of the impact of the global economic crisis on our national economy in recent years.

- Infrastructure. The economic and geographical position of Azerbaijan is positively assessed by experts. The quantity and quality of existing automobile and railway roads through the territory of Azerbaijan are at the standard level, the only criticism is the insufficient level of service.
- Intellectual. The level of education in Azerbaijan is one of the highest in the region. According to the education index, Azerbaijan is in 56th place. The Republic of Azerbaijan, by being elected a member of the Bologna process at the conference held in Bergen, Norway on May 19, 2005, undertook to integrate into the European educational space and bring the stages of higher education into line with the requirements of the Bologna Convention. The high level of education of the Azerbaijani people is one of its competitive advantages in the region. According to statistical data, the number of higher education institutions in our country in the 2021-2022 academic year is 51, and 212,173 students receive higher education here. The number of students per 10,000 population is 211. In 2022, the number of foreign citizens studying at bachelor's and master's levels in higher education institutions of our country is 5,765, of which 705 are citizens of the CIS and 5,060 are citizens of other foreign countries. The intellectual potential of the republic is one of the important factors of investment attractiveness.
- Institutional. This factor, as an investment attractiveness, is generally assessed as moderately developed. The formation and development of institutions supporting the development of small and medium-sized businesses remains a problem today. The problem of monopoly in most sectors of the economy still remains relevant for Azerbaijan. Professional societies that can have a constructive impact on the economic environment of the republic are not sufficiently developed.
- Production. Research shows that production as a whole is the most potentially promising direction for the development of Azerbaijan. However, the current state of this sector of the economy requires significant changes, which in turn requires the attraction of a large amount of resources. The probability of losing investments and the income from them is assessed on the basis of investment risk. It indicates the risk of investing or not investing in the country's economy for some reason, in other words, it forms the rules of the game in the investment market. The level of investment risk depends on a complex of factors determined by the socio-economic and political situation in the country.

The following types of risk can be noted depending on the region in which our country is located:

- Political. A type of risk that depends on the stability of regional authorities and the political polarization of the population;
- Economic. Risks associated with the dynamics of economic processes in the region;

- Social. Risks characterized by the level of social tension;
- Criminal. Risks that depend on the level of crime, taking into account the severity of the crime;
- Ecological. Risks that depend on the ecological factor, calculated as the integral level of environmental pollution.
- Financial. Factors reflecting the tension of regional budgets and the aggregate financial results of regional enterprises;
- Legislation. The set of legal norms regulating economic relations in the country, such as local taxes, concessions, restrictions, etc. factors.

When looking at the processes and mechanisms of formation of the investment climate in our country from the perspective of changes in the world economy, it is important to systematically analyze a variety of factors affecting investment processes, determine the scope of influence of these factors, direct them within the framework of the country's established economic development priorities, and look at such measures in a comprehensive manner. is one of the floodplains.

The Strategic Roadmap “On the Development of Financial Services in the Republic of Azerbaijan”, approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated December 6, 2016, sets out strategic goals related to increasing the attractiveness of the investment climate in the country [Orucov, 2020].

The investment policy of the state, its participation in international agreements, the stability and clarity of the functions of state authorities, the methods and degrees of their intervention in economic activity, the efficiency of decision-making at the state level, the consistency of economic development policy, etc. play an important role in influencing the country's investment climate.

Therefore, the investment climate as a whole is based on the following important factors:
- The nature of the legislative framework regulating foreign investment flows into the country's economy, including the development of joint ventures;
- The presence of natural resources and the possibility of using them in the activities of enterprises with foreign capital;
- The level of development of transport and production infrastructure in the country;
- The structure of the country's labor market and the share of qualified labor force in it;
- The security of energy carriers and the availability of their reserves;
- The capacity of the national market and the demand for solvency in it;
- The nature of the economic mechanism and the degree to which it is "market";
- The availability of guarantees for the conversion rate of the national currency and the withdrawal of profits from the country in freely convertible currency.

The following groups of indicators are usually used to assess the investment climate:
- the efficiency of economic development;
- the degree of political risk;
- the country's external debt;
- assessment of the inability to service external debts;
- the creditworthiness of the state;
- the availability of long-term loans;
- the availability of short-term finance;

- the availability of bank credit;
- the probability of unforeseen events (force majeure).

The significance of these indicators is determined by the method of analytical calculation or expert assessment. These indicators are measured on a ten-point scale, and then the significance of this or that indicator and its contribution to the overall assessment are evaluated.

Table 1. Credit rating scale in foreign practice

Moody	S&P	Fitch	Features
Aaa	AAA	AAA	**The best**: maximum protection, minimum risk. Extremely high ability to repay debt and interest.
Aa	AA	AA	**Very good:** The issuer's debt and interest payment capabilities are rated very high..
A	A	A	**Good:** The securities are above average, attractive, but subject to certain influences that may lead to risks in the long term.
Baa	BBB	BBB	**Medium:** Currently sufficiently protected, but some protective elements may not be sufficient or they may not be reliable in the long term.
Ba	BB	BB	**Below average:** average level of security, there are already speculative elements, the future cannot be guaranteed. It can be paid now, but there is a possibility of payment delays.
B	B	B	**Low quality:** Weak protection in the long term can no longer be considered attractive for investment. The degree of financial protection varies greatly depending on the stages of economic development and external financial and economic conditions. There is a possibility of frequent changes in the rating within the category, as well as an increase or decrease in the rating outside the category. Currently, repayment is likely, but unfavorable economic conditions may cause delays in payments.
Caa	CCC	CCC	**High risk:** instability. Currently, there is a risk of default or interest payments. If circumstances turn unfavorable, payments may be suspended.
Ca	CC	CC	**The probability of non-payment is very high.**
C	C	C	**The weakest defense** is the possibility of payments being refused.
	D	DDD D; D; D	**Inability to pay in full,** debt, doubtful value.

At the same time, it should be noted that the methodologies for compiling such a rating and the structure of assessment indicators are constantly being revised, which reflects the impact of new trends in the development of the world market and changes in its conjuncture.

International rating agencies determine ratings based on a generally accepted scale of credit ratings (Table 1).

In 2024, according to the assessment of Moody's and Fitch YBCA, Azerbaijan had a BBB credit rating [Orucov, 2024].

In attracting foreign investments, state programming of their attraction plays an important role, and these state programs are developed in accordance with the main goals and objectives of the country's economic development strategy. These programs determine the priorities for attracting foreign investments, including measures to improve the investment climate [Orucov, 2025].

The economy of the Republic of Azerbaijan has medium opportunities in terms of investment attractiveness, which provides incentives for investors to make investment decisions (Table 2).

Table 2. Index rankings of Azerbaijan and neighboring countries in the "Index of Economic Freedom 2024" report

Countries	The Place Held	Amount of honey (conditional units)
Azerbaijan	38	70,1
Turkey		
Georgia	12	77,2
Armenia	32	71,9
Iran		
Russia	92	61,5

It should be noted that the main factors affecting the investment climate of our Republic include, first of all, the country's current legislation, since the unsatisfactory state of the legislation can deprive the country of investors, even despite its great investment potential [Orucov, 2024].

The effectiveness of the implementation of investment policy in practice in many cases determines the prospects for the socio-economic development of the Republic of Azerbaijan, and is also one of the important conditions for the country's transition to a stage of sustainable economic growth. It is impossible to create a favorable investment climate without creating a reliable regulatory and legal framework, and without creating such an environment, it is also impossible to eliminate the investment crisis that has arisen, to create the necessary conditions for the inflow of capital into the real sector of the economy on a large scale, including by stimulating the repatriation of previously exported capital.

In 1991-2022, more than 65 laws, government decisions, presidential decrees and many indirect regulatory legal acts related to investment were adopted at the country level to form a favorable investment climate. The improvement of the legislation of the Republic of Azerbaijan in the field of investment is also associated with a significant renewal and development of existing laws and other regulatory acts regulating foreign trade, the financial and currency sector, land and anti-monopoly issues [Orucov, 2025].

It should be noted that the Wall Street Journal and the Heritage Foundation jointly publish the "Economic Freedom" index, ranking the countries of the world from "most free" to "least free" countries. These comparisons, conducted since 1995, allow us to say that the more free the market is from state intervention, the higher the opportunities for entrepreneurs to build a big business.

It is worth noting that economic freedom indicators have improved significantly in Azerbaijan in recent years. Thus, according to the World Bank's "Doing Business" report, in 2024, the Republic of Azerbaijan ranked 34th among 190 countries with a score of 76.7.

In the "Economic Freedom Index" 2024 report, our country's development trends were observed in the areas of "Rule of Law" indicator such as "Property Registration", "Access to Credit", "Enforcement of Contracts", and progress was observed in all three sub-indicators of the "Economic Strength of the State" indicator - "Tax Burden", "Government Expenditures", "Fiscal Health", and in the "Efficiency of Administration" indicator - "Monetary Freedom".

According to the "Doing Business" report, the investor protection index in Azerbaijan is above the regional average. Thus, the Transfer Transparency Index is the highest (10), the Manager Responsibility Index (5.0) is the same as the regional average, and the Shareholder Power Index (7.0) is above the average.

The government has taken strong steps towards economic freedom. In order to reduce bureaucratic obstacles to starting a business, a “single window” system has been created for submitting administrative and reporting documents.

One of the targeted steps taken by the Azerbaijani government is the introduction of the Investment Incentive Certificate. This certificate provides special privileges for a period of 7 years in high-value industrial sectors. The main ones of these privileges can be considered as exemption from half of the income tax of individuals and legal entities, complete exemption from land and property taxes, and complete exemption from VAT and customs duties on the import of technology and other products [Orucov, 2025].

One of the most important steps taken in terms of developing the legal framework for business management was the establishment of Asan Service centers in 2012. Thus, entrepreneurs can solve many types of licenses, VAT and other issues without getting caught up in bureaucratic obstacles, in very simple ways and in a short time. Since November 2015, all types of inspections of entrepreneurs have been suspended for two years and later this was extended until 2021 (Alirzayev, Abdurazzakov, 2016; http://www.e-qanun.az/framework/31093). In order for foreign investors to directly familiarize themselves with the law and necessary documents, the “Electronic Information Portal of Permits” was created in 2011, which has provided assistance to 400 thousand people so far (icazeler.gov.az).

Mutual investment protection agreements have been concluded with 49 countries, including Turkey, Russia, UAE, Saudi Arabia, USA, BB, Germany and Poland. Also, since 2002, a multilateral investment protection agreement has been agreed with OPEC Fund for International Development (OFID).

The article classifies the Republic of Azerbaijan as a “country with a largely free economy”. According to the study, state intervention in the economy can be characterized as stable (moderate level). Trade policy as stable (very weak protection). are assessed. Goods imported from abroad are mainly free from quantitative and other barriers. Including licensing. Foreign investment and capital flows are described as stable (minor restrictions). The Republic of Azerbaijan stands at an equal distance from foreign investors, since in most sectors of the economy, foreign investors have the right to establish a business like local citizens. The privatization process is still ongoing and is open to foreigners [Orucov, 2025].

It should be noted that in the Republic of Azerbaijan, society as a whole is liberal towards almost all foreign investors, and the population of the republic has a positive attitude towards investors, regardless of their country of origin.

In order to reduce the potential negative effects of policy risks in the Republic of Azerbaijan, it is necessary to develop a set of measures to use insurance mechanisms both at the interstate and domestic levels, both in the government and in the private sector [Orucov, 2018].

The next and more productive method of protecting foreign investments should be the use of insurance companies. An effective method of insuring the activities of foreign investors, along with the activities of private insurance companies mentioned above, is the creation of large companies with the state or its direct participation. Thus, the system of insurance against risks in investment activities is one of the important components of the country's investment climate.

Thanks to these measures, it will be possible to create a favorable investment climate in the Republic of Azerbaijan.

References

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyası. (2012). Bakı

2. Orucov, M.M., İbrahimova, S.R. (2023). Azerbaijani economy during Ilham Aliyev's presidency: a long way traveled in 20 years. *Scientific and Pedagogical News of Odlar Yurdu University*, № 63

3. Orucov, M.M. (2020). Modern development model of the national economy. *Scientific and Pedagogical News of Odlar Yurdu University*, №54

4. Orucov, M.M. (2024). Analysis of foreign investment in Azerbaijani economy and directions to increase. *XVII International Scientific Conference*. Dortmund. Germany. ISBN 978-92-44514-27-6 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14136799

5. Orucov, M.M. (2025). Prospects for international settlements in digital currencies of Central Banks on a platform basis in foreign countries and Azerbaijan. *XVIII International Scientific and Practical Conference*. Paris. France. ISBN 978-91-65424-12-8 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.15095044

6. Orucov, M.M. (2024). Elements of credit policy and stimulation of credit investments in the real economy. *Sciences of Europe* (Praha, Czech Republic), No 153, ISSN 3162-2364

7. Orucov, M.M. (2025). New trends and challenges to the global economy. *XIV international scientific conference*. Stokholm. Sweden. ISBN 978-91-65424-04-3 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14749265

8. Orucov, M.M. (2025). Forecast of global economy development. *I international scientific conference*. Marseille. France. ISBN 978-92-44514-42-9 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14932296

9. Orucov, M.M. (2025). Application of money supply targeting regime within the framework of monetary policy. *I international scientific conference*. Seoul. South Korea. ISBN 978-92-44514-44-3 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.15020702

10. Orucov, M.M. **(2025).** Global dynamics of socially responsible investing (SRI): analysis motivating MNCS to use SRI strategies. *XVIII international scientific conference*. Madrid. Spain

11. Orucov, M.M. (2024). Monetary stabilization policy the financial crisis. *XIV international scientific conference*. Tokyo. Japan. ISBN 978-92-44514-26-9 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14046748
12. Orucov, M.M. (2018). The current state of the Azerbaijani economy against the backdrop of changes in the world economy. *Scientific and Pedagogical News of Odlar Yurdu University,* № 50

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNVESTİSİYA MÜHITININ YAXSILAŞDIRILMASI VƏ İNKİŞAFI YOLLARI

R.V.Əsgərov

XÜLASƏ

Məqalədə ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsinin forma və üsulları araşdırılır. Xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün yeni göstəricilər sisteminin yaradılması zərurəti müəyyən edilmişdir.

СПОСОБЫ УЛУЧШЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО КЛИМАТА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Р.В.Аскеров

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются формы и методы привлечения иностранных инвестиций в экономику страны. Выявлена необходимость создания новой системы показателей привлечения иностранных инвестиций.

Məqalə redaksiyaya 12 may 2026 tarixində daxil olmuş, 13 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

2026 - № 68

UOT № 339.97
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.14

CURRENT STATUS AND ASSESSMENT OF FINANCIAL SECURITY INDICATORS

S.R.Ibrahimova, M.M.Orucov, E.E.Gasimov
Odlar Yurdu University
13 K.Rahimov St., Baku
e-mail: orucov.mayil@oyu.edu.az

Açar sözlər: maliyyə təhlükəsizliyi, iqtisadi təhlükəsizlik, pul kütləsi, ÜDM, xarici investisiya
Keywords: financial security, economic security, money supply, GDP, foreign investment
Ключевые слова: финансовая безопасность, экономическая безопасность, денежная масса, ВВП, иностранные инвестиции

Among the main threats to the development of the national economy, the following threats to the country's financial security are particularly noted:
- increase in private and sovereign debt;
- difference between the valuation of real assets and production securities;
- restriction of access to international financial resources and modern technologies;
- fluctuations in world commodity and financial markets;
- weakness of the financial and banking system.

Since one of the criteria that meets the requirements of Azerbaijan's economic security is the stability of the financial system, the indicators characterizing it can also serve as indicators assessing the level of the country's financial security. These include indicators of the development of the state budget, banking and monetary system, money circulation, financial markets, including the securities market.

In accordance with the concept and strategy of the economic security of the Republic of Azerbaijan, the state of the country's economy must meet certain quality criteria and thresholds that ensure acceptable living conditions, the stability of the socio-economic situation, the military-political stability of society, the integrity and ability of the state, and the ability to resist the impact of internal and external threats [“Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyası, 2012].

The criterion of economic security is an assessment of the state of the economy in terms of the most important processes that reflect the essence of economic security. The assessment of security based on the criteria includes the assessment of the following:
- resource potential;
- the level of resource efficiency;
- economic competitiveness;
- territorial integrity and economic space;
- independence and the ability to resist external threats;
- the idea of sustainable development, which consists in achieving a balance between social stability and factors preventing social conflict, and the needs and capabilities of society.

The security of the financial system has a significant impact on the country's economy. Financial security is a mechanism of economic relations that creates high-quality conditions and the necessary financial resources for expanded reproduction, increased entrepreneurial activity and solvency of the population, maintaining balance and integrity of the state financial system, effectively combating internal and external threats to the state in the financial sector. However, such a definition does not fully explain the structure and list of indicators that comprehensively characterize the current state of the country's financial security.

Financial security indicators should characterize the dynamics of economic systems. Not only the indicators themselves are important to ensure financial security, but also their threshold values. When we say these threshold values, we mean such levels of thresholds that their failure to meet them prevents the sustainability of expanded reproduction and ultimately leads to the emergence of negative trends in the socio-economic sphere. As a result of deviation from these threshold values, the national economy loses its ability to develop dynamically, loses its competitiveness in foreign and domestic markets and becomes a target for the expansion of monopolies.

A critical condition for ensuring economic security is monitoring the dynamics of economic security indicators based on the analysis of specific quantitative values of these indicators, exceeding which poses a threat to the economic security of the state.

The activity of the state financial security structure ensures the budget, tax, monetary and credit, investment, insurance, customs, currency, debt policy.

The formation of a system of indicators occurs at the legislative level of the state. Financial security indicators are structural elements that reflect the process itself or the state of the analyzed object, as well as its quantitative and qualitative characteristics. Financial security indicators perform the following main functions:
- forecasting events that may occur in the near future;
- analysis of the situation and possible warning of unforeseen circumstances;
- analysis of the security situation in the financial sector of individual objects;
- prompt implementation of various adjustments in the process of development of the financial sector by state administration.

The system of indicators, fulfilling its functions, is the main tool for diagnosing the state of the country's financial system. The values of financial security are developed for each specific country on the basis of macroeconomic indicators reflecting its fundamental national interests.

Analysis of the state of security in the financial sector should be carried out using indicators determined in the economic strategy of each specific state, taking into account the following parameters:
- stability of financial flows at all levels of the financial system;
- tax compliance performance of obligations (debt);
- the level of cash and non-cash payments in the payment system;
- the speed and value of the money supply;
- the volume of reserves (their size, ratio to GDP and public debt);
- GDP (its change over 5-10 years and per capita);
- trade (trade balance, export, import).

It should be noted that in order to determine the presence of threats to the financial security of the state, it is necessary to determine the acceptable threshold for indicators. By

threshold, we mean such a numerical value, non-compliance with which will lead to a decrease in the efficiency of economic processes and the formation of negative situations in the country's financial system. However, approaching the threshold values of financial security is a factor confirming the increase in negative trends in this area. The fact that the indicators exceed the permissible values confirms the fact of violations in the functioning of the state financial security system.

Financial security indicators should be combined into the following groups depending on the field of activity:
- investment,
- money-credit,
- budget,
- tax,
- insurance,
- currency,
- social.

Financial security should be assessed using indicators characterizing the results of the activities of the following financial security entities:
- state bodies,
- enterprises,
- households,
- population.

The assessment of security indicators in the financial sector of the Republic of Azerbaijan is characterized by the following indicators:
- inflation rate,
- level of monetization of the economic environment,
- average annual growth rate of GDP,
- profitability of the economic sector in the regions,
- changes in structural elements,
- volume of demand for money circulation,
- supply in the economic environment.

The financial security indicators we have mentioned indicate the conditions for the functioning and efficiency of the state's economic environment. Analyzing the above indicators of the country's financial security, we can identify external threats that may affect the security of Azerbaijan in the financial sector.

The main threats may include:
- increased competition between countries in the financial sector, as well as in other areas;
- active growth in the capitalization of financial assets;
- dependence of the Azerbaijani economy on foreign investments;
- globalization.

In addition to external conditions that can lead to a crisis in the Azerbaijani economy, there are internal indicators that significantly affect the country's financial security. Let's give one of the internal indicators:
- activity of the shadow fund;
- weakening of the regulatory function of the financial system in the field of budget formation and execution at all levels;
- increase in inflation.

In ensuring the financial security of the state, special importance is attached to priority areas for reducing the level of inflation, the consumer price index, and increasing the solvency of the population. These priority areas should be determined at the legislative level by the state mechanism that ensures the effective functioning of the state financial system. The state mechanism for ensuring the financial security of the state is a functional complex of state bodies and institutions that create conditions for the stable functioning and balanced development of the state financial system, as well as predict, detect, prevent and combat threats to it.

This mechanism includes the following components:

- legislation - a set of regulatory and legal acts in the field of preventing external and internal threats to financial security;
- institutional - a system of state authorities and management bodies ensuring the financial security of the state;
- methodological - a set of tools and methods for ensuring financial security.

Detailed regulation of the state mechanism is the main condition for the stable and balanced functioning of the state financial system and the high quality of the existing regulatory and legal framework. The system for determining the state financial security indicators should be integrated into the state mechanism as a prerequisite for ensuring the financial security of the country and should operate on the basis of the following principles:

- legality (indicators should be calculated only in accordance with existing legislation);
- reliability (all components of the indicator system should be based on a single methodological base);
- consistency (indicators should be calculated in stages, taking into account priority);
- stability and reliability.

Table 1.
Indicators of financial security of the Republic of Azerbaijan in 2010-2024

Indicators	**Years**							
	2010	**2012**	**2014**	**2016**	**2018**	**2020**	**2022**	**2024**
GDP (Billion USD)	52.9	69.7	75.2	37.8	47.1	42.7	78.8	74.3
GDP growth in %	5.0	2.2	2.8	-3.1	1.5	-4.2	4.7	4.1
Inflation in %	5.7	1.1	1.4	12.4	2.3	2.8	13.9	4.9
Public debt (% of GDP)	8.0	8.0	11	22	19	18	15	21
Budget balance (% GDP)	+0.9	+1.0	+3.2	-2.4	+0.6	-2.4	+3.0	-0.4

[Source: State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 2024. - http://stat.gov.az/]

Based on the data in Table 1, we can note that, due to the increase in oil revenues, high growth and financial stability were observed in GDP and economic growth indicators during 2010-2014. Public debt was at a very low level during this period (8-11% of GDP per thousand), the budget balance was in surplus, and inflation was at a high level during this period. As a result of the decline in oil prices in the world market in 2015-2016, a sharp crisis occurred in the country's economy and the exchange rate of the manat sharply depreciated against the dollar. As a result of the implementation of the targets set out in the Strategic Roadmap adopted in 2016, diversification of the economy occurred in 2021-2025, and as a result, stable growth in GDP was observed. As can be seen from the data in Table 1, in 2010-2014, the State debt was at a low level of 7-10%, reached its peak in 2016

and amounted to 20% in 2024-2025. It should be noted that the safety margin for this indicator is 30%. During this period, the budget balance was in the form of a provision during the oil revenue period, and in the remaining years of 2015-2024, it was in a manageable deficit. In terms of inflation indicators, in 2016-2017, as a result of the impact of devaluation, there was a high inflation rate in our country, but as a result of the measures taken in 2024-2025, the inflation rate was close to the Central Bank's target of 4-6%.

Thus, based on our analysis of the level of financial security in 2010-2025, we can assess it as high in 2010-2014, medium-low (crisis) in 2015-2016, stable in 2018-2019, weak in 2020 (pandemic), and medium-high (recovery and sustainability) in 2021-2025.

Let's examine some of the indicators of the country's financial security and identify the main problems facing the Azerbaijani economy.

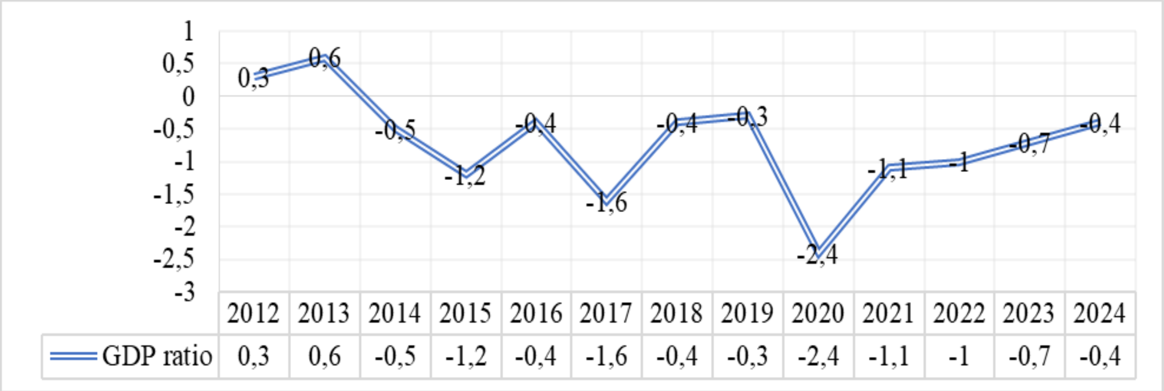

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
GDP ratio	0,3	0,6	-0,5	-1,2	-0,4	-1,6	-0,4	-0,3	-2,4	-1,1	-1	-0,7	-0,4

Chart 1. Budget deficit of the Republic of Azerbaijan to GDP, % [*Source: CBA reports*]

The first category of indicators used in the analysis includes macroeconomic indicators, which are divided into four subgroups. The first subgroup includes indicators reflecting the level of deficit and public debt in relation to gross domestic product (hereinafter referred to as GDP), as well as the state of the state budget, which allows us to assess the share of public debt servicing expenses in total government expenditures (Chart 1).

As can be seen from the chart, in 2015 and 2020, the “ratio of Azerbaijan’s budget deficit to GDP” was higher due to a number of factors. The main one is the decrease in the country’s oil and gas revenues due to the decline in oil prices on the world market and the decrease in the volume of oil produced. In 2022, 2023 and 2024, the absolute increase in budget expenditures exceeded the absolute increase in budget revenues. During these years, the dynamics of the decrease in budget deficits was evident. Thus, the budget deficit decreased from -1.0% in 2022 to -0.4% in 2024.

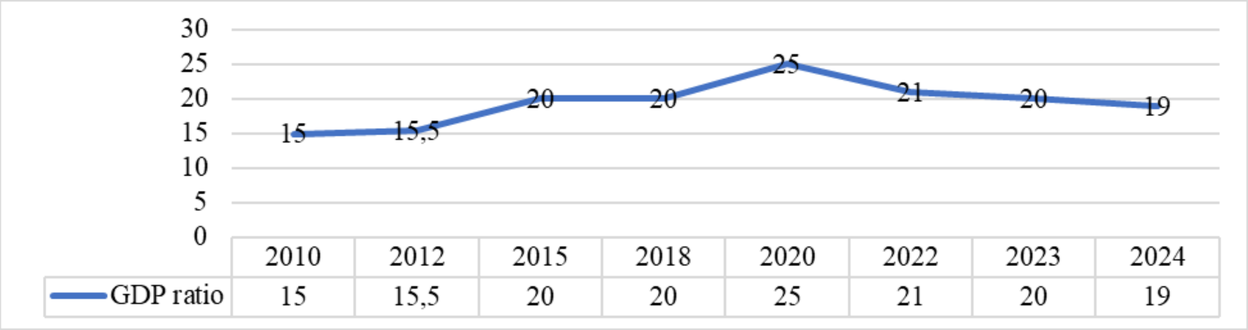

Chart 2. Total public debt to GDP ratio in % [*Source: CBA reports*]

As we can see from Chart 2, Azerbaijan's public debt continued to grow from 2010 to 2020. It should be noted that this growth occurred at a faster rate than GDP growth, and as a result, the share of Azerbaijan's public debt in GDP increased from 15% in 2010 to 25% in 2020. However, in 2024, the country's GDP growth exceeded the growth of public debt, which resulted in a decrease in this indicator and the share of public debt in GDP fell to 19%.

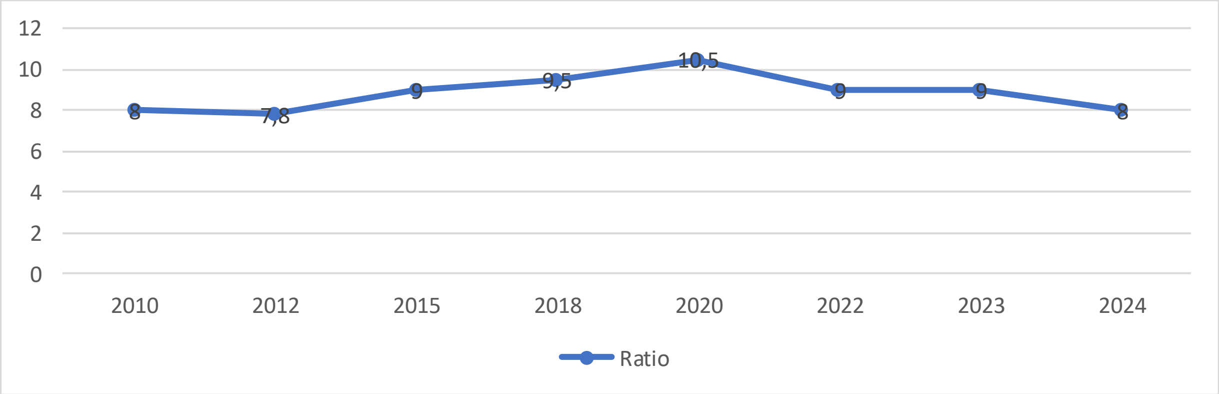

Chart 3. Ratio of total public debt service expenses to total budget expenses, %
[*Source: CBA reports*]

The trend of increasing public debt in 2010-2020, in turn, led to an increase in accumulated public debt service costs in the budget expenditure structure. It is worth noting that the specific weight of public debt service costs in total budget expenditures increased from 8% in 2010 to 10.5% in 2020. Since the threshold values for the indicators shown in Charts 2 and 3 are 60% and 20%, respectively, the observed indicator is still within the normal range. In 2024, the share of public debt service costs in total budget expenditures decreased from 10.5% in 2020 to 8.5%, which indicates that the ratio of debt to GDP and the ratio of service costs to budget expenditures remained low and stable. Moreover, since the exchange rate of the manat remained stable, foreign public debt also began to decrease in both dollar and manat terms starting from 2022. We can note that the stable and low level of debt and service costs within the budget in 2010-2014 indicates that the state's financial management policy is correct and that external debts are managed without taking high risks. Due to the sharp decline in oil prices in the world market, the ratio of external debt to GDP in 2015-2020 reached a high level, as we can see in Chart 2,

and service costs also increased in connection with this. As a result, a more cautious and strict policy was pursued in the closure of state debt obligations and economic indicators. In 2022-2024, the dynamics of a decrease in debt and service costs was evident, which was possible as a result of the state's long-term and planned financial policy. During this period, Azerbaijan's economic stability and financial health related to external borrowing were preserved. As a result of the analysis we conducted, we can say that as a result of the measures taken, the Azerbaijani state and the financial system of our country successfully ensured control over external debt and its service costs in 2010-2024, which proves that Azerbaijan has a high level of financial and economic stability, and that the state effectively implements monetary policy and debt management.

The block of financial security indicators is completed by indicators of the profitability of capital and assets, the degree of dependence of banks on interbank loans, and the level of concentration of the banking system (Table 2).

Table 2.
Return on capital and assets, banks' dependence on interbank loans, and the level of concentration of the banking system

№	Indicators	Limit	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	Banks' return on capital	> 15 %	15,1%	7,9 %	2,3 %	8,3 %	10,3%	13,8%
2	Banks' return on assets	> 1–2 %	1,9 %	09.%	0.3%	1.0%	1.2%	1.5%
3	Normal level of concentration of the banking system	20/80	65%	73%	75%	77%	79%	80%
4	Banks' dependence on interbank lending	<20–25 %	8.9%	9.3%	9.4%	10.5%	11.5%	8.8%

[Source: CBA reports]]

The decline in the profitability of capital and assets in the banking sector is explained by a significant decrease in profits until 2016. In 2017, these indicators again decreased due to a decrease in the profitability of banking operations. This situation was due to non-compliance with the threshold indicators: the first indicator exceeded the threshold only in 2013, and the second indicator exceeded the threshold in four out of six periods. By the end of 2018, the concentration of the banking sector coincided with the proposed distribution, and as a result, 20% of banks accounted for 80% of the assets of the banking system during this period. The latter indicator did not exceed the threshold of 20-25%, which indicates that Azerbaijani banks are not dependent on interbank lending.

Summing up the analysis of the financial security indicators of Azerbaijan, it can be concluded that there are deviations from the thresholds of a number of indicators. In order to improve financial security, attention should be paid to improving both economic and social indicators and at the same time adjusting these indicators to the appropriate thresholds. To create a functioning economic structure that meets the requirements of the market, the government must determine its priorities in all areas, including at all levels of society and the economy.

Thus, in modern times, ensuring the financial security of the state is the most important direction for the stabilization of economic processes. However, in order to ensure financial security in the country at a time when the threat of new conditions emerging in

the world is increasing, it is necessary to develop a new system of indicators of state financial security. The new system of indicators of state financial security should be calculated not only on the basis of macroeconomic indicators, but also on the basis of microeconomic indicators. Indicators calculated on the basis of microeconomic indicators of territorial development will allow to promptly and reliably determine priority ways to prevent financial risks, taking into account the impact of internal and external threats.

References

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyası. (2012). Bakı
2. Orucov, M.M., İbrahimova, S.R. (2023). Azerbaijani economy during Ilham Aliyev's presidency: a long way traveled in 20 years. *Scientific and Pedagogical News of Odlar Yurdu University*, № 63
3. Orucov, M.M., İbrahimova, S.R. (2024). Monetary stabilization policy the financial crisis. *XIV international scientific conference*. Tokyo. Japan. ISBN 978-92-44514-26-9 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14046748
4. Orucov, M.M. (2020). Modern development model of the national economy. *Scientific and Pedagogical News of Odlar Yurdu University*, № 54
5. Orucov, M.M. (2018). The current state of the Azerbaijani economy against the backdrop of changes in the world economy. *Scientific and Pedagogical News of Odlar Yurdu University*, № 50
6. Orucov, M.M. (2025). Prospects for international settlements in digital currencies of Central Banks on a platform basis in foreign countries and Azerbaijan. *XVIII International Scientific and Practical Conference*. Paris. France. ISBN 978-91-65424-12-8 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.15095044
7. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. (2021). Bakı
8. Orucov, M.M. (2024). Diversification of economy the Republics Azerbaijan on the base sustainable development of non-oil sector. *XIV international scientific conference*. Toronto. Canada.
ISBN 978-92-44514-28-3 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14199182
9. Orucov, M.M. (2024). Elements of credit policy and stimulation of credit investments in the real economy. *Sciences of Europe* (Praha, Czech Republic), No 153
10. Orucov, M.M. (2025). New trends and challenges to the global economy. *XIV international scientific conference*. Stokholm. Sweden. ISBN 978-91-65424-04-3 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14749265
11. Orucov, M.M. (2025). Forecast of global economy development. *I international scientific conference*. Marseille. France. ISBN 978-92-44514-42-9 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14932296
12. Orucov, M.M. (2025). Application of money supply targeting regime within the framework of monetary policy. *I international scientific conference*. Seoul. South Korea. ISBN 978-92-44514-44-3 DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.15020702

MALİYYƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİ İNDİKATORLARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

S.R.İbrahimova, M.M.Orucov, E.E.Qasımov

XÜLASƏ

Məqalədə ölkənin maliyyə sektorunda iqtisadi təhlükəsizliyin ümumi qəbul edilmiş indikatorları araşdırılır. Azərbaycanın maliyyə təhlükəsizliyi göstəricilərinin hədd dəyərləri onların müəyyən zaman intervalı üçün faktiki göstəriciləri ilə müqayisə edilir və yeni göstəricilər sisteminin yaradılması zərurəti müəyyən edilir.

ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

С.Р.Ибрагимова, М.М.Оруджев, Э.Э.Гасымов

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются общепринятые показатели экономической безопасности в финансовом секторе страны. Пороговые значения показателей финансовой безопасности Азербайджана сравниваются с их фактическими показателями за определенный период времени и выявляется необходимость создания новой системы показателей национальной финансовой безопасности.

Məqalə redaksiyaya 12 may 2026 tarixində daxil olmuş, 13 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

TİBB, PSİXOLOGİYA VƏ TƏBİƏT ELMLƏRİ BÖLMƏSİ

SECTION OF MEDICINE, PSYCHOLOGY AND NATURAL SCIENCES

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 159.9
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.15

YENİYETMƏ VƏ GƏNCLƏRDƏ YARANAN SOSİAL MEDİA ASILILIĞININ DEPRESSİYAYA TƏSİRİNİN PSİXOLOJİ TƏDQİQİ

K.Q.Kazımova, X.C.Məmmədova, N.E.Əzimzadə, N.P.Ağarzayeva, N.N.Nərimanlı
Bakı Dövlət Universteti
Bakı, Akademik Z.Xəlilov küçəsi 23
e-mail: kamilakazimova@bsu.edu.az

Açar sözlər: sosial media asılılığı (SMA), depressiya, yeniyetməlik, gənclik, eskapizm, sosial müqayisə
Keywords: social media addiction (SMA), depression, adolescence, youth, escapism, social comparison
Ключевые слова: зависимость от социальных сетей (SMA), депрессия, подростковый возраст, молодость, эскапизм, социальное сравнение

Giriş

Son onillikdə sosial şəbəkə platformalarının sürətli inkişafı və gündəlik həyata dərin inteqrasiyası yeniyetməlik və gənclik dövrünün psixososial strukturuna əsaslı şəkildə təsir etmiş və müəyyən dəyişikliklərə gətirib çıxarmışdır. Rəqəmsal mühit artıq yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, eyni zamanda yeniyetmə və gənclərin sosial qarşılıqlı əlaqələrinin qurulduğu, emosional tənzimləmə strategiyalarının formalaşdığı və şəxsiyyətinin inkişafının mühüm mərhələlərinin yaşandığı əsas psixososial kontekst kimi çıxış edir. Sosial media platformaları yeniyetmələrin və eyni zamanda gənclərin gündəlik həyatında mərkəzi mövqe tutaraq, onların psixi rifahına həm potensial risklər, həm də imkanlar yaradır (Surgeon General, 2023).

Mövcud epidemioloji və demoqrafik məlumatlar göstərir ki, 13-17 yaş aralığında sosial media istifadəsi demək olar ki, universal xarakter daşıyır və yeniyetmələrin əhəmiyyətli bir hissəsi bu platformalarda "fasiləsiz" aktivlik nümayiş etdirdiklərini qeyd edirlər. ABŞ Səhiyyə və İnsan Xidmətləri Departamentinin statistik göstəricilərinə əsasən, bu yaş qrupunda sosial media platformalarından gündəlik və intensiv istifadə normativ davranış formasına çevrilmişdir (U.S. Department of Health & Human Services, 2023). Bu tendensiya psixi sağlamlıq sahəsində yeni risk faktorlarının formalaşmasına səbəb olmuş və sosial media istifadəsinin yeniyetmə rifahına təsiri elmi ədəbiyyatda əsas tədqiqat istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Son illərdə aparılan qlobal epidemioloji araşdırmalar depressiv simptomların yayılma tezliyinin artdığını təsdiqləyir. Xüsusilə 2010-cu ildən sonra depressiyanın kəskin artımı sosial media platformalarının interaktiv xüsusiyyətlərinin genişlənməsi və gündəlik davranışa daha sıx inteqrasiyası ilə paralel müşahidə olunmuşdur (Twenge & Campbell, 2018). Bu sinxron artım sosial media davranışları ilə psixi rifah arasındakı əlaqənin sadə korrelyasiya çərçivəsindən kənara çıxarılaraq, mühüm psixososial və inkişafyönlü mexanizmlər kontekstində təhlil edilməsini zəruri edir.

Ədəbiyyat icmalı

Müasir elmi ədəbiyyat sosial media istifadəsi ilə depressiv simptomlar arasındakı əlaqəni çoxfaktorlu psixoloji və sosial proseslər əsasında izah edir. Problematik sosial media istifadəsi, yəni istifadəyə nəzarətin zəifləməsi, davamlı onlayn olma ehtiyacı, istifadəyə bağlı emosional gərginlik və gündəlik funksionallığın pozulması, emosional tənzimləmə çətinlikləri, özünə dəyərin azalması, intensiv sosial müqayisə, kiberzorakılığa məruz qalma, yuxu rejiminin pozulması və sosial təsdiqə artmış ehtiyac kimi psixososial amillərlə sıx əlaqələndirilir. Uzunmüddətli tədqiqatlar göstərir ki, sosial media istifadəsinin depressiv simptomlara təsiri yalnız sərf olunan zamanla deyil, daha çox istifadənin keyfiyyəti və motivasiya strukturu ilə izah olunur (JAMA Network Open, 2024; MDPI, 2025).

Psixoloji tədqiqatlar sosial medianın yeniyetmələrdə özünüdərketmə, sosial identifikasiya və interpersonal münasibətlərin formalaşmasında mühüm rol oynadığını qeyd edir (Boyd, 2014). Rəqəmsal mühitin yaratdığı anonimlik, sosial məsuliyyətin nisbi azalması, virtual özünütəqdim strategiyaları və selektiv paylaşım normaları yeniyetmələrin özlərini başqalarının idealizə olunmuş onlayn profilləri ilə müqayisə etmə ehtimalını artırır. Bu proseslər özünü yetərsiz hiss etmə, tənhalıq, sosial təcrid və dəyərsizlik hislərinin gücləndirərək depressiv simptomların yaranması üçün psixoloji zəmin formalaşdırır (Valkenburg et al., 2022; Yiğiter et al., 2024).

Bu kontekstdə FOMO (Onlayn olmamaqdan qorxma) fenomeni xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sosial hadisələri, trendləri və qrup daxilində baş verən prosesləri qaçırma qorxusu yeniyetmələrin və gənclərin daimi narahatlıq, emosional gərginlik və sosial təzyiq altında qalmasına səbəb olur. FOMO ilə əlaqəli daimi onlayn nəzarət ehtiyacı emosional tükənmə, özünü aşağı qiymətləndirmə və yüklənmiş sosial müqayisə mexanizmlərini gücləndirərək depressiv simptomların daha da dərinləşməsinə gətirib çıxarır. Son illərdə FOMO anlayışına qarşılıq olaraq JOMO termini formalaşmışdır. JOMO - fərdin sosial mediada baş verən bütün hadisələrdə iştirak etməməyin və ya məlumat axınından kənarda qalmağın yaratdığı narahatlıq əvəzinə, bu vəziyyəti könüllü və müsbət bir seçim kimi qəbul etməsini ifadə edir. Tədqiqatlar göstərir ki, FOMO yüksək sosial müqayisə, emosional gərginlik və depressiv simptomlarla əlaqəli olduğu halda, JOMO rəqəmsal sərhədlərin qorunması, psixoloji rifah və emosional tənzimləmə ilə assosiasiya olunur. Bu baxımdan, JOMO yanaşması sosial media istifadəsinin azaldılması və ya daha şüurlu şəkildə tənzimlənməsi yolu ilə depressiv simptomların zəiflədilməsində potensial qoruyucu amil kimi qiymətləndirilə bilər.

Digər tərəfdən, sosial media istifadəsinin hər kəs üçün yalnız risk faktoru olmadığı da vurğulanmalıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, sosial fobiyası, sosial çəkilməsi və ya məhdud real sosial şəbəkəsi olan bəzi yeniyetmələr, o cümlədən gənclər üçün rəqəmsal platformalar alternativ sosial dəstək mənbəyi rolunu oynaya bilər. Bu platformalar vasitəsilə onlar aidlik hissi, emosional paylaşım və sosial qəbul təcrübəsi əldə edə bilirlər. Mövcud sorğu nəticələrinə əsasən, istifadəçilərin təxminən 38%-i sosial medianın onların kommunikativ bacarıqlarını artırdığını, elmi-təhsil fəaliyyətində və məlumat axtarışında funksional rol oynadığını bildirir. Bu nəticələr sosial medianın təsirinin kontekstə, fərdi xüsusiyyətlərə və istifadə məqsədlərinə həssas olduğunu göstərir.

DSM-5 və XBT-11 diaqnostik çərçivələrində depressiyanın əsas klinik əlamətləri (davamlı əhval enməsi, enerji azalması, maraq və zövq itkisi, yuxu və iştah pozuntuları, psixomotor ləngimə və sosial çəkilmə) sosial media asılılığı ilə müşahidə olunan psixoso-

sial dəyişikliklərlə üst-üstə düşdüyü hallarda simptomların şiddətini artıra bilər.

Mövcud tədqiqatlar sosial media istifadəsi ilə depressiv simptomlar arasında əhəmiyyətli əlaqə aşkar etsə də, ədəbiyyatda hələ də mühüm boşluqlar qalmaqdadır. Xüsusilə sosial media istifadə motivlərinin, profil davranışlarının (özünütəqdim formaları, profilin açıq və ya qapalı olması), platforma seçiminin və demoqrafik dəyişənlərin bu münasibətə təsiri sistemli şəkildə kifayət qədər araşdırılmamışdır. Bu səbəbdən sosial media asılılığının depressiv simptomlarla əlaqəsinin empirik olaraq yenidən və çoxölçülü şəkildə qiymətləndirilməsi həm nəzəri, həm də praktik baxımdan yüksək aktuallıq daşıyır.

Tədqiqatın məqsədi

Tədqiqatımızın məqsədi yeniyetmələrdə və gənclərdə sosial media asılılığı səviyyəsi ilə depressiv simptomlar arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirmək, bu münasibətdə istifadə motivlərinin, platforma xüsusiyyətlərinin, profil davranışlarının və demoqrafik dəyişənlərin mümkün vasitəçi və moderator rolunu araşdırmaqdır. Bu yanaşma sosial media asılılığının psixososial mexanizmlərinə daha dərin elmi baxış təqdim etməklə yanaşı, yeniyetmələrin psixi sağlamlığının qorunması üçün preventiv və müdaxilə yönümlü elmi əsaslandırılmış tövsiyələrin formalaşdırılmasına imkan yaradır.

Tədqiqatın məqsədindən irəli gələn hipotezlər aşağıdakılardır:

I. Əsas Hipotez (Asılılıq və Depressiya Arasında Əlaqə)

H1 (Əsas Hipotez): Yeniyetmə və gənc respondentlər arasında Sosial Media Asılılığı Simptomlarının yüksək səviyyədə olması ilə Depressiv Əlamətlərin yüksək səviyyəsi arasında müsbət və əhəmiyyətli bir əlaqə mövcuddur.

II. Köməkçi Hipotezlər (İstifadə Xüsusiyyətləri)

H2 (Məqsəd Hipotezi): Şəxsi problemləri unutmaq və ya əhval dəyişikliyi yaratmaq üçün (yəni, qaçma (eskapism) məqsədilə) sosial şəbəkələrdən istifadə edən yeniyetmə və gənclərdə, digər məqsədlərlə (məsələn, xəbər almaq, təhsil) istifadə edənlərə nisbətən Sosial Media Asılılığı səviyyəsi daha yüksək olacaqdır.

H3 (Platforma Hipotezi): Görünüş və müqayisəyə əsaslanan platformalardan (məsələn, Instagram və ya TikTok) daha aktiv istifadə edən yeniyetmə və gənclərdə, digər platformalardan istifadə edənlərə nisbətən depressiya əlamətləri daha yüksək səviyyədə müşahidə olunacaqdır.

H4 (Cins Hipotezi): Qadınlar kişilərə nisbətən sosial media asılılığı və/yaxud depressiya əlamətlərinin səviyyəsi daha yüksək olacaqdır.(Qeyd: Əksinə, kişi gənclərin internet oyunlarından və ya xəbərlərdən asılılığı daha yüksək ola bilər, bu fərziyyə sosial media fokusludur).

H5 (Profil Hipotezi): Sosial şəbəkə profillərini ictimai/açıq saxlayan və ya öz şəkillərini daha çox paylaşan gənclərdə, özəl və ya anonim profillərə sahib olanlara nisbətən Sosial Media Asılılığı səviyyəsi daha yüksək olacaqdır.

Tədqiqat modeli

Hazırkı tədqiqat Azərbaycan ərazisində yaşayan, 14-21 yaş intervalında qruplaşdırılmış, orta və ali təhsil müəssisələrində təhsil alan və ya təhsil prosesini artıq tamamlamış yeniyetmə və gənclər kontingentində sosial media asılılığı ilə depressiv simptomlar arasındakı korrelyativ əlaqənin müəyyənləşdirilməsi məqsədi daşıyır. Araşdırma kəmiyyət yanaşmasına əsaslanan, əlaqələndirici tədqiqat modeli çərçivəsində aparılmışdır. Tədqiqat könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilmiş, bütün iştirakçıların ano-

nimliyi və məlumatların məxfiliyi ciddi şəkildə qorunmuşdur. Tədqiqat dizaynı etik normalara uyğun qurulmuş və respondentlərə tədqiqatın məqsədi, məzmunu və iştirak şərtləri barədə öncədən ətraflı məlumat verilmişdir.

Əhali və nümunə

Araşdırmanın əhatə dairəsini Azərbaycandakı orta və ali təhsil müəssisələrində təhsil alan, eyni zamanda aktiv şəkildə sosial şəbəkələrdən istifadə edən yeniyetmə və gənclər təşkil etmişdir. İlkin mərhələdə tədqiqata 244 nəfər cəlb olunmuşdur. Lakin cavabların natamam doldurulması, səmimiyyət şkalasında uyğunsuzluqların müşahidə edilməsi (bir-birini istisna edən cavabların seçilməsi) və açıq cavab tələb olunan sualların boş buraxılması səbəbilə 21 respondent istisna edilmişdir. Nəticədə yekun analizlər 225 iştirakçının məlumatları əsasında aparılmışdır.

Məqbul hesab edilən iştirakçıların 134 nəfəri 18 yaşdan yuxarı, 91 nəfəri isə 18 yaşdan aşağı olmuşdur. Respondentlərin 60 nəfəri tam orta təhsil müəssisələrində, 165 nəfəri isə ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil alır. Bütün iştirakçılar məlumatlandırılmış razılıq formasını təsdiqləmişdir. Sonrakı statistik təhlillərdə şəhər–kənd yaşayış fərqi, ailə strukturu və digər sosial-demoqrafik dəyişənlər nəzarət dəyişənləri kimi nəzərə alınmışdır. Tədqiqat nəticələrinin etibarlılıq səviyyəsi 98.6% təşkil etmişdir.

Məlumatların toplanmasında istifadə olunan alətləri

Tədqiqat çərçivəsində məlumatların toplanması üçün onlayn sorğu üsulundan istifadə edilmişdir. Sorğu forması Google Forms platforması vasitəsilə hazırlanmış və universitet şəbəkələri, tələbə təşkilatları və sosial media kanalları üzərindən paylanmışdır. Məlumatların toplanması 2025-ci ilin oktyabr-dekabr aylarını əhatə etmişdir.

Məlumatların əldə edilməsi

Bu araşdırmada 14-21 yaş aralığında olan iştirakçılardan məlumatların toplanması məqsədilə standartlaşdırılmış psixometrik ölçmə alətləri və strukturlaşdırılmış sorğu forması tətbiq edilmişdir. Tədqiqat çərçivəsində istifadə olunan əsas ölçmə vasitələri aşağıdakılardır:

Beck Depressiya İnventarı (Beck Depression Inventory - BDI) ilk dəfə 1961-ci ildə psixiatr Aaron T. Beck tərəfindən hazırlanmış, sonradan 1978 və 1996-cı illərdə yenidən işlənmişdir (BDI-II versiyası). İnventar fərdlərdə depressiv simptomların səviyyəsini qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur və 21 maddədən ibarətdir. Maddələr simptomların şiddətinə uyğun olaraq dörd ballıq Likert tipli şkala üzrə (0-3) qiymətləndirilir. Ümumi bal göstəricisi 0-63 intervalında dəyişir.

Testin psixometrik göstəriciləri qənaətbəxş hesab olunur; aparılmış faktor analizləri nəticəsində KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) dəyəri yüksək səviyyədə olmuş, təsdiqləyici faktor analizi (DFA) üzrə isə uyğunluq indeksləri qəbul edilə bilən həddə (məsələn, $CFI \geq 0.90$, $RMSEA \leq 0.08$) müəyyən edilmişdir.

Bergen Sosial Media Asılılığı Şkalası (Bergen Social Media Addiction Scale - BSMAS) 2016-cı ildə Cecilie Schou Andreassen və həmkarları tərəfindən hazırlanmışdır. Bu ölçmə aləti sosial media asılılığını altı əsas komponent üzrə qiymətləndirir: əhəmiyyətlilik (salience), tolerantlıq, kəsilmə simptomları (withdrawal), əhvalın dəyişməsi (mood modification), münaqişə və relaps (yenidən qayıtma). Şkala 6 maddədən ibarətdir və hər bir maddə beş ballıq Likert tipli şkala üzrə (1 - heç vaxt, 5 - çox tez-tez) qiymətlən-

dirilir. Ümumi balın artması sosial media asılılığı səviyyəsinin yüksəlməsini göstərir. Şkalanın psixometrik xüsusiyyətləri qənaətbəxş hesab olunur; müxtəlif tədqiqatlarda aparılmış faktor analizləri nəticəsində KMO dəyərlərinin yüksək olduğu, təsdiqləyici faktor analizi (DFA) üzrə uyğunluq indekslərinin isə qəbul edilə bilən səviyyədə (məsələn, CFI $\geq$ 0.90, RMSEA $\leq$ 0.08) olduğu müəyyən edilmişdir.

Psixometrik ölçmə alətlərindən əlavə, iştirakçıların sosial-demoqrafik və davranış göstəricilərini qiymətləndirmək məqsədilə tədqiqatçılar tərəfindən hazırlanmış strukturlaşdırılmış anketdən istifadə edilmişdir. Bu anket vasitəsilə iştirakçıların bacı-qardaş sayı, ailə tərkibi, yaşayış yeri, sosial mediadan həftəlik istifadə müddəti, sosial media platformalarında aktivlik səviyyəsi, anonim hesab açma tezliyi, sosial mediadan ilkin istifadə yaşı və istifadə edilən platformalar haqqında məlumatlar toplanmışdır. Məlumatların bir hissəsi özünühesabat formasında, bir hissəsi isə qısa strukturlaşdırılmış intervyu vasitəsilə əldə edilmişdir.

Araşdırma tamamilə könüllülük prinsipi əsasında aparılmış, iştirakçılara tədqiqatın məqsədi və məzmunu barədə əvvəlcədən məlumat verilmişdir. İştirakçıların anonimliyi və konfidensiallığı təmin edilmiş, ad və şəxsi identifikasiyaedici məlumatlar toplanmamışdır.

Statisik analizin nəticəsi

İştirakçıların depressiya səviyyəsi ilə sosial media asılılığı arasındakı əlaqənin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə Beck Depressiya İnventarı və Bergen Sosial Media Asılılığı Şkalası (BSMAS) üzrə əldə edilən göstəricilər arasında korelyasiya analizi aparılmışdır. Analizin nəticələri aşağıdakı cədvəldə təqdim olunur.

Cədvəl 1. Bergen testinin nəticələri ilə depresiyanın ayrı-ayrı əlamətlərinin korrelyasiyası

	Əhva-lın enmə-si	**Mara-ğın və zövqün azal-ması**	**Enerji-nin mütə-madi azal-ması**	**Yuxu-suzluq**	**Özünə münasi-bətin aşağı olması**	**İştah dəyiş-məsi**	**İntihar Düşün-cələri**	**Xarici Görünü-şü Bəyən-məmə (dismor-fiya)**
Berger testi-nin nəticə-ləri	0.686**	0.743**	0.754**	0.533**	0.666**	0.435**	0.422**	0.978**

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, sosial media asılılığı ilə depressiv simptomlar arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli və müsbət istiqamətli korelyasiya mövcuddur. Xüsusilə sosial media asılılığı ilə xarici görünüşü bəyənməmə arasında son dərəcə yüksək əlaqə müşahidə edilmişdir ($r = 0.978$, $p < 0.01$). Bu da sosial medianın “mükəmməllik” illuziyasını “mükəmməl” bədənlər, işlər, həyatlar və . -nin respondentlərə necə mənfi təsir etdiyini və şəxslərdə depressiv epizodları stimullaşdırdığını göstərir. Bununla yanaşı, əhvalın enməsi, maraq və zövq itkisi və enerji azalması kimi əsas depressiv əlamətlərlə sosial media asılılığı arasında da güclü korelyasiyalar aşkar edilmişdir. Yuxu pozuntuları ilə əlaqə orta səviyyədə olsa da statistik baxımdan əhəmiyyətlidir. İştah dəyişməsi və intihar düşüncələri ilə sosial media asılılığı arasındakı əlaqə nisbətən zəif müşahidə edilsə də,

bu göstəricilər də əhəmiyyətlilik səviyyəsini qoruyur.

Ümumiyyətlə, Berger ilə Beck testlərinin korelyasiyasının aşağıdakı cədvəldən də göründüyü kimi çox yüksək olduğu müşahidə olunur.

Cədvəl 2. Berger və Beck testlərinin korelyasiyası

	Beck-in depressiya testi
Berger Sosial Media Asılılığı testi	**0.764****

Bu nəticələr əsasında Hipotez 1-in doğruluğu empirik olaraq təsdiqlənmişdir. Əldə olunan korelyasiya göstəriciləri sosial media asılılığı ilə depressiv simptomlar arasında statistik baxımdan əhəmiyyətli və güclü əlaqənin mövcud olduğunu ortaya qoyur.

Bununla yanaşı, respondentlərin sosial mediadan hansı məqsədlərlə istifadə etməsi tədqiqat baxımından xüsusi maraq doğurur. Sosial media istifadəsinin motivasiya strukturu, xüsusilə eskapizm (reallıqdan qaçış) yönümlü istifadə forması, psixososial risklərin izahında mühüm rol oynayır. Əgər fərd sosial mediadan əsasən emosional gərginlikdən, həyat məmnuniyyətsizliyindən və ya mövcud həyat mərhələsində yaşadığı uğursuzluqlardan qaçmaq məqsədilə istifadə edirsə, bu halda sosial media davranışı nəticə deyil, mövcud depressiv vəziyyətin davamı və gücləndiricisi kimi çıxış edə bilər.

Bu kontekstdə sosial media asılılığının bəzi hallarda birbaşa səbəb deyil, əvvəlcədən mövcud olan depressiv simptomların davranış səviyyəsində təzahürü olması ehtimalı da nəzərə alınmalıdır. Əldə edilən nəticələr göstərir ki, eskapizm motivi ilə xarakterizə olunan sosial media istifadəsi həm depressiv simptomların saxlanmasına, həm də asılılıq davranışının formalaşmasına zəmin yarada bilər. Bu isə sosial media asılılığı ilə depressiya arasındakı əlaqənin iki istiqamətli və dinamik xarakter daşıdığını göstərir.

Beləliklə, nəticələr sosial media istifadəsinin yalnız intensivliyi deyil, istifadənin motivləri və psixoloji funksiyası nəzərə alınmadan depressiv simptomlarla əlaqəsinin tam şəkildə izah edilə bilməyəcəyini ortaya qoyur.

Cədvəl 3. Eskapizm (qaçma motivi), depressiya və Berger testinin nəticələri arasında əlaqə

	Eskapizm (qaçma motivi)
Berger	0.654**
Depressiya	0.542**

Bununla da Hipotez 2-nin doğruluğu isbat edilmişdir.

Hipotez 3-ün isbatı üçün aşağıdakı cədvəldə iştirakçıların əsasən qeyd etdiyi cavablara baxaq (ən çox istifadə edilən sosial platformalar qeyd edilib).

Cədvəl 4. Platformalara görə istifadəçilərin yaşları

	16 Yaşdan aşağı	**16 yaşdan yuxarı**
Tiktok	**26**	**21**
Instagram	**37**	**13**
Youtube	**21**	**3**
Whatsapp	**2**	**37**
Facebook	**1**	**102**
Digərləri	**1**	**11**

Buradan görünür ki, yeniyetmələr əsasən instagram, tiktok kimi platformalar gənclər isə daha çox facebook və whatsapp kimi ünsiyyətə xidmət edən platformalarda aktivdirlər. Onların motivlərini müqayisə etsək görərik ki, onların istifadə etdikləri platformalar ilə depresiya arasında əlaqə olmasa da, motiv və platformaların yaş ilə əlaqəsi var (iki cavab seçilə bilər).

Cədvəl 5. Yaş, depressiya və sosial media asılılığının motiv və platformaların növündən asılılığı

	Motivlər: Ünsiyyət	Məlumat əldə etmə	Əyləncə	Platforma növü : 1	2	3	4	5	6
Yaş	0.733**	0.345**	0.686**	-0.784**	-0.675**	-0.567**	0.343**	0.789**	0.453**
Depressiya səviyyəsi	0.566**	0.123**	0.299**	0.012**	0.048**	0.13**	0.047**	0.11**	0.139**
Sosial media asılılığı səviyyəsi	0.698**	0.133**	0.564**	0.645**	0.887**	0.234**	0.322**	0.121**	0.145**

1. Tiktok, 2. Instagram, 3. Youtube, 4. Whatsapp, 5. Facebook, 6. digərləri

Göründüyü kimi, platformaların növü ilə depresiya səviyyəsi arasında birbaşa əlaqə müşahidə olunmasa da, sosial media asılılığı səviyyəsi və platforma seçimi yaşla əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəlidir. Nəticədə, bu hipotez (Hipotez 3) təkzib edilmişdir.

Eyni zamanda tədqiqat zamanı respondentlərin cinsiyyəti (Hipotez 4) və sosial şəbəkə profillərinin açıq (ictimai) və ya gizli olmasının (Hipotez 5) depresiya və sosial media asılılığı ilə əlaqəsi araşdırılmışdır. Aşağıdakı cədvəllərə nəzər salaq:

Cədvəl 6. Cinsiyyətin depressiya və sosial media asılılığı ilə əlaqəsi

	Depressiya səviyyəsi	**Sosial media asılılığı**
Qadın	**0.654****	**0.545****
Kişi	**0.346****	**0.455****

Cədvəl 6 göstərir ki, qadınlarda yalnız depresiya deyil, depresiya ilə əlaqəli sosial media asılılığı da kişilərə nisbətən daha yüksəkdir. Bu nəticə depresiya ilə sosial media asılılığı arasında bir əlaqənin mövcud olduğunu təsdiqləyir. Nəticədə, Hipotez 4 təsdiqlənmiş olur.

Cədvəl 7-yə nəzər saldıqda sosial media profilləri açıq olan şəxslərin münasibətlərdə daha səmimi və daha az gizli olduqları, buna görə də ünsiyyətdə daha rahat hiss etdikləri müşahidə olunur. Bu, onların ünsiyyətdəki məsuliyyət hisslərini artırır, cəmiyyətin tənqid və təzyiqlərinə daha dözümlü olmalarını təmin edir və nəticədə psixi sağlamlıqlarının nisbətən normada olduğunu göstərir.

Gizli profillər isə tənqid və təzyiqlərdən qaçınma, ünsiyyətdə anonimlik və səmimiyyətin azalması, məsuliyyətlə yanaşılmama və digər səbəblərdən şəxsin narahatlıq və təşviş səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb ola bilər. Lakin bu göstərici sosial fobiyalı şəxslərə aid deyil, çünki tədqiqatda sosial fobiyanın açıq profildən istifadə etməyə təsiri dəqiq ölçülməyib. Sosial fobiyalı şəxslər açıq profildən istifadə etmədikdə özlərini konfort zonasında saxlayaraq depresiya riskini azalda bilərlər. Əksinə, onların açıq profildən istifadə etməsi onları daha çox təşvişə sala və depresiya riskini artıra bilər.

Cədvəl 7. Sosial media profillərinin vəziyyəti ilə sosial media asılılığı və depressiyanın əlaqəsi

	Depressiya səviyyəsi	Sosial media asılılığı səviyyəsi
Açıq (ictimai) profil	**0.332****	**-0.678****
Gizli profil	**0.766****	**0.788****

Müzakirə

Tədqiqatımız yeniyetməlik dövründə sosial media asılılığı (SMA) səviyyəsi ilə depressiv simptomların şiddəti arasındakı kompleks əlaqəni empirik məlumatlar əsasında təhlil etmək məqsədi daşımışdır. Aparılan korelyasiya analizi və hipotezlərin yoxlanılması nəticəsində əldə edilən tapıntılar həm mövcud elmi ədəbiyyatla kəsişən, həm də spesifik psixososial mexanizmlərə dair əhəmiyyətli modifikasiyaedici və vasitəçi tapıntılarla zəngindir. Tədqiqatın əsas nəticəsi, Beck Depressiya İnventarı və Bergen Sosial Media Asılılığı Şkalası (BSMAS) arasında müşahidə edilən yüksək və müsbət korrelyasiyanın əsas hipotezin (H1) tamamilə təsdiqlənməsini təmin etməsidir. Bu güclü əlaqə Twenge və Campbell (2018) tərəfindən irəli sürülən, əhval-ruhiyyə pozuntularının artımının rəqəmsal media istifadəsi ilə sinxronluğunu iddia edən Epidemioloji Sinxronluq Hipotezini dəstəkləyir. Kling, R. W. və həmkarlarının (2020) "Journal of Affective Disorders" jurnalında dərc olunan işi də SMA-nın depressiyanın risk faktoru olaraq çıxış etdiyini və asılılıq meyarlarının (məsələn, dözümlülük və geri çəkilmə) klinik depressiya ilə yüksək kəsişmə nöqtələri olduğunu göstərir. Bu, SMA-nın Griffiths (2017) tərəfindən qeyd olunduğu kimi, yalnız bir pis adət deyil, klinik yük daşıyan bir davranış asılılığı kimi qəbul edilməsinin vacibliyini təsdiqləyir.

Tədqiqatın digər nəticəsi SMA ilə depressiyanın alt miqyası olan "Xarici Görünüşü Bəyənməmə (dismorfiya)" arasında müşahidə edilən son dərəcə yüksək korrelyasiyadır. Bu nəticə, sosial media-depressiya əlaqəsinin arxasında duran dominant psixososial mexanizmin Yuxarıya Doğru Sosial Müqayisə Nəzəriyyəsinin (Festinger, 1954) rəqəmsal mühitdə sürətli şəkildə təzahürü olduğunu göstərir. Valkenburg və həmkarlarının (2022) meta-analiz nəticələri ilə yanaşı, Primack, B. A. və həmkarlarının (2017) "Depression and Anxiety" jurnalında dərc olunan uzunmüddətli tədqiqatı da sosial medianın vizual kontentinin yüksək həcmdə izlənilməsinin gənc yetkinlərdə bədən narazılığını artıraraq depressiyaya səbəb olduğunu təsdiqləyir. Xüsusilə Nesi və Prinstein (2015) öz işlərində sosial medianın "interpersonal stress" rolunu oynadığını, yəni "mükəmməl təqdimat" təzyiqinin depressiyaya gətirib çıxardığını qeyd edirlər ki, bizim nəticəmiz bu stressin əsasən fiziki görünüş üzərindən işlədiyini, dolayısı ilə dismorfik narahatlıqların depressiyanın patoqenetik yolu olduğunu göstərir.

Həmçinin, depressiyanın əsas əlamətləri olan anhedoniya və enerji azalması ilə yüksək korrelyasiyalar SMA-nın funksional həyat keyfiyyətini və real həyat motivasiyası-

nı ciddi şəkildə azaltdığını sübut edir (JAMA Network Open, 2024). Apardığımız tədqiqatda yuxarıda qeyd edilən istinadda olduğu kimi Sosial Mediadadan istifadədə motivasiyanın rolu araşdırılaraq, hipotez 2-də sübut edilmişdir. Qaçma (eskapizm) motivi ilə xarakterizə olunan sosial media istifadəsinin həm SMA, həm də Depressiya ilə yüksək korrelyasiya göstərməsi, eskapizmin Gross və Thompson (2021) tərəfindən təsnif edilən disfunksional emosional tənzimləmə strategiyası kimi çıxış etdiyini göstərir. Bu nəticə Kardefelt-Winther (2014) tərəfindən irəli sürülən və geniş qəbul edilən "Kompensasiya Hipotezi" ilə uyğundur. Bu hipotezə görə, fərd real həyatdakı neqativ emosiyalardan və ya uğursuzluqlardan qaçmaq üçün rəqəmsal mühitə sığınır, bu da SMA-nı birbaşa səbəb deyil, əvvəlcədən mövcud olan depressiv simptomların davranış səviyyəsindəki təzahürü (simptom kimi istifadə) kimi çıxış etdirir. Bu iki istiqamətli əlaqə, problemin həll edilməməsi və davranışın gücləndirilməsi yolu ilə asılılıq dövrünün yaranmasına səbəb olur.

Tədqiqatımızda Hipotez 3 (Platforma Hipotezi) təkzib edilmişdir. Platformaların növü ilə depressiya səviyyəsi arasında birbaşa əlaqənin olmaması, Przybylski (2020) tərəfindən irəli sürülən müasir nəzəriyyəni dəstəkləyir: yeniyetmənin psixi sağlamlığına təsir edən əsas amil hansı platformadan istifadə etməsi deyil, istifadənin keyfiyyəti, davranışı və motivasiyasıdır. Məsələn, Pantic, I. (2014) öz meta-analizində göstərir ki, kiberzorakılıq və ya narahatlıq yaradan istifadə növü platforma adından asılı olmayaraq, depressiyanı proqnozlaşdıran əsas amildir. Hipotez 4 (Cins Hipotezi) isə tamamilə təsdiqlənərək, qadın respondentlərdə depressiya və SMA səviyyəsinin kişi respondentlərə nisbətən daha yüksək olduğunu göstərir. Bu nəticə, Twenge (2018) və Yigiter və həmkarları (2024) kimi müəlliflərin tapıntıları ilə uzlaşır və yeniyetmə qızların sosial müqayisəyə, sosial təsdiqə və nəticədə ruminasiya və depressiya riskinə daha yüksək həssaslıq göstərdiyini təsdiqləyir. Bu cins fərqi, həmçinin, qadınların sosial media vasitəsilə daha çox emosional paylaşım etməsi və interpersonal konfliktlərə daha tez cəlb olunması ilə də izah edilə bilər.

Profilin açıq və ya gizli olmasının SMA və Depressiya arasındakı əlaqəni kəskin şəkildə tənzimləməsidir. Gizli profil sahiblərində həm depressiya, həm də SMA ilə yüksək müsbət korrelyasiya müşahidə edilmişdir. Gizli profillərdən istifadə passiv müşahidə (voyeurizm) və ya sosial çəkilmənin göstəricisi olub, sosial izolyasiyanı gücləndirir. Bu fərdlər Boyd (2014) tərəfindən təsvir olunan "Online Yekdillik" hissini itirirlər və SMA simptomları psixoloji boşluğu doldurmaq cəhdi kimi özünü göstərir. Əksinə, açıq (ictimai) profil sahiblərində SMA ilə güclü mənfi korrelyasiya müşahidə edilmişdir. Bu mənfi əlaqə, Putnam (2000) tərəfindən inkişaf etdirilən Sosial Kapital Nəzəriyyəsinin rəqəmsal mühitdəki funksionallığını nümayiş etdirir. Burke, M. və həmkarları (2010) tərəfindən aparılan tədqiqatlar da göstərir ki, Facebook birbaşa ünsiyyətdə olan (aktiv, açıq profil istifadəçiləri) fərdlər sosial dəstək şəbəkələrindən daha effektiv istifadə edir və bu, onların rifahını artırır. Açıq profillər "Sosial Bonding" və "Sosial Bridging" funksiyalarını yerinə yetirərək, şəxsin sosial məsuliyyət hissini və tənqidə dözümlülüyünü artırır, nəticədə asılılıq davranışının inkişaf etməsi riskini azaltdır. Beləliklə, SMA-nın izolasiya və passiv istifadə ilə daha çox əlaqəli olduğu və aktiv, ictimai istifadənin kompensasiyaedici funksiya daşıya biləcəyi sübut edilir.

Nəticə

Tədqiqatın nəticələri sübut edir ki, SMA və depressiya arasındakı əlaqə yalnız statistik deyil, həm də multi-faktorial əlaqə (idraki, motivasiya və davranış amilləri) daxilində inkişaf edir. Xüsusilə bədən dismorfiyası və eskapizm ən həssas hədəflər kimi müəyyənləşdirilmişdir. Əldə olunan nəticələr, klinik psixologiyada və pedoqoji psixologiyada (orta və ali məktəblərdə) fərdiləşdirilmiş və mexanizmyönümlü müdaxilə proqramlarının hazırlanmasını zəruri edir. Müdaxilələr, sosial media istifadə müddətinə deyil, istifadə motivasiyasının yenidən formalaşdırılmasına və Müsbət Sosial Müqayisə Texnikalarının öyrədilməsinə yönəldilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Aydin et al. (2021). Investigation of the Effect of Social Media Addiction on Adults with Depression.
2. Aydin, S., Koçak, O., Shaw, T. A., Buber, B., Akpinar, E. Z., & Younis, M. Z. (2021). Investigation of the effect of social media addiction on adults with depression. *Healthcare*, 9(4), 450.
3. Azem et al. (2023). Social Media Use and Depression in Adolescents: A Scoping Review
4. Boyd, D. (2014). It’s Complicated: The Social Lives of Networked Teens. *Yale University Press*.
5. Burke, M., Marlow, C., & Lento, T. (2010). Social network activity and social well-being. *Proceedings of the 28th ACM Conference on Human Factors in Computing Systems* (CHI), 1909-1918.
6. Əliyeva, T. (2024). Sosial media istifadə vərdişləri və gənclərin özünəinamı, Baku Dövlət Universiteti psixologiya fakültəsinin elmi işi. *Bakı Dövlət Universitetinin Elektron Elmi Arxivi*.
7. Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117-140.
8. Griffiths, M. D. (2017). Adolescent social media addiction. *The New York Times*.
9. Griffiths, M. D. (2017). Social media addiction: Emerging themes and issues. *Journal of Behavioral Addictions*, 6(3), 269-271.
10. Gross, J. J., & Thompson, R. A. (2021). Emotion regulation: Conceptual foundations. In J. J. Gross (Ed.), Handbook of Emotion Regulation (3rd ed., pp. 3-24). *Guilford Press*.
11. JAMA Network Open. (2024). Longitudinal Study of Social Media Use and Subsequent Depressive Symptoms in Adolescents. *JAMA Network Open*, 7(4).
12. Kardefelt-Winther, D. (2014). A conceptual and methodological critique of Internet addiction research: Towards a model of compensatory Internet use. *Computers in Human Behavior*, 31, 550-557.
13. Karimova, N. Ş. (2023). Sosial medianın yeniyetmələrə psixoloji təsirləri. *Azərbaycan Elmi-Psixoloji Jurnalı*, (85), 39-44.
14. Kling, R. W., et al. (2020). Social media use and depression: A longitudinal study of adolescents. *Journal of Affective Disorders*, 273, 18-25.
15. Malikova, A. & Şahin, C. (2023). Azərbaycan universitet tələbələri arasında sosial media asılılığının müxtəlif dəyişənlər üzrə təhlili. *Journal of Interdisciplinary Education: Theory and Practice*.

16. MDPI. (2025). The Quality of Social Media Use Predicts Depressive Symptoms: A Longitudinal Study of Social Media Use in Adolescence. *MDPI Publications*.
17. Nesi, J., & Prinstein, M. J. (2015). Using social media to share and seek support for self-injury: Potential for risk and protective effects. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 83(5), 898–908.
18. Pantic, I. (2014). Online social networking and mental health. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 17(10), 652-657.
19. Primack, B. A., et al. (2017). Association between use of social media and depressive symptoms in young adults. *Depression and Anxiety*, 34(5), 452-458.
20. Przybylski, A. K. (2020). The Digital Divide and Adolescent Well-Being. *Nature Human Behaviour*, 4(1), 1-3.
21. Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. *Simon & Schuster*.
22. Rüstəmov, E., Rüstəmova, N., Nəhmətova, Ü., Zalova Nuriyeva, Ü., & Əliyeva, M. (2023). Sosial media asılılığı ilə yeniyetmələrin psixi rifahı arasındakı əlaqədə aqressiyanın vasitəçilik rolu. *The Open Psychology Journal*.
23. Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2018). Associations between screen time and lower psychological well-being among children and adolescents: Evidence from a population-based study. *Preventive Medicine Reports*, 12, 271-283.
24. Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2018). Media Use Is Linked to Depressive Symptoms in Adolescents. *Clinical Psychological Science*, 6(3), 305-319.
25. Valkenburg, P. M., et al. (2022). Social Media Use and Adolescent Well-Being: A Meta-Analysis. *Child Development*, 93(3).
26. Valkenburg, P. M., Piotrowski, J. T., Hermanns, J., & de Leeuw, R. (2022). Developing a scale to assess three styles of television mediation: "Instructive mediation," "restrictive mediation," and "social coviewing." *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 66(1), 1-19.
27. Yigiter, M., et al. (2024). Fear of Missing Out (FOMO) and Depression in Adolescents: The Mediating Role of Social Comparison. *Journal of Adolescent Health*.
28. Yiğiter, K., Çakır, Ö., & Yıldız, Ö. (2024). Social media use, self-esteem, and depression among adolescents: The mediating role of social comparison. *Journal of Adolescence*, 102, 55-67.

PSYCHOLOGICAL STUDY OF IMPACT OF SOCIAL MEDIA ADDICTION ON DEPRESSION AMONG ADOLESCENTS AND YOUNG PEOPLE

K.G.Kazimova, H.J.Mamedova, N.E.Azimzadeh,
N.P.Agharzayeva, N.N.Narimanli

SUMMARY

This article is a study of the relationship between social media addiction and the level of depression among adolescents and young people. The study was conducted in Azerbaijan using a quantitative, cross-sectional model to empirically analyze the complex relationship between the severity of depressive symptoms and Social Media Addiction (SMA) symptoms in 225 adolescents and young people aged 14-21. Analyses based on the

Beck Depression Inventory and the Bergen Social Media Addiction Scale confirmed a strong and statistically significant positive correlation (r = 0.764, p < 0.01) between SMA and depression.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЗАВИСИМОСТИ ОТ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА ДЕПРЕССИЮ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЕЖИ

К.Г.Кязимова, Х.Дж.Мамедова, Н.Э.Азимзаде, Н.П.Агарзаева, Н.Н.Нариманлы

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию взаимосвязи между зависимостью от социальных сетей и уровнем депрессии среди подростков и молодежи. Исследование проводилось в Азербайджане с использованием количественной перекрестной модели для эмпирического анализа сложной взаимосвязи между выраженностью депрессивных симптомов и симптомами зависимости от социальных сетей (SMA) у 225 подростков и молодых людей в возрасте 14–21 года. Анализ, проведенный с использованием Шкалы депрессии Бека и Бергенской шкалы зависимости от социальных сетей, подтвердил сильную и статистически значимую положительную корреляцию (r = 0,764, p < 0,01) между SMA и депрессией.

Məqalə redaksiyaya 23 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 4 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 159.9
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.16

MENOPAUZA DÖVRÜNDƏ YAŞAM KEYFİYYƏTİ VƏ SİMPTOMLAR: ƏLAQƏNİN TƏHLİLİ

H.R.Səlimzadə
Xəzər Universiteti
Bakı, Məhsəti küçəsi 41
e-mail: hasaselimov555@gmail.com

Açar sözlər: menopauza, psixoloji simptomlar, həyat məmnunluğu, yaşam keyfiyyəti, sosial dəstək, anksiyete, depressiya

Keywords: menopause, psychological symptoms, life satisfaction, quality of life, social support, anxiety, depression

Ключевые слова: менопауза, психологические симптомы, удовлетворенность жизнью, качество жизни, социальная поддержка, тревожность, депрессия

Giriş

Menopauza qadın həyatının bioloji baxımdan təbii mərhələsi olmaqla yanaşı, somatik, psixoloji və sosial dəyişikliklərin qarşılıqlı təsiri ilə xarakterizə olunan kompleks biopsixososial prosesdir. Qadınların həyat müddətinin uzanması nəticəsində menopauza dövrü onların həyatının əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir və bu səbəbdən onun çoxölçülü şəkildə araşdırılması aktual elmi məsələ kimi çıxış edir (Nazik et al., 2021; Karasu, 2025).

Menopauza dövründə estrogen səviyyəsinin azalması ilə əlaqədar olaraq müxtəlif somatik simptomlar meydana çıxır. Bu simptomlara isti basmaları, gecə tərləmələri, yuxu pozuntuları və əzələ-oynaq ağrıları daxildir (Matthews & Bromberger, 2005; Freeman et al., 2007). Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu fiziki dəyişikliklər yalnız orqanizmin funksional vəziyyətinə deyil, həm də psixoloji rifaha birbaşa təsir göstərir (Avis, Brockwell & Colvin, 2005).

Psixoloji baxımdan menopauza dövrü emosional sabitliyin pozulması, anksiyete və depressiv simptomların artması ilə müşayiət oluna bilər. Xüsusilə perimenopauza mərhələsində hormonal dalğalanmalar psixoloji simptomların intensivliyini artıran əsas amillərdən biri kimi qeyd olunur (Schmidt et al., 2005; Cohen, Soares & Joffe, 2005). Bununla yanaşı, fərdin menopauzaya münasibəti və həyat təcrübəsi bu simptomların şiddətinə təsir edən mühüm psixososial faktorlar kimi qiymətləndirilir (Gümüşay & Erbil, 2019).

Somatik və psixoloji simptomlar arasında qarşılıqlı təsirin mövcudluğu elmi ədəbiyyatda geniş şəkildə təsdiqlənmişdir. Məsələn, vazomotor simptomlar nəticəsində yaranan yuxu pozuntuları emosional gərginliyi artıraraq psixoloji narahatlıqları gücləndirir (Woods & Mitchell, 2005). Bu isə menopauzanın yalnız bioloji deyil, kompleks biopsixososial çərçivədə qiymətləndirilməsinin vacibliyini göstərir.

Menopauza dövründə həyat keyfiyyəti fərdin fiziki, psixoloji və sosial rifahının inteqrasiyası kimi nəzərdən keçirilir. Araşdırmalar göstərir ki, simptomların şiddəti artdıqca həyat məmnunluğu səviyyəsi azalır və bu əlaqə xüsusilə psixoloji simptomlar va-

sitəsilə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir (Ali, Ahmed & Smail, 2020; İnceboz et al., 2010).

Eyni zamanda, sosial dəstək menopauza dövründə mühüm qoruyucu faktor kimi çıxış edir. Güclü sosial münasibətlər və ailə dəstəyi qadınların bu dövrə uyğunlaşmasını asanlaşdıraraq psixoloji simptomların təsirini azaldır (Süss et al., 2021). Bundan əlavə, məşğulluq statusu, cinsi aktivlik və ümumi həyat tərzi kimi faktorlar da həyat məmnunluğu ilə əhəmiyyətli əlaqə göstərir (Dennerstein et al., 2000).

Beynəlxalq tədqiqatlarda menopauza dövründə simptomlar və həyat keyfiyyəti arasındakı əlaqə geniş şəkildə araşdırılsa da, Azərbaycan kontekstində bu məsələnin biopsixososial yanaşma əsasında kompleks təhlili kifayət qədər aparılmamışdır. Mövcud klinik praktikada somatik simptomlara daha çox diqqət yetirilməsi psixoloji aspektlərin ikinci plana keçməsinə səbəb olur və bu sahədə elmi boşluğun yaranmasına gətirib çıxarır.

Bu baxımdan təqdim olunan tədqiqat menopauza dövründə somatik və psixoloji simptomların həyat məmnunluğu ilə əlaqəsini biopsixososial yanaşma çərçivəsində kompleks şəkildə araşdırmağı hədəfləyir.

Tədqiqatın məqsədi

Bu tədqiqatın məqsədi menopauza dövründə qadınlarda müşahidə olunan somatik və psixoloji simptomlar ilə həyat məmnunluğu arasındakı əlaqəni müəyyən etmək və bu əlaqəyə təsir edən psixososial amilləri empirik şəkildə qiymətləndirməkdir. Bununla yanaşı, simptomların şiddəti ilə həyat keyfiyyəti göstəriciləri arasındakı qarşılıqlı təsirin istiqamətinin və gücünün müəyyən edilməsi hədəflənir.

Tədqiqatın fərziyyələri

1. Menopauza dövründə qadınlarda psixoloji simptomların səviyyəsi ilə həyat məmnunluğu arasında mənfi istiqamətli və statistik cəhətdən əhəmiyyətli əlaqə mövcuddur.
2. Sosial dəstək səviyyəsi yüksək olan menopauza dövründəki qadınların həyat məmnunluğu səviyyəsi, sosial dəstək səviyyəsi aşağı olan qadınlara nisbətən daha yüksəkdir.
3. Xroniki xəstəliyi olan qadınlarda psixoloji simptomların səviyyəsi, xroniki xəstəliyi olmayan qadınlara nisbətən daha yüksəkdir.
4. Cinsi həyatı aktiv olan qadınların həyat məmnunluğu səviyyəsi, aktiv olmayan qadınlara nisbətən daha yüksəkdir.
5. Əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan qadınların həyat məmnunluğu səviyyəsi, işləməyən qadınlara nisbətən daha yüksəkdir.
6. Psixoloji və ya psixiatrik dəstək alan qadınlarda psixoloji simptomların səviyyəsi daha aşağıdır.

Tədqiqatın metodları

Bu tədqiqat kəmiyyət yanaşmasına əsaslanan kəsişməli (cross-sectional) dizaynda həyata keçirilmişdir. Tədqiqatda 45–64 yaş aralığında olan menopauza dövründəki 100 qadın iştirak etmişdir. İştirakçılar məqsədyönlü seçim üsulu ilə tədqiqata cəlb edilmişdir.

Məlumatların toplanmasında standartlaşdırılmış psixodiaqnostik alətlərdən istifadə olunmuşdur. Psixoloji simptomların səviyyəsini qiymətləndirmək məqsədilə Derogatis tərəfindən hazırlanmış Qısa Simptom Testi (BSI-53), həyat məmnunluğunu ölçmək üçün

isə Diener və həmkarları tərəfindən tərtib olunmuş Həyat Məmnuniyyəti Şkalası (SWLS) tətbiq edilmişdir. Bundan əlavə, iştirakçıların demoqrafik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmış sorğu vərəqindən istifadə olunmuşdur.

Toplanan məlumatların statistik emalı IBM SPSS Statistics proqramının 25.0 versiyası vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Analiz zamanı deskriptiv statistika, Pearson korrelyasiya analizi və müstəqil seçmələr üzrə t-test metodlarından istifadə edilmişdir.

Nəticələr

Tədqiqat çərçivəsində dəyişənlərin ümumi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək məqsədilə təsviri statistika göstəriciləri təhlil edilmişdir. Bu mərhələdə əldə olunan nəticələr dəyişənlərin orta və yayılma səviyyəsini qiymətləndirməyə imkan verir. Həmçinin, bu göstəricilər sonrakı statistik analizlərin daha dəqiq şərh olunmasına əsas yaradır.

Cədvəl 1. Tədqiqat dəyişənlərinin deskriptiv göstəriciləri

Dəyişən	N	M	SD
Həyat məmnunluğu	100	21.34	4.66
Psixoloji simptomlar	100	49.68	14.21

Tədqiqat dəyişənlərinin deskriptiv göstəriciləri Cədvəl 1-də təqdim olunmuşdur. Nəticələrə əsasən, həyat məmnunluğu üzrə orta göstərici 21.34 (SD = 4.66), psixoloji simptomlar üzrə isə 49.68 (SD = 14.21) təşkil etmişdir. Bu göstəricilər dəyişənlər üzrə iştirakçıların ümumi paylanmasını və variasiya səviyyəsini əks etdirir.

Tədqiqat dəyişənləri arasında əlaqəni müəyyən etmək məqsədilə Pearson korrelyasiya analizi aparılmışdır.

Cədvəl 2. Psixoloji simptomlar və həyat məmnunluğu arasında korrelyasiya əlaqəsi

Dəyişənlər	1	2
1. Həyat məmnunluğu	—	-0.658
2. Psixoloji simptomlar	-0.658	—

Qeyd: $p < .001$

Korrelyasiya analizinin nəticələri göstərmişdir ki, həyat məmnunluğu ilə psixoloji simptomlar arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli, mənfi istiqamətli və güclü əlaqə mövcuddur ($r = -0.658$, $p < .001$). Bu nəticə psixoloji simptomların artması ilə həyat məmnunluğunun azalması arasında əks istiqamətli əlaqə olduğunu göstərir.

Qruplar arasında müşahidə olunan fərqlərin statistik cəhətdən əhəmiyyətli olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test tətbiq edilmişdir. Analizdən əvvəl qruplar üzrə dispersiyaların bərabərliyi Levene testi vasitəsilə yoxlanılmışdır.

Cədvəl 3. Sosial dəstək səviyyəsinə görə həyat məmnunluğunun müqayisəsi

Sosial dəstək	N	M	SD
Aşağı	52	17.79	2.89
Yüksək	48	25.19	2.75

Sosial dəstək səviyyəsinə görə həyat məmnunluğunun fərqlərini müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test analizi aparılmışdır. Nəticələr göstərmişdir ki, sosial dəstək səviyyəsi aşağı olan qadınların həyat məmnunluğu orta göstəricisi ($M = 17.79$, $SD = 2.89$), sosial dəstək səviyyəsi yüksək olan qadınlara nisbətən ($M = 25.19$, $SD = 2.75$) daha aşağıdır. Qruplar arasındakı fərq statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmuşdur ($t(98) = -13.069$, $p < .001$). Bu nəticə sosial dəstəyin həyat məmnunluğu üzərində mühüm təsirə malik olduğunu göstərir.

Xroniki xəstəliyi olan və olmayan menopauza dövründəki qadınlar arasında simptomların səviyyəsində fərqin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test analizi aparılmışdır.

Cədvəl 4. Xroniki xəstəliyə görə simptomların müqayisəsi

Xroniki xəstəlik	**N**	**M**	**SD**
Yoxdur	55	41.00	12.44
Var	45	60.29	7.41

Xroniki xəstəliyi olan və olmayan menopauza dövründəki qadınlar arasında simptomların səviyyəsində fərqin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test analizi aparılmışdır. Nəticələr göstərmişdir ki, xroniki xəstəliyi olan qadınlarda simptomların orta göstəricisi ($M = 60.29$, $SD = 7.41$), xroniki xəstəliyi olmayan qadınlara nisbətən ($M = 41.00$, $SD = 12.44$) daha yüksəkdir. Qruplar arasındakı fərq statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmuşdur ($t(98) = -9.152$, $p < .001$). Bu nəticə xroniki xəstəliyin menopauza dövründə simptomların artmasına təsir etdiyini göstərir.

Cinsi həyatı aktiv olan və olmayan menopauza dövründəki qadınlar arasında həyat məmnunluğu səviyyəsində fərqin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test analizi aparılmışdır.

Cədvəl 5. Cinsi həyatın mövcudluğuna görə həyat məmnunluğunun müqayisəsi

Cinsi həyat	**N**	**M**	**SD**
Aktivdir (bəli)	60	24.12	3.32
Aktiv deyl (xeyr)	40	17.18	2.98

Cinsi həyatı aktiv olan və olmayan menopauza dövründəki qadınlar arasında həyat məmnunluğu səviyyəsində fərqin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test analizi aparılmışdır. Nəticələr göstərmişdir ki, cinsi həyatı aktiv olan qadınların həyat məmnunluğu orta göstəricisi ($M = 24.12$, $SD = 3.32$), aktiv olmayan qadınlara nisbətən ($M = 17.18$, $SD = 2.98$) daha yüksəkdir. Qruplar arasındakı fərq statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmuşdur ($t(98) = 10.678$, $p < .001$). Bu nəticə cinsi həyatın aktivliyinin həyat məmnunluğu ilə müsbət əlaqəli olduğunu göstərir.

İşləyən və işləməyən menopauza dövründəki qadınlar arasında həyat məmnunluğu səviyyəsində fərqin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test analizi aparılmışdır.

Cədvəl 6. İş vəziyyətinə görə həyat məmnunluğunun müqayisəsi

İş vəziyyəti	**N**	**M**	**SD**
İşləyir	53	24.75	2.83
İşləmir	47	17.49	3.02

İşləyən və işləməyən menopauza dövründəki qadınlar arasında həyat məmnunluğu səviyyəsində fərqin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test analizi aparılmışdır. Nəticələr göstərmişdir ki, işləyən qadınların həyat məmnunluğu orta göstəricisi (M = 24.75, SD = 2.83), işləməyən qadınlara nisbətən (M = 17.49, SD = 3.02) daha yüksəkdir. Qruplar arasındakı fərq statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmuşdur (t(98) = 12.418, p < .001). Bu nəticə işləməyin həyat məmnunluğu ilə müsbət əlaqəli olduğunu göstərir.

Psixoloji və/və ya psixiatrik dəstək alan və almayan menopauza dövründəki qadınlar arasında psixoloji simptomların səviyyəsində fərqin olub-olmadığını müəyyən etmək məqsədilə müstəqil seçmələr üzrə t-test analizi aparılmışdır.

Cədvəl 7. Peşəkar dəstəyə görə psixoloji simptomların müqayisəsi

Peşəkar dəstək	**N**	**M**	**SD**
Almır	68	43.51	12.59
Alır	32	62.78	6.45

Aparılan analiz nəticəsində psixoloji və/və ya psixiatrik dəstək alan və almayan menopauza dövründəki qadınlar arasında psixoloji simptomların səviyyəsində statistik cəhətdən əhəmiyyətli fərq müəyyən edilmişdir. Nəticələr göstərmişdir ki, peşəkar dəstək alan qadınların psixoloji simptomlar üzrə orta göstəricisi (M = 62.78, SD = 6.45), dəstək almayan qadınlara nisbətən (M = 43.51, SD = 12.59) daha yüksəkdir (t(98) = -8.154, p < .001).

Beləliklə, əldə olunan nəticələr ilkin fərziyyəni təsdiqləməmişdir. Bu hal psixoloji simptomların yüksək olduğu qadınların daha çox peşəkar dəstəyə müraciət etməsi ilə izah oluna bilər.

Müzakirə

Aparılmış tədqiqatın nəticələri menopauza dövründə müşahidə olunan simptomlar ilə həyat məmnunluğu arasında əhəmiyyətli əlaqələrin mövcud olduğunu göstərmişdir. Əldə olunan nəticələrə əsasən, menopauza simptomları ilə həyat məmnunluğu arasında mənfi istiqamətli və statistik cəhətdən əhəmiyyətli əlaqə müəyyən edilmişdir. Bu nəticə göstərir ki, simptomların intensivliyi artdıqca qadınların həyat məmnunluğu səviyyəsi azalır. Bu tapıntı əvvəlki tədqiqatların nəticələri ilə uyğunluq təşkil edir və menopauzanın psixoloji rifah üzərində mühüm təsirə malik olduğunu bir daha təsdiqləyir (Ali et al., 2020).

Sosial dəstək səviyyəsi ilə bağlı nəticələr göstərmişdir ki, sosial dəstəyi yüksək olan qadınların həyat məmnunluğu səviyyəsi daha yüksəkdir. Bu hal sosial münasibətlərin və ailə dəstəyinin menopauza dövründə qoruyucu faktor kimi çıxış etdiyini göstərir. Ədəbiyyatda da qeyd olunduğu kimi, güclü sosial dəstək psixoloji simptomların təsirini azaldaraq fərdin həyat keyfiyyətini yüksəldir (Süss et al., 2021).

Xroniki xəstəlik amili də tədqiqatda mühüm nəticələrdən biri kimi ortaya çıxmışdır. Xroniki xəstəliyi olan qadınlarda psixoloji simptomların səviyyəsinin daha yüksək olması onların həm fiziki, həm də psixoloji yük altında olduqlarını göstərir. Bu nəticə əvvəlki tədqiqatlarla üst-üstə düşür və xroniki xəstəliklərin psixoloji rifaha mənfi təsir göstərdiyini təsdiqləyir.

Cinsi həyatın aktivliyi ilə bağlı nəticələr göstərmişdir ki, cinsi həyatı aktiv olan qadınların həyat məmnunluğu daha yüksəkdir. Bu hal intim münasibətlərin emosional yaxınlıq və psixoloji rifah baxımından mühüm rol oynadığını göstərir. Ədəbiyyatda da cinsi aktivliyin həyat keyfiyyəti ilə müsbət əlaqədə olduğu qeyd olunur (Dennerstein et al., 2000).

İşləmə statusu ilə bağlı əldə olunan nəticələrə əsasən, işləyən qadınların həyat məmnunluğu səviyyəsi işləməyən qadınlara nisbətən daha yüksək olmuşdur. Bu nəticə sosial aktivliyin, iqtisadi müstəqilliyin və gündəlik fəaliyyətin psixoloji rifah üzərində müsbət təsir göstərdiyini ortaya qoyur.

Psixoloji və ya psixiatrik dəstək ilə bağlı nəticələr isə göstərmişdir ki, bu cür dəstək alan qadınlarda psixoloji simptomların səviyyəsi daha yüksək olmuşdur. Bu nəticə ilk baxışda gözləniləninin əksinə görünsə də, izah oluna bilər ki, daha ağır simptomları olan qadınlar peşəkar dəstəyə daha çox müraciət edirlər. Bu səbəbdən dəstək alan qrupda simptom səviyyəsinin yüksək olması təbii hal kimi qiymətləndirilə bilər.

Ümumilikdə, əldə olunan nəticələr menopauza dövrünün yalnız bioloji deyil, eyni zamanda psixoloji və sosial aspektləri ilə birlikdə qiymətləndirilməsinin vacibliyini göstərir. Bu isə menopauza dövründə qadınların həyat keyfiyyətinin artırılması üçün kompleks və çoxşaxəli yanaşmanın tətbiqinin zəruriliyini ortaya qoyur.

Tövsiyələr

Bu tədqiqat nəticəsində menopauza dövründə somatik və psixoloji simptomlar ilə həyat məmnunluğu arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli mənfi əlaqə müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, sosial dəstək, məşğulluq və cinsi aktivliyin həyat məmnunluğunu artıran, xroniki xəstəliklərin isə azaldan amillər olduğu aşkar olunmuşdur. Bundan əlavə, psixoloji və ya psixiatrik dəstək alan qadınlarda simptomların daha yüksək olduğu müəyyən edilmişdir.

Menopauza dövründə qadınların həyat keyfiyyətinin artırılması məqsədilə psixoloji və sosial dəstək proqramlarının gücləndirilməsi tövsiyə olunur. Xüsusilə ailə və sosial mühitdə dəstəyin artırılması, qadınların aktiv sosial və əmək fəaliyyətinə cəlb olunması vacib hesab edilir. Bununla yanaşı, menopauza dövründə psixoloji simptomların vaxtında müəyyən edilməsi və peşəkar dəstək xidmətlərinə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Nazik, E., Arslan, S., Karaçay Yıkar, S., Nazik, H., Özdemir, F., & Ejder Apay, S. (2021). Menopausal symptoms and factors affecting it: A sample of Turkish women. KSU *Medical Journal*, 16(3), 341–349. https://doi.org/10.17517/ksutfd.811145
2. Karasu, Y. (2025). Menopoz: Biyolojik nedenler, klinik sonuçlar ve kanıta dayalı yönetim. *Guven Medical and Health Sciences*, 2(3), 62–67.
3. Matthews, K. A., & Bromberger, J. T. (2005). Does the menopausal transition affect health-related quality of life? *The American Journal of Medicine*, 118(12B), 25S–36S. https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2005.09.032
4. Freedman, R. R. (2005). Hot flashes: Behavioral treatments, mechanisms, and relation to sleep. *The American Journal of Medicine*, 118(12B), 124S–130S. https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2005.09.046

5. Avis, N. E., Brockwell, S., & Colvin, A. (2005). A universal menopausal syndrome? *The American Journal of Medicine*, 118(12B), 37S–46S. https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2005.09.057
6. Schmidt, P. J. (2005). Mood, depression, and reproductive hormones in the menopausal transition. *The American Journal of Medicine*, 118(12B), 54S–58S. https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2005.09.033
7. Cohen, L. S., Soares, C. N., & Joffe, H. (2005). Diagnosis and management of mood disorders during the menopausal transition. *The American Journal of Medicine*, 118(12B), 93S–97S. https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2005.09.042
8. Gümüşay, M., & Erbil, N. (2019). The effect of attitudes towards menopause on menopause-specific quality of life of women. *Ordu University Journal of Nursing Studies*, 2(2), 96–109.
9. Woods, N. F., & Mitchell, E. S. (2005). Symptoms during the perimenopause: Prevalence, severity, trajectory, and significance. *The American Journal of Medicine*, 118(12B), 14S–24S. https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2005.09.032
10. Ali, A. M., Ahmed, A. H., & Smail, L. (2020). Psychological climacteric symptoms and attitudes toward menopause among Emirati women. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(14), Article 5028. https://doi.org/10.3390/ijerph17145028
11. İnceboz, Ü., Demirci, H., Özbaşaran, F., Çoban, A., & Nehir, S. (2010). Factors affecting the quality of life in climacteric women in Manisa region. *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 27(2), 111–116. https://doi.org/10.5174/tutfd.2008.01050.2
12. Süss, H., Willi, J., Grub, J., & Ehlert, U. (2021). Psychosocial factors promoting resilience during the menopausal transition. *Archives of Women's Mental Health*, 24(2), 231–241. https://doi.org/10.1007/s00737-020-01055-7
13. Dennerstein, L., Lehert, P., Burger, H., & Guthrie, J. (2005). Sexuality: Changes in sexual function in middle-aged women. *The American Journal of Medicine*, 118(12B), 59S–63S. https://doi.org/10.1016/j.amjmed.2005.09.034

QUALITY OF LIFE AND SYMPTOMS DURING MENOPAUSE: ANALYSIS OF RELATIONSHIP

H.R.Salimzadeh

SUMMARY

This article examines the relationship between menopausal symptoms and quality of life in women during the menopausal period. The study was conducted on 100 participants, and the data were analyzed using statistical methods. The results revealed a significant negative relationship between symptoms and quality of life. Additionally, social support, employment status, and sexual activity were found to positively influence life satisfaction. The findings highlight the importance of a biopsychosocial approach in improving women's well-being during menopause.

КАЧЕСТВО ЖИЗНИ И СИМПТОМЫ В ПЕРИОД МЕНОПАУЗЫ: АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ

Х.Р.Салимзаде

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается взаимосвязь между симптомами менопаузы и качеством жизни женщин. В исследовании приняли участие 100 женщин, данные были обработаны с использованием статистических методов. Результаты показали наличие значимой отрицательной связи между выраженностью симптомов и уровнем удовлетворенности жизнью. Также установлено, что социальная поддержка, занятость и сексуальная активность положительно влияют на качество жизни. Полученные результаты подчеркивают важность биопсихосоциального подхода к улучшению состояния женщин в период менопаузы.

Məqalə redaksiyaya 4 may 2026 tarixində daxil olmuş, 5 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

HÜQUQ, TARİX VƏ SİYASİ ELMLƏR BÖLMƏSİ

SECTION OF LAW, HISTORY AND POLITICAL SCIENCE

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 327
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.17

FUNCTIONAL AND POLITICAL SPILLOVER FROM EU COOPERATION IN GEORGIA, ARMENIA, AND AZERBAIJAN

R.R.Dadashli
Khazar University
41 Mahsati St., Baku, Azerbaijan
e-mail: rahil.dadashli@khazar.org

Açar sözlər: Avropa İttifaqı, neofunksionalizm, spillover təsirləri, institusional islahat, Cənubi Qafqaz

Keywords: European Union, neofunctionalism, spillover effects, institutional reform, South Caucasus

Ключевые слова: Европейский Союз, неофункционализм, эффекты перелива, институциональная реформа, Южный Кавказ

INTRODUCTION

The evolution of EU economic cooperation has not only reshaped internal governance structures but also generated spillover effects across neighbouring regions. This article examines how policy instruments such as the ENP and CEPA have influenced institutional reforms in the South Caucasus, highlighting both the opportunities and limitations of integration theory in practice. The purpose of this article is to examine "Neofunctionalism" theory originally proposed for explaining the integration process of the EU, yet later it was extended to explain other integration processes happening in South America (Nolte & Weiffen, 2024), Africa (Aniche, 2015), Asia (Dedeoglu & Bilener, 2017: Spandler, 2019), and North America (Hussain, 2012). Nevertheless, this theory has not been applied to explain the integartion porcesses happening in South Cauacsusu facilitated by the EU. Thus, this article aims to fill that gap and investigate the neofunctionalism theory, especially the spillover efect in this region. In order to fill the gap, the research asks a question how do the EU's economic cooperation instruments (DCFTA, CEPA, PCA, ENP) generate functional and political spillover effects that influence institutional reforms in the South Caucasus states within the framework of neofunctionalism? While answering this question the hypothesis which says EU economic cooperation instruments generate functional and political spillover effects that drive institutional reforms in the South Caucasus was put forth.

In this study, the central independent variable is defined as the depth and intensity of the European Union's economic cooperation with the South Caucasus states. A crucial mediating variable in this research is administrative and technical socialization, which captures the degree of routine interaction between EU institutions and domestic bureaucracies. This includes participation in EU funded programmes such as Twinning, TAIEX, parliamentary hearings, policy retreats, and sectoral dialogues that facilitate the transfer of norms, practices, and administrative standards. The article provides several measurable examples of such interaction: Azerbaijan has implemented nearly 50 Twinning

projects; Georgia regularly conducts parliamentary reviews on DCFTA implementation; and Armenia engages in structured CEPA monitoring and capacity building processes. The frequency and depth of these interactions determine the extent to which domestic officials internalize EU norms, develop administrative capacities, and translate economic commitments into broader governance reforms.

The main dependent variable is spillover effects, which appear in two dimensions consistent with neofunctionalist theory: functional spillover and political spillover. Functional spillover refers to the diffusion of reforms from the initial economic domain into adjacent technical sectors. This framework operationalizes neofunctionalism for the South Caucasus context and provides a basis for assessing cross case differences in reform outcomes.

1. ANALYTICAL FRAMEWORK

The theory of neofunctionalism was created by E. Haas and Lindberg to shed light on the process of integration of contemporary EU in 1950-1960. “The Uniting Europe” by Haas (1958) and “The Political Dynamics of European Economic Integration” by Lindberg (1963) have served as core sources for proponents of this theory. In comparison to functionalism which says that the cooperation in economic areas will eventually lead to peace, Neofunctionalism views European integration as a process driven by elites stance and spillover effects, where cooperation in one sector creates pressures for integration in related sectors (Niemann, Lefkofridi, & Schmitter, 2018). This theory advances claims of functionalism. This claims that integration is a process which does not end and is not an outcome. Neofunctionalism explains European integration through the concept of spillover, which describes how integration in one sector creates pressures for integration in others due to functional and economic interdependence. Spillovers can be traced in various fields, one being as claimed by Haas is functional spillover which says sectoral integration in EU case coal and steel generate technical pressures requiring related sectors (like transport) to integrate as well, ensuring efficiency and stability across the economy. Nevertheless, Lindberg and Scheingold (1970) introduced the distinction between functional and political spillover; analysed elite support and interest group mobilization. This means that as national political, business, and social groups realize that domestic solutions are insufficient, they shift activities and loyalties toward European institutions, thereby promoting further integration. In this effect, socialization or engranage plays very important role which brings those elites together so that frequent interaction among officials which fosters consensus, accommodation, and a supranational problem-solving dynamic beyond mere national bargaining may take place. However, A. Moravcsik (1993; 1998) criticized neofunctionalism and offered another perspective to explain the integration process of contemporary EU. One of the major contrasts of Liberal Intergovernmentalism to neofunctionalism is that rather than focusing on a single isolated act (namely spillover effect) it approaches from a wider perspective and claim to be a “Grand Theory”. The theory is based on two simple assumptions. One is that states actors though is not an actor of realist theory rather an actor which is a master of treaties. And second is that states are rational actors and they act to increase the utility which is resemblance of Utilitarianism theory of Bentham and Mill (Niemann, Lefkofridi, & Schmitter, 2018, pp. 67-69). Hence, these assumptions realize in a three-stage process as states first define their preferences, subsequently, they bargain to reach out a favourable

outcome, eventually, they either create or adjust institutions to secure those outcomes (see figure 1) (Moravcsik, 2018).

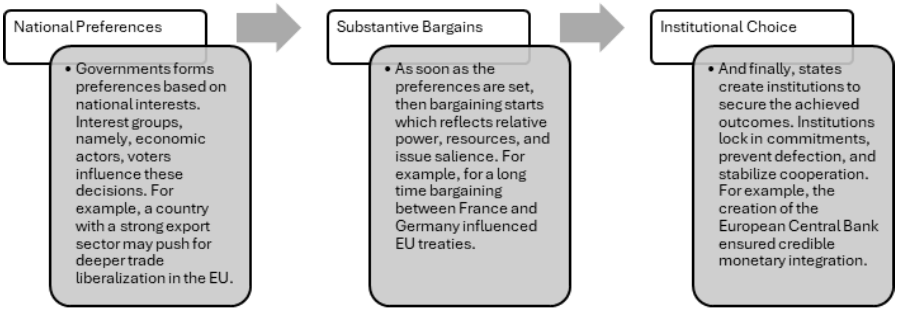

Figure 1. Three-stage process proposed by Liberal Intergovernmentalism. Source: findings from Niemann, Lefkofridi, & Schmitter (2018)

In our case though those theories were made for the EU, we will try to use it to explain the relations between the EU and three South Caucasus states namely, Azerbaijan, Armenia and Georgia. However, this approach is confrontation of these two theories rather than defining which one fits well. First, we understand that there are two sides of relations. The EU which is sui generis and merges elements of governments, international organizations and supranational entity on the one hand, and on the other hand three Caucasus republics which are state actors of the relations. In other words, in order to explain the EU's stance neo-functionalism theory gives more opportunities, while Caucasus States can be explained through the lenses of liberal intergovernmentalism. Thus, the EU by employing various tools like trade agreements, high level meeting, cultural-educational exchange programs managed to spill the fruits of these achievements to other fields like political rapprochement. Moreover considering that the most effective field that EU can excel is economic field and more likely toa chieve its goals by emphasising more on this regard, meaning that, integration in this field has more chance to spillover to other fields (see table 1) (Dadashli, 2025). The effect of spillover is felt in two dimensions:

Firstly, how spillover effect integrates fields (political, social, and others) and accelerate relations between each South Caucasus republics and the EU? It is called "Vertical Spillover" and posits that sectorial cooperation generates pressures for reforms and integration in each country.

Additionally, functional spillover can be traced in energy cooperation (Southern Gas Corridor) requires transport, infrastructure, and regulatory harmonization. This can spill into broader regional cooperation. Functional spillover in the South Caucasus happened when cooperation in one sector (like trade or energy) created technical and regulatory pressures for integration in related sectors. More clearly, economic agreements required reforms in law, governance, and infrastructure, which spilled into broader political and institutional domains.

Secondly, how EU's weight is felt among Azerbaijan, Armenia, and Georgia. In other words, what EU fostered integration field (will) spillover to other fields. It is called "Horizontal Spillover", in other words, "Intra-Caucasus" and explains how reforms or integration in one South Caucasus state create pressures or incentives for neighbouring

states to follow suit, fostering regional convergence. Yet, in this article the first dimension will be analysed.

2. RESULTS AND DISCUSSION

2.1. GEORGIA AND ARMENIA

Comprehensive Free Trade Area (DCFTA Georgia in 2014 signed Association Agreement and Deep and) with the EU (Comission, 2025). The aim of this agreement is to give access to Georgia to EU market and bring various reforms. It brings about numerous legal reforms which leaded to liberalization of economy:

- It is based on the principles of the World Trade Organisation.
- It removes all import duties on goods and provides for broad mutual access to trade in services.
- It allows EU and Georgian companies to set up a subsidiary or a branch office on a non-discriminatory basis.
- This allows the foreign company to benefit from the same treatment as domestic companies in the partner’s market.

According to European Commission (2025) “The DCFTA is a vehicle to allow to bring Georgian trade-related legislation closer to selected pieces of the EU legal framework. This will improve governance, strengthen the rule of law and provide more economic opportunities by expanding the EU market to Georgian goods and services. It will also attract foreign investment to Georgia.” In 2024 Georgian parliament held hearing regarding to the achievements which was brought about by EU cooperation. Gennadi Arvaladze Deputy Minister of Economy and Sustainable Development reported that that over 65% of Georgia’s legislation is now harmonized with EU standards, strengthening institutions and regulatory frameworks. Institutional and infrastructural reforms have been introduced in areas like technical regulation, standardization, metrology, accreditation, conformity assessment, and market supervision. Within the frame of Priority Action Plan (2024–25) the first mutually agreed framework with the EU was drafted, covering reforms not only within DCFTA obligations but also in energy, transport, and communications (Georgian Parliament, 2024).

Tangible economic results along with their spillover to other fields are noteworthy. Let’s look at them closely. According to the report by Centre for European Policy Studies (2022) the EU became Georgia’s largest trading partner (27% of total trade by 2021) and Georgian exports to the EU grew by roughly 12% annually since 2014. Moreover, aproximately 70% of EU acquis in areas like food safety, competition, and public procurement were accepted. New agencies also were created like Sanitary and Phytosanitary and food safety bodies. Between 2015-2019 it is believed over 6000 Small and Medium-sized Enterprises (SME) received EU fundings to foster export to the EU and more than 300 EU-funded civil society projects have been possible since 2014 until 2021 (EU Neighbours East, 2021). In European Comission Report on Georgia (2024) it is mentioned that new “Law on Public Procurement” (2022) was adopted and creation of the State Procurement Agency’s e-platform aligned with EU directives. Competition Agency was given more power such as investigative powers which leaded to enforcement of anti-cartel rules and merger control aligned with EU acquis. Another novelty was establishment of specialized commercial chambers in Tbilisi City Court.

In case of Armenia, the major driving economic tool was Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA) which was signed by Armenia in 2017 and came into force in 2021 (CEPA, 2018). This agreement covers justice, taxation, climate, migration, and safety standards, requiring Armenia to modernize its institutions. As a result, functional spillover across CEPA's sectoral and regulatory domains happened. Initially, standard alignment leaded to market integration. It means that, CEPA's reduction of trade barriers and alignment on intellectual property, competition, and procurement create interdependence that pressures adjacent sectors like transport and energy to harmonize standards for efficiency gains. Politically, institutional capacity which results in policy coordination meaning that judicial independence, anti-corruption, and public administration reforms strengthen horizontal coordination, enabling ministries and agencies to sustain deeper policy alignment with EU counterparts. As coordination routines stabilize, political actors find it easier to expand cooperation agendas beyond the original scope. And eventually, cultivated spillover via EU–Armenia policy entrepreneurship realized in EU-led support in regulatory approximation: policy entrepreneurs guide sequencing and capacity-building to unlock adjacent domains namely, competition enforcement enabling fair energy markets. Another important point here is also benchmarking against EU practises which allows Armenia to align its standards with EU's without ascending (Project "Support to CEPA Monitoring, Implementation and Communication", 2025).

To evaluate the achieved outcomes 2025 representatives of the EU and Armenia came together for reviewing four years of cooperation. In the meting the below achievements were emphasised with future developments that:

- CEPA has become the foundation of bilateral relations, guiding reforms and cooperation.
- Armenia has begun aligning its economic development policies with EU norms, which is expected to improve competitiveness and integration into European markets.
- Armenian authorities presented a review showing steady advancement in reforms despite internal and external challenges.
- Negotiations are underway to broaden cooperation into areas like security reforms and visa liberalisation.
- While still in progress, CEPA reforms are designed to bring concrete improvements in governance, economic opportunities, and potentially mobility (visa liberalisation).
- Armenia's reform trajectory is acknowledged by EU officials, reinforcing its credibility and integration prospects (Delegation of the EU to Armenia, 2025).

Let's look at several cases which show how Armenian's different sectors came under the "zone of spillover effect" because of CEPA:

1. In 2024, the EU supported 11,853 SMEs and funded 40 projects. Together, these projects generated approximately 27,313 new jobs and contributed to a notable 17.2% increase in the total turnover of SMEs in Armenia.
2. The EU has allocated €32 million in budget support and technical assistance for Armenia's education sector for the period 2023–2025. This initiative focuses on enhancing secondary education and improving access to quality learning in rural areas. By 2024, renovation work had begun in at least seven schools, and multi-age classes were introduced in 117 schools across the Syunik region.

3. Around 47 kindergartens and 6 polyclinics are being renovated in line with the most up-to-date energy efficiency standards and benefit from the renewable green energy installations.
4. The EU-TUMO Convergence Centre is revolutionising digital skills education for Armenian youth. So far, TUMO Labs' Guided Self-Learning programmes have received more than 7,500 applicants and enrolled over 2,000 students. TUMO Labs hosted 52 projects, organised 3 incubations with 18 graduating teams and supported the registration of 4 startups (EU4Armenia, 2025).

2.2. AZERBAIJAN

The relations between Azerbaijan and the EU have gone a profound development since the early 2000 stretching from economic partnership later spilling over to education, political reforms, legal reform, environmental standards, education, civil society, and digitalization. While the EU's initial focus was on trade, investment, and energy security, the mechanisms and instruments of economic integration—ranging from the Partnership and Cooperation Agreement (PCA) to the European Neighbourhood Policy (ENP), the European Neighbourhood Instrument (ENI), and the ongoing negotiations for a Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA)—have catalysed changes far beyond the economic sphere. The initial substantial legal framework that solidified the EU-Azerbaijan relations was Partnership and Cooperation Agreement (PCA), signed in 1996 and in force since 1999. So far relations are being conducted within the frameworks of five initiatives.

Yet economic sector as assumed before has proven to be most successful sector. The EU is Azerbaijan's largest trading partner, accounting for approximately 41.2% of Azerbaijan's total trade in goods in 2024 and is the destination for 63.3% of Azerbaijan's exports (1st place). The trade relationship is highly asymmetrical: EU imports (13.2 %, 3rd place) from Azerbaijan are dominated by mineral fuels (98.3% in 2024), while EU exports to Azerbaijan are more diversified, led by machinery, transport equipment, chemicals, and manufactured goods (European Commission, 2024). Another initiative that generated favourable outcome was EU4Business initiative. It has played a crucial role in supporting small and medium-sized enterprises (SMEs) in Azerbaijan, providing funding, training, and export support. In 2022, 8,726 SMEs were supported, generating €19 million in additional income and 3,639 new jobs, with a 12% increase in turnover and a 10% rise in exports (EU4Business, 2023).

The most important initiate yet has been "The Southern Gas Corridor". It is comprising the Shah Deniz II field, the South Caucasus Pipeline (SCP), the Trans-Anatolian Pipeline (TANAP), and the Trans-Adriatic Pipeline (TAP), represents a strategic initiative to bring Caspian gas to European markets, bypassing Russia. TAP began delivering gas to Italy, Greece, and Bulgaria in December 2020. By early 2026, TAP had supplied over 54 billion cubic meters (bcm) of gas to Europe, with Italy receiving 45.4 bcm (Paraskova, 2026). Azerbaijan's gas production reached 51.5 bcm in 2025, with 25.2 bcm exported half of which went to Europe. The 2022 Memorandum of Understanding on Strategic Partnership in Energy committed to doubling Azerbaijani gas exports to the EU by 2027, targeting at least 20 bcm annually. The EU and Azerbaijan are also cooperating on renewables, with major investments in wind and solar projects, and plans for a green energy corridor across the Black Sea (Huseynli, 2024).

Azerbaijan's strategic position at the intersection of Europe and Asia has established it as a key hub for transport and logistics. Recognizing this advantage, the EU has actively supported significant infrastructure initiatives to enhance connectivity and regional integration:

- Baku-Tbilisi-Kars (BTK) Railway: Opened in 2017, the BTK railway provides a direct rail link from the Caspian Sea to Europe via Georgia and Turkey. Recent upgrades, co-financed by the EU and regional partners, have increased their capacity five-fold to 5 million tons annually.
- Port of Baku: The EU has provided technical expertise and investment to modernize the port, which handled 7.4 million tons of cargo in 2023, with 72% as transit freight.
- Middle Corridor (Trans-Caspian International Transport Route): The EU has allocated €10 billion to bolster Middle Corridor infrastructure, aiming to make Azerbaijan an indispensable East–West transit corridor, especially as shippers divert goods away from Russia due to geopolitical tensions (Bahmanli, 2025).

And finally, EU Financial Assistance and Investment Instruments represent another tool that EU employes. The EU's financial support for Azerbaijan is channeled through several instruments.

The economic cooperation between the EU and Azerbaijan has produced significant spillover effects into governance, legal reforms, environmental standards, education, civil society, and digitalization. These effects are both direct—through conditionality, technical assistance, and capacity building—and indirect, as economic modernization creates demand for improved institutions and standards. Yet we can analyse those which are officially announced and agreements reached out. One major advance happened in judicial sector. Over 50 Twinning projects were realized to train ministries, public institutions in order that the EU's practice, judicial reform, public administration, and regulatory approximation can be transferred to these agencies. The first phase of programme covered 2008-2018 years and started with Ministry of Economy, yet Ministry of Ecology was the biggest beneficiary with €1.4 million especially for environmental monitoring systems (Asadi, 2018).

Supported by the World Bank and EU, "Judicial Services and Smart Infrastructure Project" modernized court infrastructure, introduced nationwide e-court and e-enforcement systems, and piloted AI tools. Between 2014 and 2024, 12 new court complexes were built, and the e-court system allowed judges to handle three times more cases, reducing average processing time from 187 to 119 days. User satisfaction with courts rose from 44.6% to 69.3% (World Bank, 2025).

As a result of PCA and its subsequent agreements Azerbaijan was motivated to push for further approximation and reform sin judicial sector, gradually aligning its law with that of the EU. Technical assistance, twinning, and TAIEX projects have facilitated this process (Partnership and Cooperation Agreement, 2009).

In terms of enhancing public administration, civil service and anti-corruption reforms the EU has supported reforms to increase transparency, accountability, and efficiency in public institutions, including the implementation of the Open Government Partnership (OGP) Action Plan and the State Programme for Justice Development 2019–2023 (EaP, 2017).

As far as environmental standards and policy are concerned, with the help of the EU in 2021 "Law on the Use of Renewable Energy Sources" was adopted which regulates

the production, consumption, and integration of renewables into Azerbaijan's energy mix (Huseynli, 2024). Within the "EU4Environment Programme" support for Ministry of Ecology was facilitated which helped in terms of administrative capacity for green transition, policy development, and implementation of environmental legislation (EU4Environment, 2023, pp. 13, 42, 68).

Furthermore, with the introduction of Green Energy Corridor which was initialized in COP29 (2024) Azerbaijan, Georgia, Hungary, and Romania signed an agreement to transmit green energy from Azerbaijan to Europe, with EU participation (Huseynli, 2024, pp. 30-31). Institutional backing of green energy transition is not only limited to agreements but also dates to 2009 when Eastern Europe Energy Efficiency and Environment partnership program was initiated and has been operating including South Caucasus sates too. The E5P's aim is to support high impact energy efficiency and environmental investments in the Eastern Partnership countries. The fund also supports policy dialogue and regulatory reform (E5P, 2009).

Maybe the most important sector that plays vital role in all states social life is education and human rights. The latter has also been affected by the influence of the EU between the EU and Azerbaijan. One of the is Erasmus academic mobility program that was initiated by the EU and is believed that between 2015 and 2019, nearly 1,600 students and academic staff from Azerbaijan studied or taught in EU countries, and almost 900 EU nationals went to Azerbaijan. Over 3,300 young people participated in exchanges, training, and volunteering projects (European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture., 2025). Moreover, different frames were used for further integration such as EU4Youth and EU4Skills. The EU has supported the modernization of Vocational Education and Training (VET) infrastructure, curricula, and teacher training, with a focus on digital and green skills. To assess the development Human Capital Index used to monitor progress in education and skills development while "Participation in Lifelong Learning" used for tracking outcomes of EU-supported reforms. However, in 2025 the head of Azerbaijan's National Erasmus+ Office, Parviz Baghirov announced that the program would be closed soon because of several issues (Azemedia, 2025).

For human rights sector the EU has been the major donor for financing for the organizations in Azerbaijan for a long-time funding over 60 projects between 2007 and 2013 and launching new grant programmes.

One of the sectors that the EU is excelled is good governance especially digital government initiatives. Azerbaijan has signed a €43 million loan agreement with EIB Global to support the digitalisation of its public administration. The loan will finance the construction of two new green data centres in Absheron and Hajigabul, expected to be completed by 2027. These centres aim to modernise public services by making them faster, more secure, and more accessible, while also fostering innovation, cloud services, and skilled job creation. This marks the first loan from the European Investment Bank to Azerbaijan's public sector and aligns with the EU's Economic and Investment Plan for the Eastern Partnership and the Global Gateway strategy (EU Neighbor East, 2024).

The nature of integration between the EU and Azerbaijan is unique thanks to abundant natural resources of the former which drives the relations singlehandedly. However, the other sector, though weakly, yet profoundly got impacted from these relations. Azerbaijan being sceptical regarding to political integration preferred civil sec-

tor, green energy, agriculture, culture and economy more. Furthermore, current situation in Ukrainian front increased importance of Azerbaijan as a supplier of gas and oil to the EU leading to further integration in economic sector. Besides, geopolitical developments in South Caucasus, meaning that, normalization between Azerbaijan and Armenia, which also facilitated cooperation between three South Caucasus republics solidified spillover effect of EU influence.

3. POLICY RECOMMENDATIONS

The analysis of the EU's engagement in the South Caucasus highlights policy avenues to strengthen spillover-driven reforms. Integration remains uneven, but targeted measures can deepen institutional convergence, support governance transformation, and stabilize cooperation. The EU should expand sector-specific cooperation tailored to national capacities. For Georgia and Armenia, this means reinforcing implementation of the Deep and Comprehensive Free Trade Area and the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement, focusing on public administration, judicial independence, competition, and environmental regulation. For Azerbaijan, cooperation should move beyond energy, using green transition programmes, SME development, and digital governance to broaden institutional approximation.

South Caucasus governments should intensify administrative and technical socialization through Twinning projects, TAIEX missions, regulatory dialogues, and joint monitoring. Evidence shows that frequent bureaucratic exchanges, more than formal agreements, drive sustainable reform.

The EU should complement economic cooperation with capacity-building and monitoring frameworks that enhance accountability. Technical assistance to regulatory agencies, support for oversight bodies, and investment in digital transparency tools can reinforce spillover and create political incentives for reform continuity.

Regional cooperation among Georgia, Armenia, and Azerbaijan should be promoted to strengthen horizontal spillover. Trilateral dialogue in transport, energy corridors, environmental protection, customs, and trade facilitation can generate interdependence, supporting stability and convergence.

Finally, resilience must be built into EU–South Caucasus frameworks. Conflict-sensitive planning, energy diversification, and crisis-response mechanisms can shield reforms from external shocks, while encouraging Azerbaijan to diversify its economy in line with European standards. Together, these recommendations aim to deepen sectoral and institutional spillover and foster more stable regional dynamics.

4. CONCLUSION

This study shows that the EU's engagement in the South Caucasus, though uneven and shaped by national preferences, consistently produces spillover effects beyond economics. By examining the Deep and Comprehensive Free Trade Area, the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement, the Partnership and Cooperation Agreement, and the European Neighbourhood Policy in Georgia, Armenia, and Azerbaijan, the analysis demonstrates how deeper economic cooperation pressures reforms in judiciary modernization, competition regulation, environmental protection, education, and digital governance. These outcomes reflect neofunctionalist expectations that economic integration fosters further institutional change through interdependence and

administrative socialization.

Comparative findings reveal variation across the region. Georgia and Armenia, with more comprehensive agreements, show stronger reform trajectories and closer regulatory alignment with the EU. Azerbaijan’s cooperation, largely energy-driven, produces narrower spillovers, mainly in environmental standards, judicial modernization, and digital transformation.

Overall, the EU emerges as a driver of governance transformation in the South Caucasus without offering membership prospects. Economic instruments act as both incentives and mechanisms for institutional change, while administrative and technical socialization channels diffuse European norms into domestic systems. Despite geopolitical tensions and domestic politics shaping reform pace, EU engagement contributes to long-term institutional convergence and modernization, making the South Caucasus a significant case of neofunctionalist dynamics beyond EU borders.

References

1. Aniche, E. (2015). The ‘Calculus’ of Integration or Differentiation in Africa: Post neo-functionalism and the Future of African Regional Economic Communities (RECs). *International Affairs and Global Strategy, 36*, 41-52.
2. Asadi, T. (2018, November 27). EU funds nearly 50 twinning projects in Azerbaijan in 10 years. Retrieved from Report: https://report.az/en/foreign-politics/eu-funds-nearly-50-twinning-projects-in-azerbaijan-in-10-years
3. Azemedia. (2025, March 6). Erasmus+ halted in Azerbaijan, national office to close. Retrieved from aze.media: https://aze.media/erasmus-halted-in-azerbaijan-national-office-to-close/
4. Bahmanli, V. (2025, March 20). Highlight 18/2025: What are the opportunities and challenges of Azerbaijan’s transit role on the Silk Road? Retrieved from MEIG: https://www.meig.ch/highlight-18-2025-what-are-the-opportunities-and-challenges-of-azerbaijans-transit-role-on-the-silk-road/
5. CEPA. (2018, January 26). Official Journal of the European Union. Retrieved from EU-Armenia: https://img1.wsimg.com/blobby/go/5752ebf7-1b3a-495a-a100-10a10049469c/downloads/CEPA%20-%20English-%20with%20Annexes.pdf?ver=1765967530972
6. Comission, E. (2025). Georgia. Retrieved from European Comission: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/georgia_en
7. Dadashli, R. (2025). EU Influence on Azerbaijan-Georgia relations after the SecondKarabakh War: economic, political, and security perspectives. *CES Working Papers, 17*(1), 63-85.
8. Dedeoglu, B., & Bilener, T. (2017). Neo-Functionalist Regional Integration Theory Put to Test in Asia: New Regionalism around India and ASEAN. *Insight Turkey, 19*(4), 155-174.
9. E5P. (2009). Eastern Europe Energy Efficiency and Environment Partnership. Retrieved from e5p: https://e5p.eu/en/about
10. EaP. (2017). EaP: Supporting Reforms, Promoting Change. Retrieved from concilium: https://www.consilium.europa.eu/media/21862/eu-azerbaijan.pdf?utm

11. EU Neighbor East. (2024). Azerbaijan to digitise public administration with €43 million loan from EIB Global. Retrieved from EU Neighbor East: https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/azerbaijan-to-digitise-public-administration-with-e43-million-loan-from-eib-global/?utm_source
12. EU Neighbours East. (2021). SMEs and DCFTA in Georgia: Final Report. Retrieved from https://euneighbourseast.eu/wp-content/uploads/2021/07/smedcftage_finalreport_dp_0.pdf
13. EU4Armenia. (2025, September). The EU and Armenia. Retrieved from EU4Armenia: https://eu4armenia.eu/wp-content/uploads/EU_Armenia_September2025.pdf
14. EU4Business. (2023). Citizens' Summary 2023: Azerbaijan. Retrieved from EU4Business: https://eu4business.eu/reports/citizens-summary-2023-azerbaijan/
15. EU4Environment. (2023). Strengthening administrative capacity for green transition in Azerbaijan: State of play and reflections on possible improvements. EU. *OECD*. Retrieved from EU4Envrionment: https://www.eu4environment.org/app/uploads/2025/03/Strengthening-administrative-capacity-for-green-transition-Azerbaijan-FINAL-output.pdf?utm_source
16. European Comission. (2024). EU Comission Report on Georgia 2024. Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/Georgia%20Report%202024.pdf
17. European Commission. (2024). European Union, Trade in goods with Azerbaijan. Retrieved from *Directorate General Trade and Economic Security*: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_azerbaijan_en.pdf
18. European Commission: Directorate-General for Trade and Economic Security. (2022). Ex-post evaluation of the implementation of the Deep and Comprehensive Free Trade Area between the EU and its Member States and Georgia – Final report. Luxembourg: *Publications Office of the European Union*. Retrieved from https://data.europa.eu/doi/10.2781/7104
19. Georgian Parliament. (2024, March 12). EU Integration Committee Hearing Report on Implementation of DCFTA Agreement. Retrieved from *Parliament of Georgia*: https://parliament.ge/en/media/news/evropastan-integratsiis-komitetma-ghrma-da-qovlismomtsveli-tavisufali-savachro-sivrtsis-shesakheb-shetankhmebis-shesrulebis-angarishi-moismina-1
20. Haas, E. (1958). The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950-1957. *Stanford University Press*.
21. Huseynli, A. (2024). Assessment of the economic relations between Azerbaijan and the European Union in the context of the Russian-Ukrainian war. *Center for Economic and Social Development (CESD)*, 1-39. Retrieved from https://cesd.az/y/panel/uploads/56030198909-CESDPaperAzerbaijanEURelations.pdf
22. Hussain, I. (2012). Reevaluating NAFTA: Theory and Practice (1 ed.). New York: *Palgrave Macmillan New York*. doi:https://doi.org/10.1057/9781137297174
23. ICPEN. (2025, July 31). Consumer protection in the Republic of Armenia is entering a new stage of development, forming a more solid legislative framework. Retrieved

from *International Consumer Protection and Enforcement Network*: https://www.icpen.org/news/1448
24. Lindberg, L. (1963). The political dynamics of European economic integration. Stanford: *Stanford University Press*.
25. Lindberg, L., & Scheingold, S. (1970). Europe's would-be polity; patterns of change in the European community. Englewood Cliffs: *Prentice-Hall*.
26. Moravcsik, A. (1993). Preferences and Power in the European Community: A Liberal Intergovernmentalist Approach. *Journal of Common Market Studies, 31*(4), 473-524. doi:https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.1993.tb00477.x
27. Moravcsik, A. (1998). The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. *Cornell University Press*.
28. Moravcsik, A. (2018). Preferences, Power and Institutions in 21st-century Europe. *Journal of Market Studies, 56*(7), 1648-1674. doi:DOI: 10.1111/jcms.12804
29. NDICI – Global Europe. (2021). Enlargement and Eastern Neighbourhood. Retrieved from https://enlargement.ec.europa.eu/funding-technical-assistance/neighbourhood-development-and-international-cooperation-instrument-global-europe-ndici-global-europe_en
30. Niemann, A., Lefkofridi, Z., & Schmitter, P. (2018). Neofunctionalism. In A. Winner, Thomas Dies, & Tanja Börzel, *European Integration Theory* (3rd ed., pp. 43-65). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press. doi:https://doi.org/10.1093/hepl/9780198737315.003.0003
31. Nolte, D., & Weiffen, B. (2024). The Resilience of Latin American Regionalism: A Neofunctionalist Perspective. *Politische Vierteljahresschrift, 2025*(66), 697-718. doi:https://doi.org/10.1007/s11615-024-00571-w
32. Paraskova, T. (2026, January 13). Azerbaijan's Gas Route Remains Vital for EU Diversification. Retrieved from oilprice: https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Azerbaijans-Gas-Route-Remains-Vital-for-EU-Diversification.html
33. Partnership and Cooperation Agreement. (2009). PARTNERSHIP AND COOPERATION AGREEMENT between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other part. Retrieved from EUR-Lex: http://data.europa.eu/eli/agree_internation/1999/614/oj
34. Project "Support to CEPA Monitoring, Implementation and Communication". (2025). CEPA in Brief. Retrieved from cepasco: https://cepacso.am/en/cepa-in-brief
35. Spandler, K. (2019). Regional Integration through Normative. *5th Joint Nordic Conference on Development Research*, (pp. 2-26). Cophenhagen.
36. World Bank. (2025). Azerbaijan: Modernizing the Judiciary for Better Access, Transparency and Efficiency. Retrieved from *World Bank*: https://www.worldbank.org/en/results/2025/07/18/azerbaijan-modernizing-the-judiciary-for-better-access-transparency-and-efficiency?utm_s

Aİ-NİN GÜRCÜSTAN, ERMƏNİSTAN VƏ AZƏRBAYCANLA ƏMƏKDAŞLIĞINDAN YARANAN FUNKSİONAL VƏ SİYASİ SPİLLOVER TƏSİRLƏRİ

R.R.Dadaşlı

XÜLASƏ

Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın müstəqilliklərini bərpa etdiklərindən (1991) bəri Avropa İttifaqı bu dövlətlərlə müxtəlif vasitələrlə əlaqələr qurmuşdur. Lakin yalnız 2000-ci illərdə bu proses daha kompleks nəticələr vermiş və strukturlaşdırılmış yanaşmaya çevrilmişdir. Bununla belə, Aİ-nin ittifaqı dost ölkələrlə əhatə etmək məqsədinə nail olub-olmaması sualı açıq qalır. Bu keyfiyyət yönümlü tədqiqat neofunksionalizm nəzəriyyəsinə əsaslanaraq Aİ-nin iqtisadi sahədə iştirakı nəticəsində digər sahələrə də «spillover» təsirlərinin necə formalaşdığını araşdırır. Məqalənin əsas məqsədi Aİ-nin üç ölkə ilə münasibətlərini ayrı-ayrılıqda təhlil etmək və verilmiş iddianın doğruluğunu yoxlamaqdır.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ «ПЕРЕЛИВА» ОТ СОТРУДНИЧЕСТВА ЕС С ГРУЗИЕЙ, АРМЕНИЕЙ И АЗЕРБАЙДЖАНОМ

Р.Р.Дадашлы

РЕЗЮМЕ

С момента восстановления независимости Азербайджаном, Грузией и Арменией (1991 г.), Европейский Союз развивает отношения с этими государствами различными средствами. Однако лишь в 2000 е годы данный процесс приобрёл комплексный характер и структурированный подход. Вопрос о том, удалось ли ЕС достичь своей цели окружить Союз дружественными странами, остаётся открытым. Настоящее качественное исследование опирается на теорию неофункционализма для анализа того, как вовлечённость ЕС в экономическую сферу вызвала эффект «перелива» в другие области. Основная цель данной статьи — рассмотреть взаимодействие ЕС с каждой из трёх стран и проверить справедливость данного утверждения.

Məqalə redaksiyaya 27 aprel 2026 tarixində daxil olmuş, 30 aprel 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 34
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.18

KREDİT MÜQAVİLƏSİNDƏ BORC ÖHDƏLİYİNİN TƏMİNATI KİMİ GİROV İNSTİTUTU VƏ ONUN MÜQAYİSƏLİ-HÜQUQİ TƏHLİLİ

R.A.Göyüşov
"De Fendo" Vəkil Bürosu
Bakı, Akademik Həsən Əliyev küçəsi 82F
e-mail: rufat.goyushov@gmail.com

Açar sözlər: girov, kredit müqaviləsi, ipoteka, əşya hüququ, öhdəlik hüququ
Keywords: pledge, credit agreement, mortgage, real rights, law of obligations
Ключевые слова: залог, кредитный договор, ипотека, вещное право, обязательственное право

Giriş

Borc münasibətlərinin tarixinə nəzər saldıqda, kreditorun öz tələbini real olaraq təmin etmək ehtiyacının iqtisadi sivilizasiyayla birgə yarandığını görürük. Şəxsi etibarın — yəni borclu ilə bağlı subyektiv güvənin — kredit üçün kifayət etmədiyi bir nöqtədə hüquq sistemi daha etibarlı, obyektiv bir mexanizm yaratmışdır: konkret əmlakın borcun ödənilməsinə zəmanət kimi ayrılması. Məhz bu zərurətdən girov institutu yaranmışdır.

Girov mülki hüquqda ən mürəkkəb institutlardan biridir. Bu mürəkkəblik onun ikili — həm əşya, həm öhdəlik — hüquqi təbiətindən qaynaqlanır. Starostinanın haqlı qeydinə görə, "girov hüququ hər zaman tədqiqatçıların maraq dairəsində olmuşdur" (Starostina, 2002). XIX-XX əsrin qovşağında Annenkova, Bazanov, Vasikovskiy, Kasso, Şerşeneviç kimi nüfuzlu rus sivilistləri bu institutu dərindən araşdırmış, lakin "girov əşya hüququdurmu, yoxsa öhdəlik hüququdurmu?" sualı cavabsız qalmışdır.

Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq sistemi bu mübahisəni 269-cu maddə vasitəsilə özünəməxsus şəkildə həll etmişdir: girov eyni zamanda həm əşya hüququ, həm də öhdəliyin icrasının təmin edilməsi üsuludur (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1999). Bu dualist formul doktrinal cəhətdən mühümdür, çünki o hər iki konsepsiyanın güclü tərəflərini bir hüquqi konstruksiyada birləşdirir.

Məqalənin əsas məqsədi girovun kredit müqaviləsinin ayrılmaz funksional elementi kimi hüquqi təbiətini araşdırmaq, onun aksessorluq prinsipindən doğan xüsusiyyətlərini, üstünlük hüququnun mexanizmini, müxtəlif hüquq sistemlərindəki tənzimləmə modelləri ilə müqayisəsini aparmaq və bu sahədəki praktiki problemlərə nəzər salmaqdır.

I. GİROVUN HÜQUQİ TƏBİƏTİ: DOKTRINADA MÜBAHISƏ

1.1. Əşya hüququ konsepsiyası. Girovun hüquqi təbiəti məsələsi sivil hüquq elminin ən çox mübahisə doğuran mövzularından biridir. XIX əsrdən başlayaraq iki əsas mövqe formalaşmışdır: girov əşya hüququdur, ya da girov öhdəlik hüququdur. Pokrovskinin klassik tədqiqatında bu ikililik belə ifadə edilmişdir: "başqasının əşyasına hüquq" konsepsiyası ilə "öhdəlik tələbi hüququ" konsepsiyası arasındakı ziddiyyət tarixi

olaraq həll edilməmişdir (Pokrovski, 2001).

Əşya hüququ konsepsiyasının tərəfdarları — Almaniyada Baron, Vindşeyd, Dernburg, Keller, Puxta; Rusiyada Varadinov, Vasikovskiy, Qantover, Qulyayev, Pobedonostsev, Şerşeneviç — girovun üç əsas əşya hüququ xüsusiyyətini önə çəkmişlər (Starostina, 2002). Birincisi, *mütləqlik*: girov hüququ *erga omnes* — hər kəsə qarşı qüvvəlidir, yəni əşyanın sahibi dəyişsə belə, girov qalır. İkincisi, *izləmə hüququ (droit de suite)*: kreditor əşyanı kim əlindən tutsa da, ona tutma yönəldə bilər. Üçüncüsü, *üstünlük hüququ (ius praelationis)*: girov saxlayan digər kreditorlar qarşısında üstünlük mövqeyindədir.

Şerşeneviçin klassik formulunu burada xatırlatmaq yerinə düşər: “Girov hüququ başqasının əşyasına aid olan, kreditorun tələbini təmin etmək üçün ona məxsus olan, əşyanın dəyərindən müstəsna qaydada razılaşma hüququndan ibarət olan hüquqdur.” (Şerşeneviç, 1910).

1.2. Öhdəlik hüququ konsepsiyası. Öhdəlik hüququ konsepsiyası tərəfdarları, başda Xvostov olmaqla, bunun əksinə dəlil gətirirlər: girov zamanı kreditor əşya üzərində uzunmüddətli, sabit hakimiyyətə malik deyil. O, əşyadan yalnız borcun ödənilməməsi halında istifadə edir. Xvostovun nəticəsi belədir: “Girov elə bir öhdəlik hüququdur ki, burada borclu şəxsin kimliyi girov qoyulmuş əşyanı saxlamaq faktı ilə müəyyən edilir.” (Braginski & Vitryanski, 2001).

Braqinski və Vitryanskinin geniş təhlilindən göründüyü kimi, Rusiya Mülki Məcəlləsi öhdəlik hüququ konsepsiyasını qəbul etmişdir: girov qaydaları Məcəllənin "Öhdəliklərin icrasının təmin edilməsi" bölməsinin 3-cü paraqrafına daxil edilmiş, "Mülkiyyət hüququ və digər əşya hüquqları" bölməsindən isə kənarda qalmışdır (Braginski & Vitryanski, 2001). Bu qərar elmi sübut olmasa da, qanunverici iradəsini aydın şəkildə ifadə edir.

1.3. Azərbaycan Mülki Məcəlləsinin dualist yanaşması. Azərbaycan Mülki Məcəlləsinin 269.1-ci maddəsi hər iki konsepsiyanı sintez edən unikal formula seçmişdir: girov *"eyni zamanda"* həm əşya hüququ, həm də öhdəliyin icrasının təmin edilməsi üsuludur (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1999). Bu dualist formul XX əsrin ikinci yarısında inkişaf etmiş "ikili təbiət" nəzəriyyəsini əks etdirir.

Braqinski-Vitryanskinin *"Doqovornoye pravo"* əsərinin VI fəslinin girişindəki tərif məhz bu dualizmi vurğulayır: girov öhdəliyin icrasının xüsusi üsulu kimi *"girov qoyanın girov saxlayan qarşısında üstünlüklü qayda ilə razılaşma hüququnu"* verir, eyni zamanda bu hüquq başqasının əşyasına yönəlir (Braginski & Vitryanski, 2001). Deməli, girov həm kreditor-borclu münasibəti (öhdəlik), həm də kreditor-əşya bağlılığı (əşya hüququ) olaraq mövcuddur.

II. GİROV VƏ KREDİT MÜQAVİLƏSİ: FUNKSİONAL ƏLAQƏ

2.1. Kredit müqaviləsinin mahiyyəti və girovun rolu. Kredit müqaviləsi müasir iqtisadiyyatın lokomotivi hesab olunur. Bank tərəfindən borcalana müəyyən məbləğin müəyyən müddətə müəyyən faizlə verilməsi əsas məzmunu təşkil etsə də, praktikada bu münasibət daima bir sual doğurur: kreditoru nə qoruyur? Bu suala cavab olaraq hüquq sistemi girov institutunu əsas silah kimi formalaşdırmışdır.

Pokrovskinin obrazlı ifadəsinə görə, girov olmadan kredit münasibəti sadəcə *"şəxsi zəmanətlər"* üzərində qurulur ki, bu da borcludan şəxsən asılılıq yaradır. Buna görə tarixin bütün dövrlərində iqtisadi dövriyyə borclunun şəxsiyyətindən deyil, konkret əşyadan asılı

olan real təminat tələb etmişdir (Pokrovski, 2001). Girov məhz bu tələbə cavab verir: kredit münasibətinin mərkəzinə şəxs deyil, əşya qoyulur.

Müasir bank təcrübəsindən baxdıqda, ipoteka krediti (mortgage loan) bu münasibətin ən parlaq nümunəsidir. Bank daşınmaz əmlakın dəyərinin müəyyən faizi qədər kredit verir; borclunun şəxsən gəliri azalsa, işsiz qalsa da, bank öz tələbini ipoteka predmetindən ödəyə bilər. Bu mexanizm kreditin faiz dərəcəsini aşağı salır, çünki bankın riski struktural olaraq azalmışdır.

2.2. Aksessorluq prinsipi: Girovun kreditə bağlılığı. Girovun kredit müqaviləsindən doğan əsas öhdəliklə əlaqəsini ifadə edən aksessorluq *(Akzessorität, принцип акцессорности)* prinsipi hüquqi ədəbiyyatda ən əsaslı müzakirə mövzularından biridir. Bu prinsipin mahiyyəti belədir: girov müstəqil mövcud ola bilməz, o həmişə əsas öhdəliyə — kredit müqaviləsindən yaranan borca — aksesor (əlavə) olmaq məcburiyyətindədir.

Pokrovskinin "Mülki Hüququn Əsas Problemləri" əsərində bu prinsip belə ifadə edilmişdir: kredit müqaviləsindən doğan girov hüququnun *"aktsessornıy kharakter"* var, yəni o əsas öhdəlik münasibətinə *"dobavochnoye k lichnomu obyazatelstvennomu otnosheniyu"* — şəxsi öhdəlik münasibətinə əlavə xarakter daşıyır (Pokrovski, 2001). Bu aksesor münasibətin üç nəticəsi vardır:

Birincisi, əsas öhdəlik (kredit) yaranmadıqda girov da yarana bilməz. İkincisi, kredit müqaviləsi etibarsız olduqda girov da avtomatik olaraq etibarsız sayılır. Üçüncüsü, kredit tam ödənildikdə girov öz-özünə xitam tapır (Braginski & Vitryanski, 2001).

Lakin aksessorluq prinsipi mütləq deyildir. Pokrovskinin vurğuladığı kimi, müasir ipoteka hüququ aksessorluqdan kənara çıxan bir sıra konstruksiyalar yaratmışdır. Alman hüququndakı *Grundschuld* (torpaq borcu) — şəxsi öhdəlikdən tamamilə müstəqil mövcud olan abstrakt bir hüquqdur (Pokrovski, 2001). Bu konstruksiya girov hüququnun "nəyin təmini üçün yaranmışdır?" sualından azad olaraq özü üçün mövcud olmasına imkan verir. Pokrovski bunu *"veksel üzərindəki hüququn daşınmaz əmlaka köçürülməsi"* olaraq obrazlı şəkildə ifadə etmişdir.

2.3. Konstitusiya Məhkəməsinin aksessorluğa münasibəti. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi MM-in 269-cu maddəsini şərh edərək aksessorluq prinsipinin tətbiqinə dair mühüm qərar vermişdir. Məhkəmə bildirmişdir ki, ipoteka hüququ *"ipoteka saxlayanın əşya üzərində məhdud əşya hüququ olduğundan, əsas tələb üzrə iddia müddətinin keçməsi ipotekanın xitamına... səbəb olmur."* (Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 375.2-ci və “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 48.1.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 11.02.2022-ci il tarixli Qərarı, 2022).

Bu qərar aksessorluq prinsipi ilə əşya hüququnun mütləqliyi prinsipi arasındakı gərginliyi **əşya hüququnun xeyrinə** həll edir (Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 375.2-ci və “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 48.1.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 11.02.2022-ci il tarixli Qərarı, 2022). Praktiki nəticəsi belədir: kredit müqaviləsi üzrə 3 illik iddia müddəti keçmiş olsa belə, bank ipoteka predmetinə tutma yönəldə bilər, çünki ipoteka "əşya hüququdur" və əşya hüquqları üzərindəki müddət qaydaları fərqlidir. Bu yanaşma bank sistemini kütləvi zərərlərdən qoruyan praktiki bir həll kimi qiymətləndirilə bilər.

III. GİROV NÖVLƏRİ VƏ KREDİT MÜQAVİLƏSİNƏ TƏSİRİ

3.1. Possessory və non-possessory girov: Tarixi inkişaf. Girovun ən qədim forması *possessory pledge* — əşyanın kreditora fiziki olaraq verilməsidir. Roma hüququnda *pignus* adlanan bu konstruksiyada borclu əşyanı tərk edir, kreditor onu saxlayır (Braginski & Vitryanski, 2001). Bu forma son dərəcə sadədir: publisitet (üçüncü şəxslərə məlumat verilməsi) əşyanın fiziki olaraq kreditorda olması ilə təmin edilir. Lakin bu formanın fundamental çatışmazlığı vardır: borclu əşyadan məhrum olur.

Bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq üçün Roma hüququ *hypotheca* — əşyanın kreditorun sərəncamında olmadan girov qoyulması formasını yaratdı. Pokrovskinin qiymətləndirməsi ilə desək, bu *"girov saxlayanın sahibliyi olmayan, lakin borcun ödənilməməsi halında əşyanı hər kimin əlindən olursa olsun tələb edib satmaq hüququnu verən"* bir konstruksiyadır (Pokrovski, 2001). Müasir ipoteka institutunun kökü məhz buradadır.

Braqinski-Vitryanskinin qeyd etdiyi kimi, müasir hüquqda bu iki forma kredit növündən asılı olaraq tətbiq edilir (Braginski & Vitryanski, 2001). Bank kreditlərini ipoteka ilə, *non-possessory* girovla — yəni əşyanın borclu idarəsində qaldığı hallarda — təmin etmək iqtisadi cəhətdən daha əlverişlidir. Əksinə, lombardlar hələ də *possessory* girovla işləyir: müştəri əşyanı verir, pul alır, geri ödəyib əşyanı qaytarır.

3.2. İpoteka kredit münasibətlərinin əsas aləti kimi. Daşınmaz əmlakın girovu — ipoteka — kredit bazarının ən əhəmiyyətli alətidir. Pokrovskinin tarixi təhlilinə görə, *"realnıy kredit"* üçün iki fundamental tələb var: kredit verənin risk azlığı (kreditor real təminata malikdir) və kreditin *"dövriyyə qabiliyyəti"* (kredit sənədi — ipoteka — başqasına satıla bilər) (Pokrovski, 2001). Bu iki tələb müasir ipoteka bazarlarının əsasını təşkil edir.

Alman hüququ bu sahədə ən inkişaf etmiş konstruksiyaları yaratmışdır. BGB-nin *Sicherungshypothek* (müdafiə ipotekası) aksessor xarakter daşıyır: ipotekanın mövcudluğu əsas tələbdən asılıdır. *Verkehrshypothek* (dövriyyə ipotekası) isə zəiflədilmiş aksessorluğa malikdir: vicdanlı alıcı ipotekanı şəxsi tələbdən müstəqil əldə edə bilər (Германское гражданское уложение, 1996). Nəhayət, *Grundschuld* isə tamamilə müstəqil, heç bir şəxsi öhdəliyə bağlı olmayan torpaq yükü kimi mövcuddur.

Pokrovskinin mühüm qeydinə görə, aksessorluqdan əl çəkmə istiqamətindəki bu inkişaf ipoteka sənədlərinin "dövriyyə qabiliyyəti" tələbindən qaynaqlanır (Pokrovski, 2001). Kreditor uzunmüddətli kredit verdikdə kapitalını uzun müddət "dondurur". Bu kapitalı geri qaytarmaq üçün ipoteka sənədi başqasına satılmalıdır. Lakin aksessor ipotekanın alıcısı əsas öhdəliyin geçərsizliyi ilə bağlı itirazlarla üzləşə bilər. *Grundschuld* bu problemi həll edir: o, sərbəst, veksel kimi, dövriyyəyə girir.

3.3. Hüquqların girovu: Müasir maliyyə texnikası. MM-in 269.3-cü maddəsi "hüquqların da girov qoyulmasının mümkünlüyünü" nəzərdə tutur (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1999). Bu norm müasir maliyyə mühəndisliyinin hüquqla qovuşması nöqtəsini təmsil edir. Praktikada bu aşağıdakı formalarda tətbiq olunur: bank tələblərinin girovu (*factoring*); patent və lisenziyaların girovu (intellektual mülkiyyət kreditləşməsi); bank hesabı üzərindəki hüququn girovu.

Burada "əşya hüququ" anlayışının mücərrədləşməsi baş verir: kreditor fiziki bir əşyaya deyil, borclunun başqa şəxsdən olan tələbinə sahiblənir. Bu hal Şerşeneviçin klassik müşahidəsini xatırladır: "tələb üzərindəki vəziyyət üçün əşya hüquqlarına xas olan birbaşa, müstəqil hakimiyyət az qala düşünülməzdir (Starostina, 2002). Lakin müasir hü-

quq bu çətinliyi reyestr mexanizmi ilə aradan qaldırır.

IV. MÜQAYİSƏLİ-HÜQUQİ TƏHLİL

4.1. Alman hüququ: BGB modeli. Alman Mülki Məcəlləsi (BGB) girovun tənzimlənməsini həyat çapına görə diferensiasiya edir. Starostinanın geniş araşdırmasına görə, BGB daşınmaz əmlak üzərindəki hüquqları *"Sachenrecht"* — əşya hüquqları bölməsinin VIII (İpoteka, Torpaq borcu, Renta borcu) və IX (Daşınar əşyalar və hüquqlar üzərindəki girov hüququ) bölmələrində tənzimləyir (Starostina, 2002).

Alman hüququnun ən mühüm xüsusiyyəti *Eigentümerhypothek* — mülkiyyətçi ipotekasıdır. Bu konstruksiyada ipoteka öz əmlakı üzərindəki mülkiyyətçinin öz xeyrinə qurula bilər (Starostina, 2002). Mülkiyyətçi öz daşınmaz əşyasının dəyərini sanki iki hissəyə bölür: istifadə dəyəri (*Gebrauchswert*) öz əlindədir, mübadilə dəyəri (*Tauschwert*) isə *Grundschuld* formasında dövriyyəyə çıxarıla bilər. Pokrovskinin dediyi kimi, bu *"Wertrecht"* — dəyər hüququ anlayışıdır ki, daşınmazın içindəki mücərrəd iqtisadi dəyər müstəqil hüquqi obyektə çevrilir (Pokrovski, 2001).

Daşınar əmlak üzərindəki girov (BGB §§ 1205–1260) *possessory* xarakter daşıyır: ümumi qayda olaraq girov əşya kreditora verilir (§ 1205 BGB) (Германское гражданское уложение, 1996). İstisna olaraq gəmi reyestrinə daxil edilmiş gəmilərin girovu reyestr vasitəsilə həyata keçirilir (§§ 1260–1265 BGB). Bu differensiasiyanın kredit müqaviləsi üçün praktiki əhəmiyyəti böyükdür: müştəri qiymətli avadanlığını istifadə etməyə davam edir, eyni zamanda onun bazar dəyərini kredit üçün girov kimi istifadə edir.

4.2. Anglo-Amerikan hüququ: Pledge və mortgage. Anglo-amerikan hüququnda iki əsas institut mövcuddur: *pledge (pawn)* — daşınar əmlakın fiziki olaraq kreditora verilməsi; *mortgage* — mülkiyyət hüququnun borcun təminatı kimi kreditora keçirilməsi (Starostina, 2002).

Starostina qeyd edir ki, *mortgage* Anglo-amerikan hüququnun ən spesifik institutu olub, "mülkiyyətin borca zəmanət kimi kreditora keçirilməsi" kimi xarakterizə edilir.[7, s. 15] Borclu öhdəliyini yerinə yetirdikdə kreditor mülkiyyəti geri qaytarır; yerinə yetirmədikdə isə mülkiyyət kreditorda qalır. Bu konstruksiya kontinental Avropa anlayışından kökündən fərqlidir: burada "girov" deyil, faktiki mülkiyyətin köçürülməsi baş verir.

1974-cü il İstehlakçı Kredit Qanunu (Consumer Credit Act 1974) və 1925-ci il Mülkiyyət Hüququ Qanunu (Law of Property Act 1925) Anglo-amerikan girov hüququnun əsas qanunvericilik bazasını təşkil edir (Consumer Credit Act, 1974). Braqinski-Vitryanskinin qeyd etdiyi kimi, Anglo-amerikan sistemindəki *mortgage* fiduciar sövdəni özündə ehtiva edir: kreditor məqsəd üçün — yəni borcu təmin etmək üçün — mülkiyyətçi olur, məqsəd gerçəkləşdikdə isə mülkiyyəti geri verir (Braginski & Vitryanski, 2001).

4.3. Fransız hüququ: Gage və Hypothèque. Fransız Mülki Məcəlləsi (FGK) Starostina tərəfindən ətraflı araşdırılmışdır: fransız hüququ girovu *(nantissement)* iki formada tanıyır: *gage* (daşınar əmlakın fiziki olaraq kreditora verilməsi, FGK m. 2071) və *hypothèque* (daşınmaz əmlak üzərindəki girov, FGK m. 2114 et seq.) (Starostina, 2002; Code Civil français). Fransız hüququnun xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, *hypothèque* həmişə aksessor xarakter daşıyır: alman hüququndan fərqli olaraq, Fransa "əşya üzərindəki öz ipotekası" konstruksiyasını tanımır.

Fransız hüququ *hypothèque générale* (ümumi ipoteka) anlayışını da tanıyır: borcluya məxsus bütün daşınmaz əmlak ipoteka yükü altına düşə bilər (FGK m. 2121)

(Code Civil français; de la Morandiere, 1961). Bu, kredit müqaviləsinin təminat bazasını genişləndirir, lakin eyni zamanda üçüncü şəxslərin hüquqlarını ciddi şəkildə məhdudlaşdırır. Starostinanın qeydinə görə, məhz bu çatışmazlıq Fransanı ümumi ipotekadan tədricən imtinaya sövq etmişdir.

4.4. Müqayisəli nəticə:

Azərbaycan (MM 269): Dualist model (əşya + öhdəlik). İpoteka reyestr vasitəsilə. Aksessorluq əsas, lakin ipoteka iddia müddətindən asılı deyil (KM qərarı) (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1999; Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 375.2-ci və "İpoteka haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 48.1.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair" 11.02.2022-ci il tarixli Qərarı, 2022).

Rusiya (GK): Öhdəlik hüququ konsepsiyası qəbul edilmişdir. GK-nın 334–358-ci maddələri. Aksessorluq prinsipinə ciddi riayət (Braginski & Vitryanski, 2001).

Almaniya (BGB): Əşya hüququ konsepsiyası. Sicherungshypothek (aksessor), Verkehrshypothek (zəif aksessor), Grundschuld (müstəqil). Eigentümerhypothek tanınır (Германское гражданское уложение, 1996; Starostina, 2002).

Anglo-Amerika: Pledge (possessory) + mortgage (fiduciar mülkiyyət köçürməsi). Aksessorluq anlayışı kontinental mənada yoxdur (Consumer Credit Act, 1974; Дженкс, 1947).

Fransa (FGK): Gage (daşınar) + hypothèque (daşınmaz). Həmişə aksessor. Hypothèque génerale mümkündür, lakin tədricən məhdudlaşdırılır (Code Civil français).

V. PRAKTİKİ PROBLEMLƏR VƏ HÜQUQ TƏTBİQİ

5.1. Publisitet prinsipi və reyestr problemi. Girovun üçüncü şəxslər üçün görünən olması — *publisitet prinsipi* — kredit münasibətlərinin etibarlılığının əsas şərtidir. Pokrovskinin vurğuladığı kimi, müasir hüquqda daşınmaz əmlak üzərindəki girov üçün *"poçva kniqası"* — torpaq kitabı — qeydiyyatı əsas publisitet alətidir: *"potrebnost uporyadocheniya pozemelnogo kredita posluzhila pervым tolchkom k sozdaniyu instituta pozemelnyx knig"* — torpaq kreditinin nizama salınması ehtiyacı torpaq kitabları institutunun yaranmasına ilk təkan olmuşdur (Pokrovski, 2001).

Azərbaycanda Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri bu funksiyanı yerinə yetirir. İpotekanın qeydiyyatı konstitutiv xarakter daşıyır: qeydiyyatsız ipoteka hüququ yaranmır (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1999). Bu, borcludan asılı olmayaraq kredit verənin hüququnu etibarlı şəkildə qoruyan fundamental mexanizmdir.

Lakin praktikada ciddi problem daşınar əmlak üzərindəki girovla bağlıdır. *Non-possessory pledge* zamanı əşya borclu idarəsindədir. Əgər dövlət reyestri yoxdursa, üçüncü şəxslər girovun mövcudluğundan xəbərsiz qalır. Braqinski-Vitryanskinin qeyd etdiyi kimi, bu "gizli girov" problemi kredit bazarının etibarlılığını ciddi şəkildə sarsıdır: eyni daşınar əmlak birdən çox kreditorun girovu kimi göstərilə bilər (Braginski & Vitryanski, 2001).

5.2. Borcluların müdafiəsi, girov hüququnun sui-istifadəsi. Girov kreditorun maraqlarını güclü şəkildə qorusa da, borclu tərəfin hüquqlarını da nəzərdə tutmaq lazımdır. Pokrovskinin ifadəsi ilə desək, girov öhdəlikləri "o qədər böyük olmamalıdır ki, mülkiyyəti stimullaşdırıcı əhəmiyyətini sarsıtsın (Pokrovski, 2001). Bu prinsip Azərbaycan hüququnda da öz əksini tapır: Mülki Məcəllə müqavilə azadlığı çərçivəsində sui-istifadə və artıq üstünlüklər verən şərtləri məhdudlaşdıran normalar ehtiva edir.

Praktikada ən ciddi problem girovun icrasının məcburi satış yolu ilə həyata keçirilməsidir. Azərbaycan mülki prosessual qanunvericiliyi girov predmetinə tutma yönəldilməsi üçün məhkəmə qərarı tələb edir. Bu, borcluya etirazlarını irəli sürmək imkanı verir. Lakin bəzi kredit müqavilələrindəki "məhkəməsiz icra" şərtləri borcluları əhəmiyyətli müdafiə imkanlarından məhrum edə bilər.

5.3. Kreditorlar arasında üstünlük: Çoxlu girov problemi. Pokrovskinin qeyd etdiyi kimi, eyni əmlak bir neçə kreditora girov qoyulduqda "prioritet prinsipi" — üstünlük prinsipi işə düşür: əvvəlki girov hüququ sonrakıdan üstündür (Pokrovski, 2001). Lakin bu prinsip iki fərqli mexanizmlə həyata keçirilə bilər: "sürüşmə" sistemi (birinci girov ödənildikdə ikinci birincilik qazanır) və ya "sabitlik" sistemi (hər girovun yeri qalıcıdır, birinci ödənildikdə mülkiyyətçi həmin yeri tutur). Müasir alman və isveçrə hüquqlarının sabitlik sisteminə meyl etdiyini Pokrovski ayrıca vurğulamışdır (Pokrovski, 2001).

Azərbaycan Mülki Məcəlləsinin 269.7-ci maddəsi "üstün qaydada" razılaşma hüququnu nəzərdə tutur (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1999), lakin bir neçə kreditor arasında prioritetin hansı sistemlə müəyyən ediləcəyi məsələsi hüquq ədəbiyyatında daha ətraflı araşdırılmalıdır. Bank təcrübəsindən baxdıqda, Azərbaycanda reyestr qeydiyyat tarixi üstünlük meyarı kimi qəbul edilmişdir.

5.4. Girov predmetinin məhvi: Risk bölgüsü. MM-in 269.8 və 269.10-cu maddələri girov predmetinin məhvi halını tənzimləyir (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1999). Braqinski-Vitryanskinin "Müqavilə hüququ" əsərinin VI fəslindəki məntiqə görə, borclu girov predmetini qorumağa borcludur; əşya borclunun təqsiri nəticəsində məhv olarsa, bu girov müqaviləsinin pozulmasıdır (Braginski & Vitryanski, 2001). Azərbaycan hüququnda bu borcluya xidmət edir: kreditor *real subroqasiya* mexanizmi ilə sığorta ödənişindən istifadə edə bilər (MM 269.8).

VI. NƏTİCƏ

Aparılan tədqiqat girovun mülki hüquqda ən mürəkkəb institutlardan biri olduğunu bir daha sübut etdi. Bu mürəkkəblik onun ikili hüquqi təbiətindən — eyni zamanda həm əşya, həm öhdəlik hüququnun xüsusiyyətlərini daşımasından — qaynaqlanır. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 269-cu maddəsi bu dualizmə hüquqi sanksiya verərək, kredit bazarının ehtiyaclarına uyğun elastik bir konstruksiya yaratmışdır (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, 1999).

Kredit müqaviləsi ilə girov arasındakı əlaqə aksessorluq prinsipi üzərində qurulmuşdur. Lakin bu prinsip mütləq deyildir: Azərbaycan Konstitusiya Məhkəməsinin qərarı ilə ipoteka hüququ iddia müddətinin axması ilə xitam tapmır — əşya hüququnun mütləqliyi aksessorluqdan üstün tutulur (Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 375.2-ci və "İpoteka haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 48.1.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair" 11.02.2022-ci il tarixli Qərarı, 2022). Bu yanaşma bank sistemini real zərərlərdən qoruyur, lakin borcluların hüquqları ilə balanslı tətbiq tələb edir.

Müqayisəli hüquq kontekstindən baxdıqda, alman hüququndakı *Grundschuld* konstruksiyası kredit dövriyyəsinin ehtiyaclarına ən elastik cavab verən model kimi fərqlənir (Pokrovski, 2001; Германское гражданское уложение, 1996). Anglo-amerikan *mortgage* isə hüquqi texnika baxımından köklü fərq təşkil edir: burada girov yox, faktiki mülkiyyətin köçürülməsi baş verir (Starostina, 2002; Дженкс, 1947). Fransız modeli klas-

sik aksessorizmi qoruyur (Code Civil français). Azərbaycan hüququ bu modellərin süzgəcindən keçərək özünəməxsus dualist konstruksiya formalaşdırmışdır.

Praktiki tövsiyə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, daşınar əmlak üzərindəki girova aid vahid dövlət reyestrinin formalaşdırılması "gizli girov" probleminin həlli üçün prioritet tədbirdir; girovun məhkəməsiz icrasına dair müqavilə şərtlərinin yalnız tərəflərin bərabər razılığı əsasında qüvvəyə minməsi borcluların müdafiəsini gücləndirir; aksessorluq prinsipinin tətbiqinin daha dəqiq qanunvericilik formulası ilə tənzimlənməsi doktrinal qeyri-müəyyənliyə son qoyar.

Nəhayət, girov institutu iqtisadi inkişafın hüquqi infrastrukturunun ən əsas elementlərindən biridir. Onun düzgün tənzimlənməsi kredit əlçatanlığını artırır, faiz dərəcələrini aşağı salır və investisiya mühitinin etibarlılığını gücləndirir. Bu baxımdan Azərbaycan mülki hüququnun bu sahədəki inkişafı müsbət dəyərləndirilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (28 dekabr 1999-cu il, № 779-IQ). (1999). Son dəyişikliklərlə. — Maddə 269 (Girov və ipoteka hüququ).
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 375.2-ci və “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 48.1.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 11.02.2022-ci il tarixli Qərarı (iddia müddəti və ipoteka hüququnun xitamı məsələsi). (2022).
3. Göyüşov R.A. (2007). Girov öhdəliklərinin icrasının təmin edilməsi üsulu kimi: hüquq e. n. a. dər. al. üçün təq. ol. dis.-nın avtoreferatı: 12.00.03 / R.A.Göyüşov; *BDU*. — Bakı, — 20 s.
4. Göyüşov R.A. (2007). Girov öhdəliklərin icrasının təmin edilməsi üsulu kimi: hüquq e. n. a. dər. al. üçün təq. ol. dis.: 12.00.03 / R.A.Göyüşov; *AMEA, Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu*. — Bakı, — 137 s.
5. Брагинский М.И., Витрянский В.В. (2001). Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 4-е, стереотипное. — М.: «*Статут*», — 842 с. ISBN 5-8354-0016-0. [Bölmə VI, §3: Залог, s. 492–530].
6. Покровский И.А. (2001). Основные проблемы гражданского права. Изд. 3-е, стереотип. — М.: «*Статут*», — 354 с. (Классика российской цивилистики). [Bölmə XII: Проблема прав на чужие вещи, s. 207–221; Залоговое право, s. 213–221].
7. Старостина О.А. (2002). Правовая природа залога // Актуальные проблемы гражданского права: Сборник статей. Вып. 5 / Под редакцией В.В. Витрянского; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права. — М.: «*Статут*», — 527 с. ISBN 5-8354-0122-1. [s. 6–53].
8. Шершеневич Г.Ф. (1910). Учебник гражданского права. — СПб., (Цитируется по: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Указ. соч., с. 495). [Girov hüququnun əşya hüququ konsepsiyası].
9. Покровский И.А. Указ. соч. — С. 213–221. [Залоговое право: исторический и сравнительный анализ].
10. Васьковский Е.В. (1896). Учебник гражданского права. Вып. II: Вещное право. — СПб.. С. 183. (Цитируется по: Старостина О.А. Указ. соч., с. 33).
11. Германское гражданское уложение (ГГУ). (1996). Ч. I: Гражданское уложение. — М. [§§ 1113–1203 (İpoteka, Torpaq borcu, Renta borcu); §§ 1204–1296 (Daşınar əmlak girovu); §§ 1260–1265 (Gəmilərin girovu)].

12. Code Civil français (Fransız Mülki Məcəlləsi). Art. 2071–2091 (gage — daşınar əmlak girovu); art. 2114–2121 (hypothèque — daşınmaz əmlak girovu).
13. Consumer Credit Act 1974 (UK); Law of Property Act 1925 (UK). [Anglo-amerikan girov hüququnun əsas qanunvericilik bazası].
14. Жюллио де ла Морандьер Л. (1961). Гражданское право Франции / Пер. Е.А.Флейшиц. Т. 3. — М. С. 487–495. [Fransız ipoteka hüququ, hypothèque générale].
15. Дженкс Э. (1947). Английское право: Источники права. Судоустройство. / Пер. Л.А.Лунца. — М. С. 295–297. [Anglo-amerikan pledge və mortgage konstruksiyaları].
16. Основные институты гражданского права зарубежных стран: Сравнительно-правовое исследование. (1999). Руководитель авт. колл. В.В. Залесский. — М. С. 346–358. [Müqayisəli girov hüququ: Alman, Fransız, Anglo-amerikan sistemlər].

INSTITUTION OF PLEDGE AS SECURITY FOR A DEBT OBLIGATION IN A CREDIT AGREEMENT AND ITS COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

R.A.Goyushov

SUMMARY

This article comprehensively examines the legal nature of pledge as a proprietary security mechanism for debt obligations arising from credit agreements in civil law. The analysis of dual legal nature of pledge, combining features of both real rights and the law of obligations, with particular emphasis on the principle of accessoriness, priority rights and its function in reducing risks within credit relations, is presented.

ИНСТИТУТ ЗАЛОГА КАК СПОСОБ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОЛГОВОГО ОБЯЗАТЕЛЬСТВА ПО КРЕДИТНОМУ ДОГОВОРУ И ЕГО СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

Р.А.Геюшов

РЕЗЮМЕ

В статье всесторонне исследована правовая природа залога как вещного способа обеспечения долговых обязательств, возникающих из кредитного договора, в гражданском праве. Анализирована дуалистическая правовая сущность залога, сочетающая в себе признаки как вещного права, так и обязательственного права, с особым акцентом на принцип акцессорности, право приоритета и функцию снижения рисков в кредитных отношениях.

Məqalə redaksiyaya 31 mart 2026 tarixində daxil olmuş, 5 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 32.019.5:659.4
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.19

KÜTLƏVİ İNFORMASİYA VƏ KOMMUNİKASİYA VASİTƏLƏRİNİN BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR SİSTEMİNDƏ YERİ VƏ ROLU

N.N.Nəsirli
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti
Bakı, K.Rəhimov küçəsi 822/23
e-mail: nnesirli@ugeaz.com

Açar sözlər: beynəlxalq münasibətlər, kütləvi informasiya vasitələri, media siyasəti, informasiya texnologiyaları, ictimai rəy

Keywords: international relations, mass media, media policy, information technologies, public opinion

Ключевые слова: международные отношения, средства массовой информации, медиаполитика, информационные технологии, общественное мнение

Giriş

Müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitələri (KİV) və kütləvi kommunikasiya vasitələri (KKV) beynəlxalq münasibətlər sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Qloballaşma, rəqəmsallaşma və informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində informasiya axını intensivləşmiş, media strukturlarının təsir imkanları genişlənmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi KİV və KKV-nin beynəlxalq münasibətlər sistemində funksiyalarını, onların siyasi və sosial təsir mexanizmlərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu kontekstdə beynəlxalq münasibətlər anlayışı, media vasitələrinin transformasiyası və onların qlobal siyasətdə rolu təhlil edilir.

Müasir beynəlxalq münasibətlər müxtəlif subyektlər – dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar, transmilli şirkətlər və qeyri-hökumət qurumları arasında formalaşan çoxşaxəli əlaqələr sistemidir. Bu sistemdə informasiya mübadiləsi və ictimai rəyin formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. KİV və KKV artıq yalnız informasiya ötürücüsü deyil, həm də beynəlxalq münasibətlərin aktiv subyekti kimi çıxış edir.

1. KİV və KKV-nin nəzəri əsasları və funksiyaları

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət konsepsiyasından görünür ki, dövlətlər arasında yaranan qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr beynəlxalq sabitliyin qorunması üçün əsas faktordur. Bu isə daha çox böhrana davamlı beynəlxalq münasibətlərin yaradılmasına zəmin yaradır. Reallıq isə göstərir ki, iqtisadi maraqların reallaşdırılması yolları və üsulları heç də həmişə beynəlxalq hüquqa söykənmir və ona uyğun gəlmir. Bu reallıq bir tərəfdən beynəlxalq təşkilatlar üzərinə kölgə salır, digər tərəfdən isə beynəlxalq münasibətlərə inamsızıq və volyuntarizm gətirir. Beynəlxalq münasibətlərin bir sıra iştirakçıları (dövlətlərdən başqa), yeni aktorlar cəlb etməklə öz sistemlərini doldurur. Bunlar transmilli şirkətlər, maliyyə və iqtisadi qurumlar, beynəlxalq qeyri-hökümət təşkilatları və s.-dir. Bununla əlaqədar, müasir beynəlxalq aləmdə KİV-lərin rolu artır. M.M. Lebedevin fikrincə: "yeni aktorlar, əsasən ingilis dilli, bütün dünyaya yayılmış qlobal KİV-lərdir

[Əliquliyev & İbrahimov, 2024]”. Qlobal media informasiyanı seçmək və təqdim etməklə dövlətlərin, habelə müəyyən insan qruplarının siyasətinə təsir edə bilir. Aktor kimi medianın xüsusiyyətləri bir-biri ilə, eləcə də dövlət və biznes strukturları ilə rəqabət və əməkdaşlıq edən kompleks şəbəkə əlaqələrindən ibarətdir. KİV-lər siyasi əhəmiyyətinə görə qəzetlər, jurnallar, radio, televiziya, internet nəşrləri və s.-dən ibarətdir [Lasswell, 1948].

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində informasiya amili getdikcə daha strateji xarakter alır. İnformasiya yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də siyasi və iqtisadi təsir alətinə çevrilmişdir. Bu baxımdan kütləvi informasiya vasitələri və kütləvi kommunikasiya vasitələri dövlətlərin “yumşaq güc” (soft power) strategiyalarının əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edir. İnformasiya axınlarının intensivləşməsi, qloballaşma prosesləri və rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı nəticəsində media artıq yalnız məlumat ötürən mexanizm deyil, həm də ictimai rəyin formalaşdırılmasında fəal iştirak edən aktordur. Bu isə KİV və KKV-nin nəzəri əsaslarının daha dərindən araşdırılmasını zəruri edir.

KİV-lərin əsas xüsusiyyətləri kütləvi auditoriyaya, ümumi mövcudluğa, dövrülüyə, müəyyən bir auditoriyaya istiqamətlənməyə, insanın fikir və davranışlarına, ideoloji, siyasi, iqtisadi və ya təşkilati təsir göstərməsidir. Əlavə etmək lazımdır ki, KİV-i məlumatların çap edilmiş, texniki, multimedia və digər formalarda əhaliyə çatdırılmasına istiqamətlənmiş mürəkkəb əməliyyatlar kompleksli bir sistemdir. Bundan əlavə, media aktorlar arasında ünsiyyət qurur və ictimaiyyətin formalaşması, dəyişməsi və inkişafına kömək edir. Bu baxımdan, medianın siyasətdə rolu aydındır [Hafez, 2007]. KİV-lərlə yanaşı elmi dövriyyədə KKV bir anlam kimi bir çox tədqiqat işlərinə daxil edilmişdir. Məsələn, Y.A.Şerkovin KKV-ni “Sistematik məlumatların kütləvi yayılması (çap, radio, televiziya, film, audio, video) funksiyasını yerinə yetirən, sayca çox dağınıq şəkilli auditoriyalar arasında məlumatların yayılması, mənəvi dəyərlərin təsdiqi, ideoloji, siyasi, iqtisadi və təşkilati qiymətləndirmələr insanların fikir və davranışlarına təsirlərdir” [Əliquliyev & İbrahimov, 2024]. KİV və KKV anlayışlarının təhlili baxımından, KKV məzmununa görə KİVdən daha geniş olduğunu qeyd etmək lazımdır. Beləliklə, bunlar yaxın, lakin eyni deyildir. KKV ilk növbədə dövlətin yurisdiksiyasına uyğun rəsmi statusu olan məlumatların ötürülməsinin təminatçısı rolunda çıxış edir. Bundan başa KKV özündə informasiya mühitinin texniki-texnoloji komponentlərini və infrastrukturunu əhatə edir. Müasir cəmiyyətdə KİV və KKV demək olar ki, ayrılmazdır və biri digərini tamamlayan funksiyanı yerinə yetirir. Əlbətdə ki, onlar söz azadlığı, fikir və özünü ifadə edən insanların və sosial aktorların maksimum azadlığı üçün demokratiyanın vacib atributlarıdır. Q.D.Lassell KKV-nin üç əsas funksiyasını aşağıdakı kimi bölür: ətraf aləmin müşahidəsi, əlaqələndiricisi, ətraf mühitdə baş verən hadisələrə cavab olaraq cəmiyyətin müxtəlif hissələrinin qarşılıqlı əlaqəsi; sosial mirasın bir nəsildən növbəti nəsilə ötürülməsi [Hafez, 2007]. Onun fikrincə, bu funksiyalar müxtəlif mütəxəssis qrupları tərəfindən həyata keçirilir və bunlar arasında lider rolunu beynəlxalq münasibətlər xadimləri tutur. C.R.Mills bu funksiyalara əyləncəni də əlavə etdi [Castells, 2010]. Sonrakı tədqiqatçılar tərəfindən KKV funksiyalarına əlavə olaraq nəzarət və legitimləşdirmə funksiyaları da daxil edilmişdir. Nəzarət funksiyası vasitəsilə media hakimiyyət institutlarının fəaliyyətini izləyir və ictimaiyyət qarşısında hesabatlılığı təmin edir. Legitimləşdirmə funksiyası isə mövcud siyasi sistemin və qəbul edilən qərarların ictimai rəy tərəfindən qəbul olunmasına xidmət edir. Bu funksiyalar demokratik cəmiyyətlər-

də medianın “dördüncü hakimiyyət” kimi çıxış etməsinin əsasını təşkil edir.

KİV-lərin funksional xüsusiyyətlərini daha geniş şəkildə təhlil etdikdə onların yalnız informasiya ötürməklə məhdudlaşmadığı aydın olur. Belə ki, müasir media sistemləri sosial davranış modellərinin formalaşdırılması, ictimai stereotiplərin yaradılması və kollektiv identikliyin təşəkkülündə mühüm rol oynayır. Xüsusilə rəqəmsal media platformaları fərdlərin informasiya istehlakı vərdişlərini dəyişdirərək interaktiv kommunikasiya mühitinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu isə auditoriyanın passiv qəbul edən mövqedən aktiv iştirakçı mövqeyinə keçidini təmin etmişdir.

Sosial kommunikasiya nəzəriyyəsi sahəsində aparılan tədqiqatların nəticəsi olaraq kütləvi kommunikasiya vasitələrinin az-çox strukturlaşmış təsnifatı yaradılmışdır. Onları ümumiləşdirərək aşağıdakıları qeyd edə bilərik: məlumat, sosiallaşma, motivasiya, diskusiyaların aparılması, təhsil, mədəniyyətin təbliğatı, əyləncə, inteqrasiya. İnformasiya tenologiyalarının fəal inkişafı kontekstində KİV-lərin potensialı güclənmişdir ki, bu da geniş yayılmış siyasi fikirlər üçün imkanların genişləndirilməsinə təsir göstərmişdir. Bu proses insanın düşüncə azadlığı və KİV-in köməyi ilə fikirlərini ifadə etmək, onun konstitusiya hüququndan irəli gəlir. Müasir KİV-lər yalnız beynəlxalq səviyyədə informasiya bələdçisi deyil, həm də beynəlxalq münasibətlər sisteminin müstəqil subyektidir. V.V.Fokin KİV-in funksiyalarını dünya siyasətinin subyekti olaraq sadalayır: daxili və xarici ictimaiyyəti məlumatlandırmaq; manipulyasiya və əhalinin inandırılması (stereotiplərin formalaşması, ideologiyanın yayılması, bəzi hallarda süurda dəyişiklik və başqa bir dövlətin və ya etnik qrupun nümayəndələrində “düşmən” imicinin formalaşdırılması, digər ölkələrin vətəndaşlarına psixoloji təsir göstərməsi); əhalinin sosiallaşması və tərbiyyəsi (etnomədəni davranış nümunələrinin tətbiqi, sosial , milli və sinfi identikliyin formalaşması); auditoriya əyləncəsi, əhalinin daxili və xarici siyasətdə problem və böhranlardan yayınması; hakimiyyət insitutları və cəmiyyət arasında münasibətlərin saxlanması və tənzimlənməsi (xüsusi halda, ictimai rəydən apelliyasiya); hökümətə, onun qərar və fəaliyyətinə nəzarət; sosial əhəmiyyətli problemləri həll etmək üçün əhalinin səfərbər edilməsi; hakimiyyətin fəaliyyətinin proqnozlaşdırılması və əvvəlcədən təxmin edilməsi, o cümlədən onların uzlaşdırılması və korreksiya edilməsi [Волков, 2019].

Müstəqil KİV-ni texnika və texnologiyalarının yeniləşdirilməsi-açıq demokratik cəmiyyətin vacib əlamətidir. Lakin, elm adamlarının fikrincə, yeni texnologiyalar və siyasi sistemlərdə dəyişikliklər KİV-lər və dövlətlər arasında qarşılıqlı fəaliyyətlərin təbiətini dəyişir. Əgər 1990-cı illərdə, mövcud dövlət sərhədlərinə baxmayaraq, XXI-ci əsrin əvvələrində inkişafın müstəqil informasiya azadlığı istiqamətində irəliləməsi, məlumatların yayılması bütün məhdudiyyətlərdən azad olduğu bir yer deyil. Bu və bənzər yanaşmalar belə bir fikrin formalaşmasına gətirir ki, bu istiqamətdə sosial subyektlərin hüquqları həmişə qorunmur. Müasir kütləvi informasiya kanalları-təkcə ictimai rəyə güclü təsir edən informasiya vasitəsi deyil, həm də güclü biznes strukturudur. Bunu KİVlərin maliyyə qüdrəti xüsusilə göstərir. Onlar planetin sakinləri üçün dünya xəritəsini formalaşdırır və müəyyənləşdirir ki, onlara hər gün baxılır, dinlənilir və oxunulur. Bu media imperialarının maraqları hər cür insan kommunikasiyalarına-qəzet və televiziya kanallarından Hollivud film studiyaarına və kitab nəşrlərinə qədər uzanır. Onların böyük həcmdə maliyyə gəlirləri var [Миллс, 1968].

KİV fikirlərin azad ifadə olunması üçün zəruri və əlverişli meydandır. Onlar fikir sahiblərinin mövqeyini ifadə etmək və mövqeyini əks etdirmək məqsədi daşıyır. Bu əsa-

sən söz azadlığı hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlı olan çətinliklərin aradan qaldırılması ilə izah edilir. Belə vəziyyət isə eyni bir məsələ haqqında bir-birinə ziddiyyət təşkil edən şərhlərin verilməsi ilə şərtləndirilir. Qeyd edək ki, KİV-nin müasir forması-İnternet-siyasi maraqların həyata keçirilməsində güclü informasiya vasitəsi olmuşdur. Reallıq göstərir ki, internetin imkanları, xüsusilə sosial şəbəkələr, siyasi qüvvələr tərəfindən beynəlxalq siyasi arenada fəaliyyətlərni siyasi ədəbiyatlarda və ritorikalarda hətta yeni termin. Müasir kütləvi informasiya vasitəsi", internet və onun funksiyasını ifadə edən infokommunikasiya funksiyası meydana gəlmişdir. D.Q.Baluev, D.İ.Kaminrenko 2011-ci ildən başlayan "ərəb baharı" sosial media və internet bloqlarının "bölgəni idarə edən keçmiş rejimlərin devrilməsində, ictimai qaydaların pozulmasına rəvac verən proseslərdə əsas rol oynamışdır. Məqsəd isə aydın idi hakimiyyəti əvvəlki rejimin əlindən almaq. Əhalinin fikrinə görə "ərəb baharı"-nın həyata keçirilməsində sosial mediyanın rolu danılmazdır. Dağınıq vəziyyətdə olan mühüm müxalifət qruplarını birləşdirən və onlara ənənəvi beynəlxalq medianının senzurasını atma imkanı verən mühüm rol oynayır. Sosial medianın siyasi proseslərdə rolu yalnız mobilizasiya ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda siyasi gündəliyin formalaşdırılmasında da mühüm təsir göstərir. "Agenda-setting" nəzəriyyəsinə uyğun olaraq media hansı məsələlərin müzakirə olunacağını müəyyən edir və bununla da ictimai diqqəti konkret problemlərə yönəldir. Sosial şəbəkələr bu prosesi daha da sürətləndirərək informasiya yayımının viral xarakter almasına səbəb olur. Bu isə qısa müddətdə geniş kütlələrin səfərbər edilməsini mümkün edir.

İnternet-siyasi partiyaların, güclərin və qrupların informasiya fəaliyyətinin, digər KİV növləri ilə birlikdə, ilk növbədə, həyata keçirdiyi bir kommunikativ (məkandır) əlaqə vasitsədir. Siyasi saytlara daxil olanlar müəyyən bir sosial vəzifənin icrasını müəyyən edən, müəyyən sosial məsələnin həyata keçirilməsi ilə şərtlənən, peşəkar istehlakçı keyfiyyətlərinə malik olmalıdır. İnternetin siyasi resurslarının tərkibinin və strukturunun araşdırılması "öz" istifadəsinin kommunikativ prosesdə məqsədindən və bu prosesin gələcək nəticəsindən asılı olur. Bu bir daha sübut edir ki, hazırda internet texnologiyaları regional və qlobal geosiyasi məqsədlərin həyata keçirilməsində beynəlxalq əlaqələrin iştirakçılarına təsir göstərən bir vasitə kimi istifadə edilir. Beynəlxalq əlaqələrin müasir sistemi iki gütblü dünya düzəni dağıldığdan sonra yenidən qurulma və funksional dəyişikliklərin uzun və mürəkkəb bir prosesi ilə xarakterizə olunur. Beynəlxalq vəziyyətin qeyri-müəyyənliyi və mürəkkəbliyi öz təsir dairsəini maksimuma çatdırmağa yönələn geosiyasi ambisiyalardan irəli gəlir. Lakini, transmilli qeyri dövlət aktorların güclənən roluna baxmayaraq, dövlətin beynəlxalq münasibətlərin əsas subyekti kimi funksiyası, əhəmiyyətli olaraq qalmaqdadır. KKV-müasir insanların ən qabaqcıl, yüksək səviyyəli texnologiyalara malik bir informasiya kommunikasiya məkandır. Lakin, bizim fikrimizcə ictimai fikrin formalaşdırılması, insan təfəkkürünün manipulyasiyası hələ də KİV-lərin siyasət müzakirələrində əsas rol oynayır. Bu mənada KİV-lərin siyasi müzakirələri hakimiyyətin siyasi danışıqları ilə müəyyənd edilir. Nəhəng KİV-i-müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin müstəqil aktorlarıdır. Onların fəaliyyətinə dair məsələləri təhlil edərkən, qlobal media fenomenləri beynəlxalq siyasətin vacib istiqamətlərindən biri olması nəzərə alınmalıdır. KIV-nin siyasi qüvvələrin informasiya qarşıdurmasında rolu artmaqdadır, burada ictimai rəyin formalaşdırılması üçün əlverişli bir istiqamətdə ideoloji və mədəni dəyərlərin təbliğatı həyata keçirilir. Bundan əlavə, informasiya texnologiyaları sahəsində baş verən irəliləyiş KİV-nin daxili və xarici siyasət qərarlarına aid fikirlərini ifadə etmək məqsədilə tez əlçatan bir sosial institutdur.

Nəticə

Nəticə etibarilə, kütləvi informasiya və kommunikasiya vasitələri müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində çoxşaxəli və dinamik rol oynayır. Onlar artıq yalnız informasiya ötürücüsü funksiyası ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda qlobal siyasi proseslərin formalaşmasına təsir edən mühüm aktor kimi çıxış edir. Bu baxımdan KİV və KKV beynəlxalq münasibətlərin strukturunda həm vasitə, həm də subyekt statusu qazanmışdır.

Tədqiqat göstərir ki, media vasitələri ictimai rəyin formalaşdırılması, siyasi qərarların istiqamətləndirilməsi və dövlətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində mühüm təsir gücünə malikdir. Xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların inkişafı və internetin geniş yayılması nəticəsində informasiya axınının sürəti və əhatə dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu isə beynəlxalq münasibətlərdə şəffaflıqla yanaşı, informasiya manipulyasiyası və dezinformasiya risklərini də gücləndirmişdir.

Beləliklə, aparılan tədqiqatın nəticələri göstərir ki, kütləvi informasiya və kommunikasiya vasitələri beynəlxalq münasibətlər sistemində strateji əhəmiyyətə malikdir və onların rolu gələcəkdə daha da artacaqdır. Bu isə media və beynəlxalq münasibətlər arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin daha dərindən öyrənilməsini zəruri edir və yeni elmi tədqiqat istiqamətlərinin formalaşmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. Castells, M. (2010). The rise of the network society (2nd ed.). Oxford, UK: *Blackwell Publishing*, pp. 597.
2. Əliquliyev, R. M., & İbrahimov, R. H. (2024). Artificial intelligence: Socio-economic problems and risks. *International Journal of Science and Technology Studies, 12*(2), 45–58.
3. Hafez, K. (2007). The myth of media globalization. Cambridge, UK: *Polity Press*. pp. 180.
4. Lasswell, H. D. (1948). The structure and function of communication in society. In L. Bryson (Ed.), The communication of ideas (pp. 37–51). New York, NY: *Harper & Brothers*, pp. 320.
5. McQuail, D. (2010). McQuail's mass communication theory (6th ed.). London, UK: *Sage Publications*, pp. 632.
6. Nye, J. S. (2004). Soft power: The means to success in world politics. New York, NY: *Public Affairs*, pp. 191.
7. Thussu, D. K. (2006). International communication: Continuity and change (2nd ed.). London, UK: *Hodder Arnold*, pp. 304.
8. Волков, А. В. (2019). Средства массовой информации в системе международных отношений. *Международная жизнь*, (5), 112–120.
9. Миллс, Ч. Р. (1968). Высокая теория. *Структурно-функциональный анализ в современной социологии* (Вып. 1, с. 395–424). Москва, СССР: ИКСИ АН СССР. с. 450.
10. Шерковин, Ю. А. (1983). Массовая коммуникация. *Философский энциклопедический словарь* (с. 348–349). Москва.

THE PLACE AND ROLE OF MEDIA AND COMMUNICATION IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL RELATIONS

N.N.Nasirli

SUMMARY

This article examines the place and role of media and communication in the contemporary system of international relations. In the context of globalization, digital transformation, and rapid technological development, information has become one of the most valuable strategic resources influencing political, economic, and social processes at the global level, the author claims.

МЕСТО И РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ И КОММУНИКАЦИИ В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Н.Н.Насирли

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются место и роль средств массовой информации и коммуникации в системе современных международных отношений. Автор отмечает, что в условиях глобализации, цифровизации и стремительного развития информационных технологий информация приобретает статус одного из ключевых стратегических ресурсов, оказывающих влияние на политические, экономические и социальные процессы на глобальном уровне.

Məqalə redaksiyaya 6 may 2026 tarixində daxil olmuş, 7 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

DİLÇİLİK, FİLOLOGİYA VƏ PEDAQOJİ ELMLƏR BÖLMƏSİ

SECTION OF LINGUISTICS, PHILOLOGY AND PEDAGOGY

ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ
THE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL NEWS OF ODLAR YURDU UNIVERSITY

2026 - № 68

UOT № 82-1.512.162
https://doi.org/10.65806/1682-9123.2026.68.20

TƏLƏBƏLƏRƏ VƏTƏNDAŞLIQ KEYFİYYƏTLƏRİNİN AŞILANMASINDA BƏDİİ YARADICILIQ NÜMUNƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

G.Y.Nağıyeva
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Naxçıvan, İstiqlal küçəsi 85
e-mail: gunaynaghiyeva1995@gmail.com

Açar sözlər: tələbə, vətəndaşlıq, poetik nümunələr, Naxçıvan, poeziya ənənələri, vətənpərvərlik tərbiyəsi
Keywords: student, citizenship, samples of poetry, Nakhchivan, poetic traditions, patriotic education
Ключевые слова: студент, гражданство, образцы поэзии, Нахчыван, поэтические традиции, патриотическое воспитание

Müstəqillik qazandığımız illərin bütün mərhələlərində Azərbaycan təhsilinin inkişaf etdirilərək formalaşdırılması və modernləşdirilməsinə xidmət edən dövlət direktivləri qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzası ilə təsdiqini tapan həmin direktiv sənədlərdən biri - şəxsiyyətyönümlü təhsilin yeni məzmununun yaradılması - mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şəxsiyyətyönümlü təhsilin yeni məzmununun yaradılması tələbələrə vətəndaşlıq keyfiyyətinin aşılanmasını özündə ehtiva edir. Tələbələrdə vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin formalaşdırılmasına təsir göstərən amillər içərisində poetik nümunələr daha çox üstünlük təşkil edir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, poetik nümunələr tələbələrin estetik-bədii zövqlərini inkişaf etdirməklə yanaşı əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərini də formalaşdırır. Bu mənada tələbələrdə vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin aşılanması işində klassik poeziya nümunələrindən istifadə etməyə üstünlük vermək lazım gəlir. Belə nümunələrdən biri də Fəqir Ordubadinin poeziyasıdır.

Fəqir Ordubadi haqqında orijinal faktların tələbələrə çatdırılması onlara vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin aşılanmasına səbəb ola bilər. Doğrudan da, maraqlı faktların tələbələr tərəfindən qarşılanması həm də onlarda güclü vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin aşılanmasına səbəb olur. Maarifçi şairin, vətənpərvər ziyalının ömrünün son günlərini ac-yalavac keçirməsi faktı ilə tələbələrin tanış edilməsi onları bir vətəndaş kimi narahat edər.

Digər bir klassikimiz olan Eynəli bəy Sultanovun yaradıcılığında da belə elementləri müşahidə etmək olar. Eynəli bəy Sultanov (1866-1935) da vətənpərvər ədiblərimizdəndir.

Müxtəlif tədqiqat əsərlərində Eynəli bəy Çölü bəy oğlu Sultanovun anadan olma tarixi barədə üç məlumat vardır: 1862, 1863 və 1866. Aparılan araşdırmalar nəticəsində ədibin doğum tarixi dəqiqləşdirilmişdir. Belə ki, XX əsrin səksəninci illərində aşkara çıxardığımız "İrəvan quberniyası" Dairə məhkəməsi prokurorunun köməkçisi tərəfindən tərtib olunmuş Eynəli Sultanovun "şəxsi işi"ndəki formulyar siyahıda onun 5 may 1866-cı ildə Naxçıvan şəhərində, Çölü bəy Nadir bəy oğlu Qullarağasıyevin ailəsində dünyaya gəl-

diyi qeyd olunmuşdur. Indiyəqədərki tarixlərin hansı mənbələr, sənədlər əsasında yazıldığı dəqiq göstərilmədiyi üçün 1866-cı il tarixini rəsmi bir sənəddən alınmış tərcümeyi-hal göstəricisi kimi qəbul etmək mümkündür (Həbibbəyli, 2015).

Bu faktlar bir daha onu deməyə əsas verir ki, Eynəli bəy Sultanov çox güclü təfəkkürə, yüksək idrak fəallığına malik olan bir mütəxəssis olmuşdur. Ədibin həyatı, fəaliyyəti və yaradıcılığı ilə bağlı olan faktları araşdırıb təhlil edərkən məlum olur ki, onun bir maarifçi, pedaqoq, tədqiqatçı, jurnalist və nəhayət bir vətənpərvər şair olaraq fəaliyyəti çoxşaxəlidir.

Bu mövzuda aparılan söhbətlər tələbələrin vətəndaşlıq keyfiyyətinin formalaşdırılması üzrə həyata keçirilən işlərin əsas istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirilir.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan maarifçilik hərəkatının ən inkişaf etmiş dövrlərindən biri hesab olunur. Bu tarixi mərhələdə Naxçıvanda da bir nəsil böyük maarifçi şəxsiyyətlər yetişmişdir. Onların sırasında Mirzə Cəlil Şürbinin mühüm yeri vardır. Məktəblərin auditoriyalarında imkan daxilində M.Şürbinin tələbələrin vətəndaşlıq keyfiyyətlərini aşkara çıxartmağa, inkişaf etdirib formalaşdırmağa xidmət edən, bu sahə üçün yararlı olan əsərlərinə müraciət etmək faydalı olardı. Bu vətənpərvər ədibin həyat və yaradıcılığı haqqında tələbələrə ətraflı məlumatların verilməsini məqsədəuyğun sayırıq.

Məmməd Səid Ordubadi qeyd etmişdir ki, Mirzə Cəlil Şürbinin şəxsiyyəti Cəlil Məmmədquluzadənin "Ölülər" əsərindəki Kefli İskəndər obrazının prototiplərindən biri olmuşdur. Şürbinin içki içmək vasitəsilə dövrün ictimai-siyasi gerçəklərini açıq şəkildə dilə gətirməsi, onun ayıqlıq və həqiqətpərəstliklə yaşadığı mühit arasındakı ziddiyyətin nəticəsi idi. Bu ayıqlıq və həqiqətpərəstlik isə aldığı təhsil və qazandığı geniş dünyagörüşdən qaynaqlanırdı. O, yaşadığı mühitin gerçək mətləblərini xalqa çatdırmağı ziyalılıq borcu hesab etmiş, həm şeirlərində, həm də ictimai çıxışlarında maarifçilik ideyalarını ifadə etmişdir. Beləliklə, Cəlil Məmmədquluzadə Kefli İskəndər obrazını formalaşdırarkən Mirzə Cəlil Şürbinin ayıq dünyagörüşündən və həqiqətpərəstliyindən bəhrələnmişdir.

Əsərin ideya məzmununda Kefli İskəndər obrazı yalnız ictimai tənqid funksiyası daşımır, həm də qadın azadlığı uğrunda mübarizənin bir parçası kimi təqdim olunur. Cəlil Məmmədquluzadə mollaların və din xadimlərinin çoxarvadlılıq ənənələrinə qarşı çıxmış, qızların təhsilə cəlb olunması uğrunda ömrünün sonuna qədər mübarizə aparmışdır. "Ölülər"də Şeyx Nəsrullahın avam kütləyə "ölüləri diriltmək" vədi verməsi, azyaşlı qızları siğə adı ilə arvad etməsi, Kefli İskəndərin isə bu cəhaləti ifşa etməsi, dövrün sosial problemlərinin bədii təcəssümüdür. Naxçıvan mühitində yaşayan Mirzə Cəlil Şürbinin hər gün şərab içərək yalançı mollaları və avam kütləni tənqid etməsi, onların riyakarlığını açıq şəkildə göstərməsi Cəlil Məmmədquluzadənin diqqətindən yayınmamışdır. Ədib bu xüsusiyyətləri Kefli İskəndər obrazında cəmləşdirərək onu əsl vətəndaş keyfiyyətlərinə malik bir personaj kimi ədəbi mühitə gətirmişdir.

Nəticə etibarilə, Kefli İskəndər obrazı həm maarifçilik ideyalarının, həm də vətəndaşlıq mövqeyinin bədii ifadəsi olmuşdur. Bu obraz vasitəsilə Cəlil Məmmədquluzadə tələbələrə və gənc nəslə vətəndaşlıq nümunəsini təqdim etmiş, onların da ictimai məsuliyyət və vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin formalaşmasına töhfə vermişdir. Beləliklə, Mirzə Cəlil Şürbinin şəxsiyyəti və fəaliyyəti, Kefli İskəndər obrazının ideya-estetik məzmununun anlaşılmasında mühüm açar rolunu oynayır.

Belə faktların tələbələrə çatdırılması əgər bir tərəfdən həmin ədiblərin bir vətəndaş kimi xidmətləri barədə tələbələrdə xoş xatirələr yaradırsa, ikinci tərəfdən tələbələrdə vətəndaşlıq keyfiyyətini aşılamış olur. Belə söhbətlərin ardıcıl olaraq hissə-hissə çatdırılması isə tələbələrin yaddaşlarında əsl vətəndaş ədiblərin obrazlarını canlandırır. Həmin söhbətin aşağıdakı kimi davam etdirilməsi daha məqsədəuyğundur:

Tələbələrin vətəndaşlıq keyfiyyətinin inkişaf etdirilərək formalaşdırılmasının əsas istiqamətlərindən biri də klassik yazarlarımızdan biri olan Məmmədqulu bəy Kəngərlinin yaradıcılığındakı bu mövzuda olan ideyaları ilə tələbələrin tanış edilməsidir.

XX əsrin əvvəllərində yaşayıb fəaliyyət göstərmiş maarifçi ziyalılar arasında Məmmədqulu bəy Kəngərlinin özünəməxsus yeri vardır. O, dövrünün böyük maarifçi və hüquqşünası, vətənpərvər şəxsiyyəti kimi tanınmışdır. Yazılı ədəbiyyatda XX əsrin ilk rübündə Azərbaycan ədəbiyyatının ən vətənpərvər ədiblərindən biri olan Məmmədqulu bəy Kəngərlinin bir yurdsevər, xalqsevər, torpağa bağlı, xalqının azadlığı, əxlaqi-mənəvi saflığı, mənəviyyat bütövlüyü uğrunda mübarizə aparan Məmmədqulu bəy Kəngərlini ali məktəb tələbələrinə ən yüksək vətəndaşlıq keyfiyyətinə malik olan bir şəxsiyyət kimi təqdim etmək lazımdır. Ona görə ki, onun böyük bir vətəndaş ədib kimi təqdim edilməsinə zəruri ehtiyac duyulur.

Məhz ona görə də belə məqamların yazılı ədəbiyyata gətirilərək geniş oxucu kütləsinə təqdim edilməsinin özü ən yüksək vətəndaşlıq tərbiyəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Əslində hansı sahədə çalışmağından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlı öz vətənpərvərliyi ilə xalqına, millətinə vicdanla xidmət etməlidir. Bədii ədəbiyyata nəzər yetirsək Qətran Təbrizi, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Seyid Əbulqasım Nəbati, Seyid Əzim Şirvani, Abbas Səhhət, Səməd Vurğun, Cabir Novruz, Ramiz Rövşən kimi şairlərimiz vəsf etdikləri Vətənimizin ucsuz-bucaqsız bərəkətli torpaqları, Vətən uğrunda canından-qanından keçən qəhrəmanlarımız, Qarabağ uğrunda 44 günlük Vətən Müharibəsinin qəhrəmanları, antiterror əməliyyatında düşmənlərə qan udduran döyüşçülərimiz əsl vətənpərvərlik nümunəsi göstərərək adlarını tariximizin qızıl səhifələrinə yazdırdılar. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda da vətənpərvərliyin tərbiyəvi modeli təqdim olunur.

Ədəbi-bədii materiallar içərisində əxlaq tərbiyəsinin ən mühüm komponentlərindən biri olan vətənpərvərlikdən hər dəfə ətraflı danişmaq lazım gəlir. Vətənpərvərlik, vətənsevərlik, vətəni yad nəzərlərdən qorumaqlıq, vətən uğrunda şəhid olmaq kimi əxlaqi keyfiyyətləri təkcə azəri türkləri yox, bütün türk xalqları öz mənəviyyatında yaşadır və daşıyır (Sadıqov, 2024). Qələm sahibləri isə öz bənzətmələrinin, metaforalarının ən bariz nümunələrini Vətənə, Vətən torpağına, Vətən torpağını qoruyan igid oğullarımıza həsr edirlər.

Vətən müharibəsinin uğurlu sonluğu bölgədə qüvvələr nisbətini dəyişdi, yeni reallıq yaratdı. İndi biz tək deyilik. Qardaş Türkiyə artıq yanımızda, siyasi masadadır. Qarabağda atəşkəsə türk əsgəri də nəzarət edəcək. Ankaradan ən yüksək səviyyədə mesajlar gəlməkdə davam edir: biz Azərbaycanın yanında olmağa davam edəcəyik. Bu siyasi-mənəvi dəstək gücümüzə güc qatır, Ermənistanın havadarlarını müdaxilədən çəkindirir. Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin bir-birinə qardaş deyə müraciət etməsi, ay-ulduzlu bayraqlarımızın yanaşı dalğalanması dostlarımız üçün fəxarət, bıdxahlarımıza göz dağıdır. Bu gün 30 il davam edən status-kvo da yoxdur. Status məsələsi gündəlikdən çıxıb. Əvəzində Qarabağın dağılmış şəhər və kəndlərinin bərpası planlarının icrası başlayıb (Zeynaloğlu, 2024).

Bu cür yanaşmaların tətbiqində dil müəllimlərinin, xüsusən də ingilis dili müəllimlərinin roluna xüsusi diqqət yetirilməlidir. İngilis dili dərsləri tez-tez müzakirə, şərh, müqayisə və düşünmə üçün çevik imkanlar yaradır. Məsələn, şagirdlərdən "Qələbə günündə uşaqlar nə etməlidirlər?" kimi bir mövzunu ingilis dilində müzakirə etmələri istənirsə, onlar sadəcə lüğət və qrammatika ilə məşğul olmurlar; onlar həmçinin tarixi yaddaş, vətəndaşlıq borcu və vətənpərvərlik dəyərləri ilə də məşğul olurlar (Naghiyeva, 2026). Bədii ifadələr, mədəni dəyərləri və tarixi hekayələri vizual və performans işarələrində kodlaşdıran simvolik ünsiyyət və ya "dil" forması kimi araşdırılır. Bu ifadələr abidələrdən və irs əsərlərindən tutmuş ədəbi əsərlərə və ritual tamaşalara qədər dəyişir və bunların hamısı ortaq təcrübələri xatırlamaqla qrup kimliyini sabitləşdirməyə kömək edir. Biz sənət əsərlərinin təkcə mədəni irsi necə qoruduğunu deyil, həm də yaddaşı necə aktiv şəkildə formalaşdırdığını və tənqid etdiyini təhlil edirik - məsələn, etik düşüncə tələb edən travma abidələrində [Nuri və b., 2025].

Ali məktəblərdə təhsil alan tələbələrə vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin aşılanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən bədii yaradıcılıq nümunələrindən məqsədyönlü şəkildə istifadə etməklə onların vətənpərvərlik tərbiyəsinin formalaşdırılması ilə yanaşı şəxsiyyətyönümlülük səviyyələrinin də yüksəldilməsini təmin etmək olar.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (2019). Bakı, *Hüquq Yayın evi*.
2. Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (2010). Bakı, *Qanun*.
3. Abbasov A.N., Əlizadə H.Ə. (2024). Pedaqogika. Dərslik. Bakı, *Mütərcim*.
4. Abbasov A.N., Məmmədli L.A., Əmirəliyeva İ.B. (2022). Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi. (2022). (ali təhsil müəssisələri üçün dərslik) Bakı, *Mütərcim*.
5. Həbibbəyli İ. (2015). Nuhçıxannan Naxçıvana. Bakı, *"Elm və Təhsil" nəşriyyatı*.
6. Sadıqov F.B. (2024). Ümumi pedaqogika. Bakı, *Maarif*.
7. Zeynaloğlu C.İ. (2024). Vətən müharibəsi və vətəni yaşadanlar. Bakı, *Günəş*.
8. Naghiyeva G. (2026). University Students' Patriotic Education Through an Interdisciplinary Approach. *Euro-Global Journal of Linguistics and Language Education*.
9. Nuri A., Ismayil Z., Babayeva M., Guliyev A., Rzayeva F., Shiraliyeva G., Jahangirli T. (2025). Artistic Expressions as Vehicles of Cultural Memory: Bridging Identity. *Journal of Ethnic and Cultural Studies,* Vol.12, No. 5.

THE IMPORTANCE OF USING EXAMPLES OF ARTISTIC CREATIVITY IN INSTILLING CIVIC QUALITIES IN STUDENTS

G.Y.Naghiyeva

SUMMARY

This article is dedicated to the problem of forming students' civic qualities using poetic examples of classical poets who lived in Nakhchivan late 19th-early 20th Centuries. Analysis of samples of poetry by famous Nakhchivani poets like Fagir Ordubadi, Eynali Sultanov, Mirza Jalil Shurbi, Mammadgulu bey Kangarli is made.

ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОБРАЗЦОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКИХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ

Г.Я.Нагиева

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена вопросу формирования гражданских качеств студентов посредством использования образцов поэзии классических поэтов, живших в Нахчыване в период с конца 19-го по начало 20-го веков. Представлен анализ произведений видных нахчыванских поэтов, таких как Фагир Ордубади, Эйнали Султанов, Мирза Джалил Шурби, Маммадгулу бей Кангарли.

Məqalə redaksiyaya 8 may 2026 tarixində daxil olmuş, 12 may 2026 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.

M Ü N D Ə R İ C A T

R İ Y A Z İ Y Y A T, İ N F O R M A T İ K A V Ə T E X N İ K İ E L M L Ə R B Ö L M Ə S İ

S.H.Abdullayev. DDoS hücumlarına qarşı firewall texnologiyalarının tətbiqi və müdafiə mexanizmləri........ 6

İ Q T İ S A D İ Y Y A T, T U R İ Z M V Ə A Q R A R E L M L Ə R B Ö L M Ə S İ

S.İ.Abdullayev, N.E.Abbasova, R.Z.Qənbərov, K.M.Qurbanlı. Kənd təsərrüfatı müəssisələrində investisiya qərarlarının optimallaşdırılması........ 12

S.T.Məhərrəmova, K.R.Bəşirzadə, T.P.Bağırov. Qeyri-neft sahəsində rəqəmsal marketinq alətlərinin tətbiqinin rolu və əhəmiyyəti........ 17

X.P.Piriyeva, S.F.Həsənova, N.C.Zeynalova. Müəssisə fəaliyyətində texnoloji innovasiyaların dayanıqlı rəqabət strategiyalarına təsiri........ 22

N.X.İsmayılzadə, A.E.Zakirli, P.F.Əkbərov. Müasir intensiv qloballaşma və regionallaşma prosesləri şəraitində innovasiya göstəriciləri sistemi........ 27

O.N.Həmidov, N.Ə.Nəcəfova, R.V.Rüstəmli. Azərbaycan iqtisadiyyatının resurs potensialının tədqiqi........ 32

Z.N.Mehdiyev, R.S.Alcanlı, L.M.Qurbanova. İnnovasiya siyasəti və onun milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə təsiri........ 37

H.F.Dünyamalıyeva. Səhiyyə müəssisələrində menecmentin effektivliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri........ 42

F.F.Abdullayev. Bank sistemi maliyyə-kredit mexanizminin tərkib hissəsi kimi........ 47

İ.B.İsmayılov. Texnoloji innovasiyalar şəraitində Azərbaycanın maliyyə bazarının təhlili. 52

G.J.Seyidova. Current state of internatıonal integration of Azerbaijani enterprises with their counterparts from the CIS........ 63

Y.T.Zeynalov. Hava yükdaşımalarında əsas problemlər və məhdudiyyətlər........ 70

R.V.Asgarov. Ways to improve and develop the investment climate in the Republic of Azerbaijan........ 76

S.R.Ibrahimova, M.M.Orucov, E.E.Gasimov. Current status and assessment of financial security indicators........ 85

T İ B B, P S İ X O L O G İ Y A V Ə T Ə B İ Ə T E L M L Ə R İ B Ö L M Ə S İ

K.Q.Kazımova, X.C.Məmmədova, N.E.Əzimzadə, N.P.Ağarzayeva, N.N.Nərimanlı. Yeniyetmə və gənclərdə yaranan sosial media asılılığının depressiyaya təsirinin psixoloji tədqiqi........ 96

H.R.Səlimzadə. Menopauza dövründə yaşam keyfiyyəti və simptomlar: əlaqənin təhlili.... 108

H Ü Q U Q, T A R İ X V Ə S İ Y A S İ E L M L Ə R B Ö L M Ə S İ

R.R.Dadashli. Functional and political spillover from EU cooperation in Georgia, Armenia, and Azerbaijan........ 118

R.A.Göyüşov. Kredit müqaviləsində borc öhdəliyinin təminatı kimi girov institutu və onun müqayisəli-hüquqi təhlili........ 131

N.N.Nəsirli. Kütləvi informasiya və kommunikasiya vasitələrinin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu.. 140

D İ L Ç İ L İ K, F İ L O L O G İ Y A V Ə P E D A Q O J İ E L M L Ə R B Ö L M Ə S İ

G.Y.Nağıyeva. Tələbələrə vətəndaşlıq keyfiyyətlərinin aşılanmasında bədii yaradıcılıq nümunələrindən istifadənin əhəmiyyəti.. 148

CONTENTS

SECTION OF MATHEMATICS, INFORMATICS AND TECHNICAL SCIENCES

S.H.Abdullayev. Using firewall technologies against DDoS attack and protection mechanisms (*in Azeri*)... 6

SECTION OF ECONOMICS, TOURISM AND AGRARIAN SCIENCES

S.I.Abdullayev, N.E.Abbasova, R.Z.Ganbarov, K.M.Gurbanli. Optimization of investment decisions in agricultural enterprises (*in Azeri*).. 12
S.T.Maharramova, K.R.Bashirzadeh, T.P.Baghirov. Role and importance of applying digital marketing tools in non-oil sector (*in Azeri*).. 17
Kh.P.Piriyeva, S.F.Hasanova, N.J.Zeynalova. Impact of technological innovations on sustainable competitive strategies in enterprise activity (*in Azeri*)................................ 22
N.Kh.Ismayilzadeh, A.E.Zakirli, P.F.Akbarov. Innovation indicators system under conditions of contemporary intensive globalization and regionalization processes (*in Azeri*).. 27
O.N.Hamidov, N.A.Najafova, R.V.Rustamli. Research on the resource potential of the economy of Azerbaijan (*in Azeri*)... 32
Z.N.Mehdiyev, R.S.Aljanli, L.M.Gurbanova. Innovation policy and its impact on competitiveness of national economy (*in Azeri*).. 37
H.F.Dunyamaliyeva. Ways to improve management efficiency in healthcare institutions (*in Azeri*).. 42
F.F.Abdullayev. Banking system as an integral part of financial and credit mechanism (*in Azeri*).. 47
I.B.Ismayilov. Analysis of Azerbaijan's financial market in the context of technological innovations (*in Azeri*).. 52
G.J.Seyidova. Current state of internatıonal integration of Azerbaijani enterprises with their counterparts from the CIS.. 63
Y.T.Zeynalov. Major problems and restrictions in air cargo (*in Azeri*)........................ 70
R.V.Asgarov. Ways to improve and develop the investment climate in the Republic of Azerbaijan.. 76
S.R.Ibrahimova, M.M.Orucov, E.E.Gasimov. Current status and assessment of financial security indicators... 85

SECTION OF MEDICINE, PSYCHOLOGY AND NATURAL SCIENCES

K.G.Kazimova, H.J.Mamedova, N.E.Azimzadeh, N.P.Agharzayeva, N.N.Narimanli. Psychological study of impact of social media addiction on depression among adolescents and young people (*in Azeri*).. 96
H.R.Salimzadeh. Quality of life and symptoms during menopause: analysis of relationship (*in Azeri*).. 108

SECTION OF LAW, HISTORY AND POLITICAL SCIENCE

R.R.Dadashli. Functional and political spillover from EU cooperation in Georgia, Armenia, and Azerbaijan.. 118
R.A.Goyushov. Institution of pledge as security for a debt obligation in a credit agreement and its comparative legal analysis (*in Azeri*)………………………………………. 131
N.N.Nasirli. The place and role of media and communication in the system of international relations (*in Azeri*)…………………………………………………………………… 140

SECTION OF LINGUISTICS, PHILOLOGY AND PEDAGOGY

G.Y.Naghiyeva. The importance of using examples of artistic creativity in instilling civic qualities in students (*in Azeri*)………………………………………………………………. 148

“ODLAR YURDU UNİVERSİTETİNİN ELMİ VƏ PEDAQOJİ XƏBƏRLƏRİ” JURNALINA TƏQDİM OLUNAN MƏQALƏLƏRİN TƏRTİBAT QAYDALARI

1. Jurnalda nəşr olunmaq üçün təqdim olunan məqalə ilk öncə plagiat yoxlanışına, daha sonra isə 2 gizli rəyə göndərilir. Hər iki rəyçidən məqalə ilə bağlı müsbət rəy gələrsə, məqalə redaksiya heyəti tərəfindən nəzərdən keçirilir və jurnalın tələblərinə tam cavab verdiyi təqdirdə məqalə çapa qəbul olunur.

2. Jurnala təqdim olunan məqalənin strukturu ümumdünya miqyasında elmi məqalələrə şamil edilən tələblərə cavab verməlidir. Yəni, məqalədə toxunulan problem ümumi şəkildə müəyyənləşdirilməli, onun mühüm elmi və praktiki məsələlərlə olan əlaqəsi göstərilməli, müəllifin bu problem üzrə istinad etdiyi ən son işlərin təhlili verilməli, məqalənin həsr olunduğu problemin həll olunmamış hissələri, habelə alınan nəticələr və onların perspektivləri göstərilməlidir.

3.Mövzusunun səthi və tezissayağı olduğu, elmi baxımdan kifayət qədər əsaslandırılmadığı məqalələr qəbul edilmir.

4. Məqalənin başlığı qısa olmalı, məzmunu əks etdirməli və 100 işarədən artıq olmamalıdır. Məqaləyə üç dildə (Azərbaycan, ingilis və rus dillərində) açar sözlər və UOT indeksi əlavə olunmalıdır (UOT indeksinin dəqiqliyinə görə redaksiya heyəti məsuliyyət daşımır). Azərbaycan dilində təqdim olunan məqalənin sonunda ingilis və rus dillərində, ingilis dilində təqdim olunan məqalənin sonunda Azərbaycan və rus dillərində, rus dilində təqdim olunan məqalənin sonunda Azərbaycan və ingilis dillərində eyni məzmunlu xülasələr verilməlidir.

5. Məqalə elektron variantda journal@oyu.edu.az ünvanına göndərilməlidir.

6. Məqalədə digər mənbələrə edilən istinadlarda və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısının hazırlanmasında APA standartları rəhbər tutulmalıdır
(bax https://oyu.edu.az/uploads/elmi%20jurnal%20tertibat.pdf).

7. Məqalənin mətni Microsoft Word proqramında Times New Roman şrifti ilə yığılmalıdır. Şriftin ölçüsü 12, sətirlərarası interval 1 olmalıdır. Sol və sağ tərəfdən məsafə 2,8 sm, yuxarı və aşağıdan isə 3 sm olmalıdır. Birinci sətirdəki boşluq 1,25 sm, düstur, rəsm və cədvəllərdə interval məsafələri (yuxarı və aşağıdan) 6 punkt olmalıdır. Şəkillər (rəsmlər) 11 ölçülü rəsmaltı yazılarla müşayiət olunmalı və mətnə skan edilmiş şəkildə (yəni skannerdən keçirilmiş şəkildə) daxil edilməlidir. Cədvəllərdə şriftin ölçüsü 11 olmalıdır. Düsturlar Word Equation redaktorunda yığılmalıdır.

8. Təqdim olunun məqalə 5-15 səhifə həcmində olmalıdır. Həcmi 15 səhifəni aşan məqalə yalnız redaksiya heyətinin razılığı ilə qəbul olunur. Mətnin qrammatik cəhətdən düzgünlüyü müəllif tərəfindən yoxlanılmalıdır.

9. Qoşma səhifədə müəllifin adı, soyadı, atasının adı, elmi dərəcəsi (varsa), iş yeri, iş yerinin ünvanı, müəllifin e-mail ünvanı və əlaqə telefonları göstərilməli, habelə əlyazmanın əvvəllər heç bir elmi nəşrdə dərc olunmadığı və elmin hansı sahəsinə aid olduğu qeyd olunmalıdır.

əlaqə telefonu: (+994 55) 465 85 27
email: journal@oyu.edu.az
ünvan: Bakı AZ1072, Koroğlu Rəhimov küçəsi 13, Odlar Yurdu Universiteti, Ümumi şöbə
http://www.journal.oyu.edu.az

GUIDE FOR AUTHORS

1. Every newly submitted article is first checked for plagiarism, and then sent to two anonymous reviewers. If positively assessed by both reviewers, the article is then considered by the editorial staff and, in case of full compliance with journal guidelines, the article is accepted for publication.
2. The contents of an article must meet generally accepted international scientific norms. The aim and the purpose of the article as well as its feasibility must be clearly indicated. It should deal with innovative ideas, developments, directions, misdirections, areas which need to be explored, future outlook, prior errors, problems, personnel, funding, or trends in the chosen field.
3. The manuscript with incomplete coverage of the subject will not be accepted.
4. The title of the article must be concise not to exceed 100 characters and be in full conformity with the contents. The article should include keywords and subject index (UDC). Also, an abstract is required consisting of 50-100 words.
5. Authors are advised to submit their articles electronically to journal@oyu.edu.az.
6. APA citation style should be used for in-text citations and reference list (see https://oyu.edu.az/uploads/elmi%20jurnal%20tertibat.pdf).
7. Microsoft Word is the only preferred input program. The font used should be Times New Roman of 12 points. Text must be single spaced with 2.8 cm left/right margins and 3 cm top/bottom margins. Figures must be scanned and captioned in 11-points Times New Roman. Formulas should be input using Word Equation. And tabular data should be input using 11-points Times New Roman.
8. Authors are encouraged to submit articles ranging from 5-15 pages (including appendixes, references, figures and tables). Sanction of editorial board is required for the acceptance of manuscripts exceeding 15 pages. The author should check the text for grammar.
9. Each article should include title, name, patronymic, current affiliation, postal address, e-mail and phone numbers of the author who should also provide a written evidence that the presented manuscript has been never published before. Also, the author must indicate the field of science to which his (her) manuscript belongs.

Tel.: (+994 55) 465 85 27
email: journal@oyu.edu.az
Postal Address: General Department, Odlar Yurdu University, 13 K.Rahimov St., Baku AZ1072, Azerbaijan
http://www.journal.oyu.edu.az

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. Каждая новая статья, поступившая в редакцию, сперва отправляется на проверку на плагиат, а потом пересылается двум независимым рецензентам для экспертной оценки. Если мнение обоих рецензентов о статье положительно, статья рассматривается редколлегией журнала и, в случае полного соответствия требованиям журнала, статья принимается к публикации.
2. Структура представляемой в журнал статьи должна отвечать общемировым требованиям к научным статьям. То есть, статья должна включать определение проблемы в общем виде, её связь с важными научными и практическими задачами; анализ последних достижений и публикаций по данной проблеме, на которые опирается автор; выделение нерешённых частей проблемы, которым посвящается данная статья; формирование целей статьи (постановка задачи); содержание основного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; выводы из проведенного исследования и перспективы в данном направлении.
3. Рукопись, в которой материал изложен поверхностно, тезисно, без достаточного научного обоснования - не принимается.
4. Заголовок должен быть кратким, отражать содержание статьи и не превышать 100 знаков. Статья должна содержать ключевые слова на трёх языках (азербайджанском, английском и русском) и индекс УДК. Если язык статьи – азербайджанский, в конце приводятся идентичные по содержанию резюме на английском и русском языках. Аналогично, англоязычная статья сопровождается азербайджанским и русским, а русскоязычная – азербайджанским и английским резюме (идентичного содержания).
5. Рукопись присылается в редакцию журнала в электронном варианте по адресу journal@oyu.edu.az.
6. Для внутритекстовых ссылок и списка литературы должен быть использован стиль APA (см. https://oyu.edu.az/uploads/elmi%20jurnal%20tertibat.pdf).
7. Текст статьи должен быть набран в программе Microsoft Word шрифтом Times New Roman 12 размера с одиночным междустрочным интервалом. Верхние и нижние поля – 3 см, левые и правые – 2.8 см. Отступы: первой строки (абзац) – 1,25 см, интервалы (выше и ниже) от формул, рисунков, таблиц – 6 п.т. Рисунки и фото сопровождаются подрисуночными текстами в шрифте Times New Roman 11 размера и вставляются в текст в отсканированном виде. Формулы набираются в редакторе Word Equation с полуторным междустрочным интервалом.
8. Объём представляемой статьи должен быть в пределах 5-15 страниц. Статьи большего объема принимаются только по согласованию с редколлегией журнала. Текст должен быть проверен на грамматические ошибки, вычитан и просмотрен автором.
9. На отдельной странице указываются фамилии, инициалы автора, учёная степень (если имеется), место работы, почтовый адрес места работы, а также электронный адрес и контактные телефоны автора. В сопроводительном письме следует указать, что рукопись ранее нигде не публиковалась. Также необходимо указать принадлежность статьи к той или иной научной сфере.

контактный телефон редакции: (+994 55) 465 85 27
email: journal@oyu.edu.az
адрес: Баку AZ1072, ул.Кёроглу Рахимова 13, Университет Одлар Юрду, Общий отдел
http://www.journal.oyu.edu.az

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir

This Journal is registered at the Ministry of Press
and Information of the Republic of Azerbaijan

****

Odlar Yurdu Universitetinin poliqrafiya mərkəzində çap olunmuşdur

Printed in Odlar Yurdu University Publishing Center

****

Lisenziya №138
10 fevral 1999-cu il

License No. 138
February 10, 1999

Yığılmağa verilmişdir: 25.05.2026. Çapa imzalanmışdır: 30.05.2026
Formatı: 60x84 1/8. Həcmi: 20 ç.v. Ofset çap üsulu. Tiraj: 100

Sent for print: 25.05.2026. Authorized for printing: 30.05.2026
Format: 60x84 1/8. Volume: 20 p.l. Offset printing. 100 copies